

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

TEFSİR ANABİLİM DALI

CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE TEFSİRLERDE İBADET

-GÜNÜMÜZ TARTIŞMALI KONULAR BAĞLAMINDA-

HAZIRLAYAN

NEŞRAH EFENDİLER

168106011004

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül ORUÇ

KONYA 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Neşrah EFENDİLER
	Numarası	168106011004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Tefsir
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül ORUÇ
	Tezin Adı	Cumhuriyetten Günümüze Türkçe Tefsirlerde İbadet -Günümüz Tartışmalı Konular Bağlamında-

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Cumhuriyetten Günümüze Türkçe Tefsirlerde İbadet-
Günümüz Tartışmalı Konular Bağlamında- başlıklı bu çalışma 27/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı
sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Ü.	Ayşe Betül ORUÇ	
2	Doç. Dr. Öğr.	Hakan UĞUR	
3	Dr. Öğr. Ü.	Duran Ali Yıldırım	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN KONYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Neşrah EFENDİLER		
	Numarası	168106011004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Cumhuriyetten Günümüze Türkçe Tefsirlerde İbadet -Günümüz Tartışmalı Konular Bağlamında-			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Neşrah Efendi'ler
Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Neşrah Efendiler		
	Numarası	168106011004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül ORUÇ		
Tezin Adı	Cumhuriyetten Günümüze Türkçe Tefsirlerde İbadet -Günümüz Tartışmalı Konular Bağlamında-			

“Cumhuriyetten Günümüze Türkçe Tefsirlerde İbadet -Günümüz Tartışmalı Konular Bağlamında-” başlıklı bu çalışmada, namaz, zekât, oruç ve hac gibi temel ibadetleri konu alan ayetler, seçilen Türkçe tefsir kaynaklarında güncel tartışmalar bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın amacı Modern çağda gündeme gelen ibadetle ilgili tartışmaların, Cumhuriyet Dönemi Türkçe tefsir kaynaklarında nasıl yankı bulduğunu tespit etmektir.

Araştırma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde seçilen Türkçe tefsirler ve müelliflerinin hayatı hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ise, namaz, oruç, zekât ve hacle ilgili ayetlerin yorumu Cumhuriyet Dönemi Türkçe tefsirlerde mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Yorumlardaki benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yazılan tefsirlerle günümüzde yazılanlar arasından uzun zaman geçmemiş olmasına rağmen gündeme taşıdıkları konu bağlamında bir takım farklılıklar meydana geldiği değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Türkçe Tefsir, İbadet

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Neşrah Efendiler		
	Student Number	168106011004		
	Department	Basic Islamic Sciences / Tafsir		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Lecturer. Member Ayşe Betül ORUÇ		
Title of the Thesis/Dissertation	Worship in Turkish Tafsir in The Republican Period -in The Context of Today's Controversial Issues-			

The title of study is ‘ Worship in Turkish Tafsir in The Republican Period- in The Context of Today's Controversial Issues-. In this study, the verses about prayer, zakat, fasting and pilgrimage are examined in selected Turkish tafsir sources in the context of current discussions. The aim of this study is to find out how the debates about worship in the modern era have echoed in Turkish tafsir sources in the Republican Era.

The research consists of an introduction and two parts. In the first part, information about the selected Turkish tafsirs and the life of their authors is given. In the second part, the interpretation of the salaah, fasting, zakat and pilgrimage is examined in a comparative manner in Turkish tafsirs of the Republic Period. Similarities and differences in interpretations are tried to be revealed.

In this study, it is evaluated that although it has not been a long time between the tafsirs written in the early periods of the Republic and those written today. It is considered that some differences have occurred in the context of the issue they bring up.

Key words: Qur'an, Turkish Tafsir, Worship,

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ.....	IV

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
B. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	2
C. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	3
D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKÇE TEFSİRLER VE MÜELLİFLERİ

A. “TANRI BUYRUĞU” VE MÜELLİFİ.....	5
B. “HAK DİNİ KUR’AN DİLİ” VE MÜELLİFİ.....	6
C. “KUR’ÂN-I HAKÎM VE MEÂL-I KERÎM” VE MÜELLİFİ	8
D. “KUR’AN-I KERİM’İN TÜRKÇE MEALİ ÂLİSİ VE TEFSİRİ” VE MÜELLİFİ	10
E. “YÜCE KUR’AN’IN ÇAĞDAŞ TEFSİRİ” VE MÜELLİFİ	11
F. “YENİ BİR ANLAYIŞIN IŞIĞINDA KUR’AN TEFSİRİ” VE MÜELLİFİ.....	13
G. “KUR’AN YOLU” VE MÜELLİFLERİ.....	14
H. “HAYAT KAYNAĞI KUR’AN TEFSİRİ” VE MÜELLİFİ	16
I. “TEVHÎT MESAJI: ÖZLÜ KUR’AN TEFSİRİ” VE MÜELLİFLERİ	17

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE TEFSİRLERDE İBADETLERLE İLGİLİ TARTIŞMALI KONULAR

A. NAMAZ.....	21
1. Abdest Ve Mushaf’a Abdestsiz Dokunma Meselesi	22
2. Orta Namaz	31
3. Cuma Namazı	34
4. Yolcu Namazı	39
5. Korku Namazı.....	43
B. ZEKÂT.....	47
1. Zekât Verilen Yerler	48
2. Zekâtın Toplumsal Yönü	55
C. ORUÇ.....	56

1. Orucun Farz Kılınması.....	57
2.Orucun Vakti.....	59
3. Oruç Tutmamayı Mübah Kılan Haller	64
a.Hastalık	64
b. Yolculuk	65
c. Oruca Güç Yetirememek	66
4.Oruç Fidyesi ve Oruç Gecesi Kadınlara Yaklaşmak	70
D. HAC	72
1. Haccın Zamanı	73
2. Hacc-ı Ekber Günü	76
3. Hedy ve İhsar	77
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	83

KISALTMALAR

AKM: Atatürk Kültür Merkezi.

AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

AÜİTD: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi.

b. : Bin.

bkz. : Bakınız.

CÜİFD: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Edit. : Editör.

GÜSBE: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

h. : Hicri.

HÜİFD: Hitit Üniversitesi İlahiyat Dergisi.

Hz.: Hazreti.

md. : Madde.

MÜİFV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.

MÜTAE: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

NEÜSBE: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

s. : Sayfa.

s.neşr. : Sadeleştirip Neşreden.

SÜSBE: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

t.y. :Tarih yok.

thk. : Tahkik.

trc. : Tercüme eden.

vd. : ve diğerleri.

YYÜİFD: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim'in ana konularından birisi olan ibadetin, günlük hayatımızda önemli bir yeri vardır. İnanan insanlar yaratıcılarına olan şükürü ifade etmek ve daha samimi bir şekilde bağlanmak için ibadete yönelirler. Ancak bu ibadetlerin nasıl ve ne zaman yapılacağı çoğu zaman tartışma konusu olmuştur. Mezhep imamaları çeşitli delillere dayanarak farklı hükümler ortaya koymuşlardır. Günümüzde de ibadetlerin uygulanışı hususunda tartışmalar devam etmektedir. Asrın getirdiği yeni durumlarda söz konusu edilerek farklı yaklaşımlar sergilenmektedir.

İslam'ın beş temel esası olarak adlandırılan ve kelime-i şahadetten sonra zikredilen; namaz, oruç, zekât ve hac ibadeti Müslümanlar için ayrı bir öneme sahiptir.

Dinimizin ana esasını oluşturan ve geçmişten günümüze her insan için canlılığını koruyan ibadetler hakkında kesin bilginin yanı sıra pek çok ihtilafın bulunması ve modern çağda yaşanan farklılıkların bu alana yansması dikkatimizi çekmiştir.

Biz bu çalışmamızda Cumhuriyet döneminde kaleme alınan bazı Türkçe tefsirlerin söz konusu ibadetlerde neleri ön planda tuttuklarını ortaya koymaya çalışacağız. Güncel tartışmaların da bulunduğu kısımları karşılaştırmalı olarak ele alacağız. İki bölümden meydana gelen çalışmamızda öncelikle seçtiğimiz Türkçe tefsirler ve müelliflerinden bahsedeceğiz. Daha sonra beş temel ibadetteki tartışma konularını gündeme getirip karşılaştırmalar yapacağız.

Öncelikle maddi ve manevi destekleriyle bu yolda ilerlememe yardımcı olan ve çalışmamı bitirmeme teşvik eden biricik aileme teşekkür etmek isterim. Gerek konu seçimi gerekse çalışmamın oluşum süresinde her türlü yardımını benden esirgemeyen, yol gösterici açıklamalarda bulunan saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül ORUÇ hocama teşekkürlerimi sunarım. Kaynaklara ulaşmamda bana yardımcı olan ve her daim desteğini yanımda hissettiğim başta Saliha DELİCE olmak üzere bütün arkadaşlarıma da şükranlarımı sunarım.

Neşrah EFENDİLER
Konya 2019

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Yüce Allah insanı kendisine kulluk etmesi için yaratmıştır.¹ Kulluğun özünü iman ve ibadetler oluşturur. İnsan kendisini yaratana, verdiği nimetlerin şükrü olarak ibadet etme isteği duyar. Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde ibadetin gerekliliğine işaret vardır.² Yüce Allah'ın emrettiği namaz, zekât, oruç vb. ibadetlerin nasıl yapılması gerektiği İslam âlimleri tarafından deliller ışığında tartışılmıştır. Modern çağla birlikte ibadetle ilgili tartışmalarda farklılaşmalar meydana gelmiştir.

Biz de çalışmamızda konumuzu "Cumhuriyetten Günümüze Türkçe Tefsirlerde İbadet -Günümüz Tartışmalı Konular Bağlamında-" şeklinde belirledik. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda ibadet ile ilgili ayetlerin bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Yüksek lisans tezi olarak çalışmanın sınırlarını ve ilgili kaynakların genişliğini göz önüne alarak konumuzu sadece İslam'ın beş temel esası ile sınırlı tutmayı uygun gördük. Bu hususta Hz. Muhammed'in "*İslam beş temel üzerine bina kılınmıştır: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şahitlik etmek. Namazı dosdoğru kılmak, zekâtı hakkıyla vermek, Allah'ın evi Kâbe'yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak.*"³ şeklindeki buyruğu bize yol gösterici olmuştur. Bu esaslar içinde İslam'a girmenin ön şartı kabul edilen Kelime-i şahadet imanın alanına girdiği için konumuzun dışında tuttuk. Ayrıca çalışmamızı tefsir alanında gerçekleştirdiğimiz için ayetleri merkeze aldık ve fihri ayrıntılara gerektiği kadar yer verdik.

Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren Türkçe meal ve tefsir çalışmalarında büyük bir artış olduğunu söyleyebiliriz. Bu alanda kaleme alınan eserlerden bazısını seçerek konumuz bağlamında incelemeler yapacağız. Çalışmamızda seçtiğimiz müfessirlerin Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadarki süre içinde belli bir yıl aralığına bağlı kalmaksızın ilk yıllardan, orta dönemden ve günümüzden olmasına dikkat ettik. Aynı zamanda çalışmamızın kapasitesi ve çalışma süresi açısından

¹ Zâriyât 51/56.

² Nisâ 4/36; En'am 6/102; Hicr 15/99; Nahl 16/36; Meryem 19/65; Tâhâ 20/14; Yâsin 36/61.

³ Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk:Takıyüddîn en-Nedvî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2011, "kitabu'l-îmân", 1, 2; Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Müslim el-Kuşeyri, *Sahihu'l-Müslim*, (Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Fariyabi), Daru Taybe, Riyad 2006, "kitabu'l-îmân", 19-21.

mümkün merteye tefsirleriyle ön plana çıkan ve Kur'an'ı farklı bir bakış açısıyla yorumlayan müfessirleri incelemeyi uygun gördük. Seçtiğimiz Türkçe tefsirlerin, İslam'ın temel ibadetlerinin yer aldığı ayetlere yaklaşımlarını tespit etmeye çalışacağız ve Cumhuriyet Dönemi tefsirlerini kendi içinde mukayese edeceğiz.

Araştırmamızın temelini oluşturan Türkçe tefsirlerin yanı sıra rivayet ve dirayet tefsirleri ve özellikle ayetlerdeki hükümleri inceleyen ahkâm tefsirleri de kaynak olarak kullanılacaktır. İbadetlerdeki hükümler, detaylı bir şekilde ele alınmak yerine tartışmalı konular bağlamında öne çıkan ayetler incelenecek ve gerektiğinde fıkhi açıklamalar yapılacaktır.

Daha önce yapılan çalışmalarda, Cumhuriyet döneminde kaleme alınan Türkçe tefsirler ve müelliflerinin kimler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu tefsirlerin aile hukukuna bakışı gibi konular incelenmiştir. Ancak Türkçe tefsirlerin temel ibadetleri ele alış biçimi incelenmemiştir. Biz de bu konu hakkında çalışma yapmayı uygun bulduk.

B. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Çalışmamızda beş temel ibadetle ilgili ayetlerin Türkçe tefsir kaynaklarında algılanış biçimini ele alacağız. Namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerini bütün yönleriyle incelemek yerine güncel tartışmaları ön planda tutarak aktarmaya çalışacağız.

Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze Türkçe tefsir kaynaklarını mukayeseli bir şekilde ele alacağız. Ancak çalışmamız gereği bu dönemde yazılan tefsirlerin hepsini inceleme fırsatımız bulunmamaktadır. Tezimizi bu dönemde yazılan tefsirlerin dokuz tanesiyle sınırlı tuttuk. Ele alacağımız tefsirler şunlardır;

1. Ömer Rıza Doğrul'un "*Tanrı Buyruğu*" adlı eseri,
2. Elmalılı Hamdi Yazır'ın "*Hak Dini Kur'an Dili*" adlı eseri,
3. Hasan Basri Çantay'ın "*Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*" adlı eseri,
4. Ömer Nasuhi Bilmen'in "*Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*" adlı eseri,
5. Süleyman Ateş'in "*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*" adlı eseri,
6. Bayraktar Bayraklı'nın "*Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*" adlı eseri,

7. Hayrettin Karaman ve arkadaşları tarafından oluşturulan “*Kur’an Yolu*” tefsiri,

8. Sait Şimşek’in “*Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*” adlı eseri,

9. Hasan Elik ve Muhammed Coşkun’un kaleme aldığı “*Tevhit Mesajı: Özlü Kur’an Tefsiri*” adlı eseri.

Yukarıda belirttiğimiz ibadetlerde öne çıkan tartışmaları bu müfessirlerin nasıl yorumladıklarını tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca klasik tefsir kaynaklarından yararlanarak bazı konulara açıklık getireceğiz.

C. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Yüce Allah’ın, Kur’an’da titizlikle üzerinde durduğu konulardan birisi de ibadetlerdir. Hz. Peygamber ise, bu ibadetlerin nasıl yapılacağını bizlere öğreten rehber konumundadır. Nassların ve Hz. Peygamberin bu konudaki uygulamalarının farklı yorumlanması, siyasi ve coğrafi faktörlerin yanı sıra çağın getirdiği problemler gibi hususlar, ibadetlerin anlaşılması ve uygulanması bakımında farklı düşünceler ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Biz de bu çalışmamızda Modern çağda gündeme gelen ibadetle ilgili tartışmaların, Cumhuriyet Dönemi Türkçe tefsir kaynaklarında nasıl yankı bulduğunu tespit etmeyi amaçlamaktayız.

Cumhuriyet Dönemi Türkçe tefsirlerinde ön plana çıkan; Ömer Rıza Doğrul, Elmalılı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş gibi müfessirlerin yanısıra Diyanet İşleri Başkanlığı’nın oluşturduğu heyet tarafından yazılan Kur’an Yolu tefsirini ve Bayraktar Bayraklı, Sait Şimşek ve Hasan Elik-Muhammed Coşkun’un kaleme aldığı çağdaş tefsirleri mukayeseli bir şekilde ele alacağız. Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar geçen süre zarfında Kur’an’ın ibadetle ilgili ayetlerinin tefsir ve yorumunda ne gibi değişmelerin yaşandığını, günümüzde hangi hususlarda tartışmalar yapıldığını tespit edeceğiz.

D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız için konuyu belirledikten sonra ilk olarak Kur’an-ı Kerim okumaları yaparak İslam’ın temel ibadetlerini ele alan ayetleri tespit etmeye çalıştık. Bulduğumuz ayetleri inceleyerek tartışmalı konular ışığında tasnif ettik. Daha sonra belirlediğimiz ayetleri Türkçe tefsir kaynaklarından inceleme aşamasına geçtik.

Kur'an-ı Kerim tefsirinde ibadet konusunun önemli bir yer tuttuğu ve çağdaş dönem tartışmalarının bu konudaki ahkâm ayetlerinin yorumlanmasında etkili olduğunu tespit ettik.

Çalışmamızda kaynak tarama metoduyla birlikte karşılaştırma ve açıklama metodu da kullanılmıştır. Türkçe tefsirler, bir yandan kendi içinde karşılaştırılırken diğer yandan klasik tefsirlerin konuyu ele alma şekilleriyle kıyaslanmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Genel kanaatin dışına çıkıp farklı fikirler ileri süren müelliflere ayrıca işaret edilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde ele aldığımız tefsirlerin genel özellikleri ve müelliflerin hayatları kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise namaz, oruç, zekât ve hacla ilgili ayetlerin yorumu Cumhuriyet Dönemi Türkçe tefsirlerde mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Yorumlardaki benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bazı klasik dönem tefsirlerinin yanında ahkâm tefsirlerinden yararlanarak geçmişten günümüze farklılaşan hususlar tespit edilmeye özen gösterilmiştir.

Kaynaklar incelenirken, bu kaynakların doğru anlaşılmasına, ulaşılan verilerin analiz edilmesine özen gösterilmiştir. Bu analizleri kullanarak değerlendirme yaptık ve en son olarak sonuç çıkarmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKÇE TEFSİRLER VE MÜELLİFLERİ

Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze kadar pek çok Türkçe tefsir ve meal çalışması yapılmıştır. Çalışmamızda bu dönem içerisinde farklı zaman dilimlerinde yazılmış bazı özellikleriyle öne çıkan ve günümüzde akademik unvana sahip müelliflerin kaleme aldığı tefsirlerin bir kısmı seçilerek ibadet konusu ele alınmıştır. Bu bölümde tezimize kaynaklık eden tefsirler ve müellifleri incelenecektir.

A. "TANRI BUYRUĞU" VE MÜELLİFİ

Bu tefsirin yazarı Ömer Rıza Doğrul, aslen Burdur'lu olup ailesinin Mısır'a yerleşmesi sonucu Kahire de dünyaya gelmiştir. Ezher Üniversitesinde tahsil gördükten sonra Mısır'da gazetecilik yapmıştır. 1915'te İstanbul'a gelerek burada gazeteciliğe devam etmiştir. Daha sonra Mehmet Akif Ersoy'un kızı Cemile Hanımla evlenmiştir. Vakit gazetesinde kaleme aldığı ve Türkiye-Mısır ilişkilerine değindiği yazısından dolayı tutuklanmış daha sonra serbest bırakılmıştır.⁴ 1950 seçimlerinde milletvekili seçilen Ömer Rıza, İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler kurulmasına katkı sağladı. Hayatının son dönemini hastalıkla geçiren Doğrul, 13 Mart 1952 yılında vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir. Ömer Rıza Doğrul'un telif ve tercüme ettiği yüze yakın eserinde özellikle Türk ve Arap Edebiyatları, dinler tarihi, ve dini konular üzerinde durduğu görülmüştür.⁵ Doğrul'un, hem Osmanlı'nın son dönemi hem de Cumhuriyet Dönemine şahitlik etmesi eserlerine yansımış ve bu durum, eserlerinde etkilendiği iki kültürün izlerini görmemizi sağlamıştır.⁶

Ömer Rıza Doğrul hakkında dikkat çeken bir eleştiri de onun masonlukla suçlanıp, Kâdiyânî mezhebine mensup olduğunun iddia edilmesidir. Bu görüşü destekler açıklamalar bulunduğu gibi doğru olmadığını ortaya koyan kişilerde vardır.⁷

⁴ Akpınar, Ali, "Ömer Rıza Doğrul ve Tefsire Katkısı", *CÜİFD*, 2002, cilt:6, sayı:1, s. 17; Temur, Rabia Banu, "Dış Politika Yazarı Olarak Ömer Rıza Doğrul: Hayatı ve Dış Politika Anlayışı" (Yüksek Lisans Tezi) *MÜTAE*, İstanbul 2008, s. 6-10.

⁵ Tural, Sadık(Proje Başkanı) vd. , *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM Yayınları, Ankara 2003, III, 194.

⁶ Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul ve Tefsire Katkısı", *CÜİFD*, s. 17.

⁷ Akpınar, Ali, "Tanrı Buyruğu", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 572.

Ömer Rıza Doğrul'un en önemli eserlerinden birisi Kur'an-ı Kerim'i tercüme ve tefsir ettiği *Tanrı Buyruğu* adlı eseridir. Bu eser Latin harfleriyle basılmış ilk Kur'an tercümelerinden biri olması bakımından önem taşımaktadır.⁸

Doğrul, eserine 'Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsirine Giriş' bölümü yazarak başlamıştır. Geniş açıklamalara yer verdiği bu bölümde; Kur'an'ın tertip ve düzeni, dinin esasları, İslam'ın ameli esasları ve Kur'an'daki peygamberler gibi konulara değinmiştir.⁹ Surelerin tefsirini yaparken gerekli gördüğü noktalarda okuyucuyu bu bölümlere yönlendirdiği görülmüştür.¹⁰ Giriş kısmındaki açıklamalardan sonra tefsirini yazmaya başlamıştır. Doğrul, tefsirinde surelerin konusu ve nüzul tarihini yazmış ve ayetler arası ilişkilere değinmiştir. Sureleri bölümlere ayırmış ve ayetleri koyduğu başlıkların altında incelemiştir. Onun tefsirinde ayet mealleri verilirken parantez içinde kısa açıklamalar vardır. Eğer o ayette geçen bir konunun tefsirine değinecekse bunu dipnotlarda gösterir. Klasik tefsir kaynaklarının yanı sıra modern tefsirleri de kaynak olarak göstermiştir. Tefsirinde akıcı bir dil kullanması ve kelimelere uygun Türkçe karşılıklar bulması dikkat çeken bir diğer husustur. Ayrıca Kur'an ayetlerinde herhangi bir çelişkinin olmadığını belirterek nesih olayını kabul etmemektedir. Tefsirinin başlığında bulunan Tanrı kelimesini zaman zaman ayetlerin tercümelerinde kullanmıştır.¹¹

B. "HAK DİNİ KUR'AN DİLİ" VE MÜELLİFİ

Bu tefsiri kaleme alan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, 1878 yılında Elmalı'da dünyaya gelmiştir. Aslen Burdur'un Gölhisar ilçesine bağlı Yazır köyünden olan babası Hoca Numan Efendi, Elmalı'ya yerleştikten sonra Şer'iyye Mahkemesinde başkâiplik yapmıştır. Hamdi Yazır'ın annesi Elmalı sakinlerinden Hoca Sadarlı Mehmet Efendinin kızı Fatma Hanım'dır. İlk ve orta öğretimini bitirdikten sonra Küçük Ayasofya Medresesi'nde eğitim almaya başladı. Soyadı kanunuyla birlikte babasının köyü olan Yazır'ı soyadı olarak kullansa da Elmalılı olarak meşhur olmuştur. 1904'te ruûs sınavını kazanmıştır. Mekteb-i Nüvvâb'ı da

⁸ Akpınar, "Tanrı Buyruğu", *DİA*, XXXIX, 571.

⁹ Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 3. Baskı, İstanbul 1955, I, II-CCVII.

¹⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 16, 17.

¹¹ Akpınar, "Tanrı Buyruğu", *DİA*, XXXIX, 571.

birinci olarak bitirmiştir. Hamdi Yazır, edebiyat, felsefe, hat ve musiki gibi ilimlerle de meşgul olmuştur.¹²

Hamdi Yazır, ülkesini daha ileriye götürme düşüncesiyle meşrutiyet idaresini savundu bu sebeple de İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne girdi. II. Meşrutiyetin ilanıyla Antalya milletvekili olarak meclise girdi. II. Abdulhamid'in tahtan indirilmesinde etkin rol oynadı. Daha sonra Şeyhülislâmlık Mektûbî Kalemî'nde görev aldı. Çeşitli medreselerde fıkıh ve mantık gibi dersler verdi. Damad Ferid Paşa hükümetinde Evkâf nâzırlığı yaptı ve başka görevler de aldı. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte görev yaptığı kurumlar kapatılınca açıkta kaldı. İstanbul Hükümetinde görev yaptığı için idama mahkûm edilse de İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne üye olması hasebiyle serbest bırakıldı. Daha sonra bazı eserler tercüme etti. 27 Mayıs 1942 yılında vefat etti ve Saray-ı Cedid Mezarlığına defnedildi.¹³

Cumhuriyet döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi aldığı bir kararla İslam'ın temel kaynaklarının Türkçeye kazandırılması için Diyanet İşleri Riyaseti'ni görevlendirdi. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı olan Rifat Börekçi, Kur'an-ı Kerim'in tefsirini Hamdi Yazır'ın yazmasını istedi. Bu görevi kabul eden Elmalılı Muhammed Hamdi, 1926 yılında Hak Dini Kur'an Dili isimli Türkçe tefsiri yazmaya başladı. Tefsirinde izleyeceği metot, Diyanet İşleri Riyaseti ile arasında imzalanan protokol ile belirlenmiştir. Bu tefsirde; ayetler arasındaki ilişkinin gösterilmesi, nüzûl sebepleri ve kıraatlara yer verilmesi, gerektiğinde kelime tahlilleri yapılması, itikatta Ehl-i sünnet amelde ise Hanefi mezhebine bağlı kalınması ve ayetlerin içerdiği konularla ilgili bilgiler verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Batılı müelliflerin tespit edilen yanlışları gerekli notlar ışında açıklanmalı ve tefsirin başında Kur'an ile ilgili önemli görülen konuları açıklayan bir mukaddime yazılmalıdır.¹⁴ Elmalılı bütün bu hususlara dikkat ederek bir tefsir kaleme almıştır.

¹²Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, (S. Nşr. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay), Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2016, I, 11; Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 57.

¹³ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, XI, 57, 58.

¹⁴ Bilgin, Mustafa, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 153.

1926-1938 yılları arasında yazılan bu eser, Diyanet İşleri Riyaseti'nden ayrılan bütçeyle İstanbul'da dokuz cilt olarak basılmıştır. 10.000 takım hazırlanan bu eserin 2000 tane seti müellife verilirken geri kalanı halka ücretsiz dağıtılmıştır.¹⁵

Elmalılı'nın tefsirini incelediğimiz zaman Fatiha suresinden başlayıp Nâs suresine kadar Kur'an'ın tamamını tefsir eden geleneksel müfessirlerin anlayış ve metodunu kullandığını kolaylıkla görmekteyiz. Ancak bütünüyle aynı olduğunu da söyleyemeyiz. Elmalılı'nın önceki müfessirlerden ayrıldığı hususları şöyle sıralayabiliriz: çağın şartları doğrultusunda okuyucuyla Kur'an arasındaki bağı kurmaya çalışması, döneminin gündeminde olan konularla yakından ilgilenmesi, felsefi konulara ağırlık vermesi, tefsirinde yaptığı ilave açıklama ve yorumlarla makale görünümünde olması gibi farklı yönleri bulunmaktadır.¹⁶

Hamdi Yazır, tefsirinde önce ele alacağı sure hakkında bilgi vermiş daha sonra ayetlerin Arapça metnini ve mealini yazmıştır. Sonrasında da ayetler hakkındaki açıklamalara değinmiştir. Ayetlerde çeşitli manaları zikrettikten sonra genelde meşhur olan görüşü tercih etmiş, yaygın görüşleri aktardığı kaynakların hangisi olduğunu belirtmemiştir. Ancak farklı bir görüş savunduğu noktalarda delillerini kaynak göstererek açıklamıştır.¹⁷

Hamdi Yazır'dan önce kaleme alınmış Türkçe tefsirler bulunsa da Latin harfleriyle bu büyüklükte bir eser yazılmamıştır.¹⁸ Cumhuriyet döneminin önemli tefsirlerinden olma özelliğini hala korumaktadır.

C. "KUR'ÂN-I HAKÎM VE MEÂL-İ KERÎM" VE MÜELLİFİ

Müellifimiz, Hasan Basri Çantay, 1887 yılında Balıkesir'de dünyaya geldi. Babası Halil Cenâbî Efendi, annesi Hatice Hanım'dır. Hasan Basri, İbtidâ-i Kebir Mektebi'ni okuduktan sonra Balıkesir İdâdisi'ne başlar ancak son sınıfta babasını kaybettiikten sonra okulu bırakır. Nâfia Dairesinde memur olur. Çeşitli hocalardan Arapça ve Farsça öğrenir. II. Meşrutiyet'ten sonra gazetelerde yazılar yazmaya başlar. Çantay'ın, Milli Mücadele döneminde yazıları ve faaliyetleri ile Balıkesir'de halka önderlik ettiği bilinmektedir. I. Dünya Savaşı sonlarına doğru *Ses* isimli

¹⁵ Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, XV, 153.

¹⁶ Albayrak, Halis, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *AÜİFD*, 1995, Sayı; 34, s. 156-161.

¹⁷ Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, XV, 154.

¹⁸ Albayrak, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", s. 156-161.

gazeteyi çıkarmıştır. Savaş yılları boyunca Türk milletinin haklarını savunan bu gazete kapatılarak sahibinin İstanbul'a getirilmesi emredildi. Bu emri öğrendiğinde şehir dışında olan Hasan Basri kaçmaya karar verir. Daha sonraları I. Millet Meclisi'ne Balıkesir milletvekili olarak girmiştir. Mehmet Akif Ersoy ile arkadaş olduktan sonra ondan Arap edebiyatı okudu. Bir müddet sonra Balıkesir'e dönerek edebiyat öğretmenliği yaptı. Gazetede yazılar yazmaya başladı. Emekli olduktan sonra da bir takım eserler telif ve tercüme etti. Gazeteci kimliğinin yanı sıra ilmi çalışmaları şiirleri ve özellikle Kur'an mealiyle tanınmıştır. Ayrıca musiki ile uğraşıp besteler yaptığı da bilinmektedir. 3 Aralık 1964 yılında İstanbul'da vefat eden Hasan Basri Çantay, Edirnekapı Şehitliğine defnedildi.¹⁹

Hasan Basri Çantay *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı tefsirini, anadili Türkçe olan Müslümanların Kur'an tercümesini okuduklarında onu anlamaları ve İslam'ı asıl kaynağından öğrenme ihtiyacını göz önüne alarak yazmıştır.²⁰ Çantay'ın bu önemli eseri açıklamalı Kur'an tercümesidir. Eser ilk defa 1953 yılında üç cilt halinde İstanbul'da basılmıştır.²¹ Kitabın önsözünde Kur'an'ın tercümesinin zorluklarından bahsetmiş ve kendi tefsirinin özelliklerine değinmiştir.²²

Bir mealde olması gereken özelliklerden bahseden Çantay, kendiside dikkat çektiği bu unsurları mealinde kullanmıştır. Güncel bir dille yazmış olduğu eserinde uydurma hadislere yer vermemeye özen göstermiş ve bilinen tefsir kaynaklarından yararlandığına değinmiştir. Lafızların ifade ettiği en iyi anlamını metinde vermiş, geri kalanları açıklama kısmında belirtmiştir. Mealinin tercümeyle çok yakın olmasına özen göstermiş ve Kur'an'da bulunmayan kelimeleri mealine de yazmamıştır. Kelimelerin kullanıldıkları kalıba göre anlam vermeye dikkat eden Çantay, mecbur kaldığı açıklamaları parantez içinde vermiştir. Arap dili ve edebiyatının inceliklerini gözeterek tercüme etmiştir.²³

¹⁹ Tural, Sadık(Proje Başkanı) vd. , *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, III, 27, 28; Işık, Emin, "Çantay, Hasan Basri", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 218.

²⁰ Kara, Mustafa, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Eseri ve Bu Eserin Günümüz Meâl Çalışmalarına Etkisi", *BÜİFD*, 2016, cilt:2, sayı:1, s. 55, 56.

²¹ Işık, "Çantay, Hasan Basri", *DİA*, VIII, 219.

²² Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 1980, I, 5-10; Işık, "Çantay, Hasan Basri", *DİA*, VIII, 219.

²³ Kara, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Eseri ve Bu Eserin Günümüz Meâl Çalışmalarına Etkisi" s. 55, 56.

Eserinde iki Kur'an sayfasını yan yana koyduktan sonra ayetlerin anlamlarını altına ve karşı sayfasına yazmış ve gerekli gördüğü yerlere dipnot koyarak açıklama yapmıştır. Eserde parantez içi açıklama ve dipnotlar dikkat çekmekte, bu özelliğiyle açıklamalı mealin yanı sıra özlü tefsir izlenimi uyandırmaktadır. Bazen kıraat farklılıklarına da yer verilen eserde ayette tercih ettiği mananın dipnotta kaynağını da göstermiştir.²⁴ Klasik dönemden Zemahşerî, Râzî. Beydâvî, Nesefî, Celaleyn ve Hâzin tefsirlerini kaynak olarak kullanmıştır.²⁵ Bazı durumlarda daha fazla bilgi edinmek isteyenleri Elmalılı H. Yazır'ın tefsirine yönlendirmiştir.²⁶

Hasan Basri Çantay'ın harfi tercümeden sayılabilecek bu eseri, parantez içi açıklamaların çok olması, bu açıklamalarda Kur'an metninde bulunan edat ve zarfların bazen de tefsir niteliğindeki yorumların yer alması nedeniyle eleştirilmiş ve akıcılığı bozduğu gerekçesiyle okuyucuyu yorduğu söylenmiştir.²⁷

Cumhuriyet döneminin önemli eserlerinden kabul edilen bu tefsir kendine has üslubuyla daha sonra yazılan pek çok meâl ve tefsir çalışmalarını etkilemiştir.²⁸

D. "KUR'AN-I KERİM'İN TÜRKÇE MEALİ ÂLİSİ VE TEFSİRİ" VE MÜELLİFİ

Müellifimiz Ömer Nasuhi Bilmen, 1883 yılında Erzurumda dünyaya gelmiş, Babası Hacı Ahmed Efendi, annesi ise Muhîbe Hanım'dır. Babasının vefatından sonra amcasının gözetiminde yetişti ve ondan dersle aldı. Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Fransızca'da öğrenmiştir. İlk olarak 1912 yılında Beyazıt dersiâmı olarak göreve başlayan Bilmen çeşitli medreselerde müderrislik yapmış aynı zamanda Hey'et-i Telifiyye üyesi olmuştur. 1943 yılında İstanbul Müftüsü olmuş 1960 yılında ise Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yapmıştır. Çok geçmeden emekli olmuştur. Uzun yıllar farklı okullarda öğretmenlik yapmış ve emekli olduktan sonra da kitap

²⁴ Kara, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Eseri ve Bu Eserin Günümüz Meâl Çalışmalarına Etkisi" s. 57, 58.

²⁵ Klasik Dönemden kaynak gösterdiği tefsir örnekleri için bkz.: Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I, 16, 17, 32, 111, 186.

²⁶ Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirine yaptığı yönlendirmeler için bkz.: Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I, 286, II, 477.

²⁷ Işık, "Çantay, Hasan Basri", *DİA*, VIII, 219; Kara, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Eseri ve Bu Eserin Günümüz Meâl Çalışmalarına Etkisi" s. 57.

²⁸ Kara, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Eseri ve Bu Eserin Günümüz Meâl Çalışmalarına Etkisi" s. 59.

yazmaya devam etmiştir. 1971 yılında vefat eden Ömer Nasuhi, Edirnekapı Sakızağacı Şehitliğine defnedilmiştir.²⁹

Yaşadığı dönemin ilmi ve edebi dergilerinde çeşitli şiir ve makaleleri yayımlanan Ömer Nasuhi, Bilmen, şiirlerini Türkçe, Farsça ve Arapça kaleme almıştır. Daha çok ahlak, hukuk ve tefsir alanında yazdığı eserleriyle tanınmıştır.³⁰ Hukuk-ı İslamiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu ve Büyük İslam İlmihali önemli eserlerindendir. Ayrıca İslam Hukuku alanında Latin harfleriyle kaleme alınmış ilk eseri de kendisi vermiştir.³¹

Bilmen'in diğer önemli eseri de tefsir sahasında yazmış olduğu Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri'dir. Kur'an'ın önemi, tercümesine olan ihtiyaç gibi konulara değindiği kısa bir önsözle söze başlamış ve yararlandığı kaynakları da aktarmıştır.³² Bilmen'in tefsiri klasik tefsir düzeninde olup Fatihâ'dan Nâs'a bütün sureleri ele almıştır. Öncelikle surelerin özellikleri hakkında bilgi vermiş daha sonra ayetlerin meallerini verip açıklamalarına geçmiştir. Tefsirinde konuları çok uzun ele almamış özlü bir tefsir oluşturmuştur. Fıkhi konulara ağırlık vermiş ancak mezhep farklılıklarına uzunca yer vermemiştir. Genellikle Hanefî mezhebinin görüşlerini yansıtmıştır. Kur'an'ın, meydana gelmeden önce haber verdiği olayları mucize olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Kur'an'da nesih var olduğunu kabul ettiği görülmektedir. Gramer ve kıraat konularına çok fazla yer vermemiştir. Bilmen'e yöneltilen eleştirilerden birisi de dilinin yazdığı dönemin dilinden çok daha eski olmasıdır.³³

E. “YÜCE KUR'AN'IN ÇAĞDAŞ TEFSİRİ” VE MÜELLİFİ

Bu tefsiri yazan Süleyman Ateş, 1933 yılında Elazığ'ın Tadım köyünde dünyaya geldi. Babası İbrahim Ağa annesi Behiye Hanım'dır. Hafızlığını köyünde tamamladıktan sonra Elazığ'da Kur'an Kursuna gitmiş tecvid ve kıraat dersleri almıştır. Arapça dersleri aldıktan sonra Erzurum'a gidip Erzurum müftüsünden çeşitli dersler almıştır. 1960 yılında Elazığ İmam-Hatip Okulu'ndan mezun olan Süleyman Ateş aynı yıl Ankara İlahiyat Fakültesi'ne kayıt yaptırır. Öğrenciliğinin

²⁹ Yaran, Rahmi, “Bilmen, Ömer Nasuhi”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 162.

³⁰ Tural, Sadık(Proje Başkanı) vd. , *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, II, 289.

³¹ Yaran, “Bilmen, Ömer Nasuhi”, *DİA*, VI, 162.

³² Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1962, I, 3-5.

³³ Arslan, Şükrü, “Bilmen Tefsiri'nin Tefsir Literatüründeki Yeri”, *AÜİTD*, 2002, sayı:18, s. 3-6.

yanı sıra imamlıkta yapan Ateş 1964 yılında fakülteden mezun olur ve bir yıl sonra aynı üniversitede Prof. Dr. Tayyib Okıç'ın asistanı olarak göreve başlar. 1968 yılında doktorasını tamamlar sonra da askere gider. 1973 yılında İşari Tefsir Okulu isimli tezini bitirerek Doçent olur ve 1979 yılında Profesör unvanını alır. Süleyman Ateş, 1976-1978 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı yapmıştır. Daha sonra çeşitli incelemeler yapmak ve ders vermek için yurtdışına çıkmıştır. Ondokuzmayıs ve İstanbul Üniversitelerinde de görev almıştır. Dört çocuk babası olan Ateş'in birçok telif ve tercüme eseri vardır. Bu eserler içinde en çok dikkat çeken ve yirmi yıllık çalışmanın ürünü olduğunu söylediği Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsir isimli eseridir.³⁴

Tefsirine Hz. Muhammed'in hayatı ve Kur'an-ı Kerim tarihi hakkında bilgi vererek başlamaktadır. Daha sonra Kur'an'ı tefsir ve tercüme etme faaliyetlerinden bahsetmiş ve Türkiye'deki tefsir çalışmalarına da değinmiştir. Süleyman Ateş tefsirinin giriş kısmında hangi metodu izlediğini açıklamıştır. Önce sureler hakkında özet bilgiler vermektedir. Surenin hem Kur'an'ın tertip sırasını hem de iniş sırasını belirtmiştir. Ayetlerin meali verildikten sonra tefsir kısmına geçilmiş ve gerekli görülen kelimeler açıklanmıştır. Kelimeler açıklanırken surelerin iniş sırası esas alınarak ilk indiği yerde daha ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Hüküm ayetlerini genişçe açıklamaya özen gösterdiğini belirten Ateş, fıkhi yorumları özetledikten sonra kendi düşüncesini de açıkladığını ifade etmiştir. Kâinatın yaratılışından bahseden ayetleri ise Modern ilimden yararlanarak açıklamaya özen göstermiştir. Ayrıca Ateş, Peygamber kıssalarını anlatırken Kitab-ı Mukaddes'ten yararlandığını ve karşılaştırmalar yaptığını ifade etmiştir. Anlaşılması kolay olan ayetleri uzunca açıklamayı uygun bulmamıştır. Bu eseri İslam'a sonradan yüklenmiş yanlış düşüncelerden soyutlayarak insanlara Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber ve sahabenin anlayışı doğrultusunda aktarıp İslam gençliğine mesaj vermek istediğini belirtmiştir.³⁵

³⁴ Selçuk, Hikmet, "Prof. Dr. Süleyman Ateş ile Söyleşi", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1997, cilt:1, sayı:1, s. 66, 67.

³⁵ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, 1989, I, 57-60.

F. “YENİ BİR ANLAYIŞIN IŞIĞINDA KUR’AN TEFSİRİ” VE MÜELLİFİ

Eserin müellifi olan Bayraktar Bayraklı, 1947’de Rize’de doğdu. Köyünde ilkokulu ve hafızlığını tamamladı. 1968’de İstanbul İmam-Hatip Okulu’nu bitirdi ve bir yıl sonra da İstanbul Eyüp Lisesi’nden mezun olmuştur. Daha sonra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nde öğrenim görmeye başlamış ve 1972 yılında tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Sosyoloji okuyarak 1977 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nde Pedagojik Formasyon Dersleri Asistanı olarak göreve başladı. Diğer yandan 1982’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Sosyoloji Bölümünde doktorasını tamamladı. 1986’da doçent, 1993’te profesör unvanını aldı. Çeşitli araştırmalar yapmak üzere yurtdışında bulundu. Bir süre Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yerine getiren Bayraklı emekli olmuştur. Çok sayıda eser kaleme almıştır.³⁶

Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri isimli eserini uzun yıllar emek verdikten sonra 21 cilt halinde okuyucuyla buluşturmuştur. Tefsirinde hangi metodu izlediğini giriş kısmında açıklamıştır. Kur’an’ın, kendisinin nasıl tefsir edilmesi gerektiğini belirlediğinden bahsetmiş ve kendisinin de bu metodu kullandığını ifade etmiştir. Daha sonra Kur’an’ın metotlarını altı başlıkta açıklamıştır. Muhkem ve müteşabih ayetlere dikkat çekmiştir. Müteşabih ayetlerin, muhkem ayetlerle uyumunu ve onları tasdikini ortaya çıkararak bilinir hale getirilmesinin de bir metot olduğunu söylemiştir. Tefsirin en önemli metodunun, ayetin ayetle tefsir edilmesi olduğuna değinmiş ve ona göre; burada zor olan kısım, birbirini tefsir eden ayetleri bulup ortak noktalarını doğru tespit etmektir. Dikkat çeken bir diğer başlık ise kimyasal metottur. Bu başlıkta Kur’an’daki tekrarlara karşı bakış açısını açıklamıştır. Ona göre tekrar ediyor gibi görünen ayetler, doğadaki maddelerin kimyasal niteliklerini andırmaktadır. Doğada bulunan bir madde birleştiği her farklı maddeyle yeni bir bileşim oluşturur. İşte Kur’an’daki benzer görünen ayetlerin durumu da böyledir. Bir araya geldiği ayet gruplarına göre farklı manalar alırlar ve işlevleri de farklı olur. Bu durumu da “Kur’an’ın kimyası” olarak adlandırmaktadır. Kimyasal

³⁶“Bayraktar Bayraklı kimdir?”, <https://m.biyografi.info/kisi/bayraktar-bayrakli>, (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019)

birleşim yapmasını bilen güçlü müfessirlerdir. Bu metot aynı zaman da Kur'an'ın eğitimsel yönüne vurgu yapmaktadır.³⁷

Bayraklı bir diğer başlıkta, tefsirdeki sebep-sonuç ilişkisini ortaya koyma zorunluluğundan bahsetmiştir. İlahi vahyin inmesine sosyal olgular sebep olmuştur. Bu sebepleri incelerken sosyoloji ve psikoloji bilgilerinden mutlaka yararlanılmalıdır. Ona göre, bu metot kullanılmadan yapılan tefsirler eksik kalmaktadır. Kullandığı diğer metot ise; tümdengelim ve tümevarım metotlarıdır. Bazen bir ayetten birçok hüküm çıkabilmekte bazen de birden fazla ayet genel bir hükme işaret edebilmektedir. Bayraklı özellikle kıssaların anlatımında bu metodu uygulayarak çıkarımda bulunulabileceğine değinmiştir.³⁸ Tefsirinde semantik yaklaşıma ayrıca önem veren Bayraklı, ayetteki kelimelerin sözlük manasını verdikten sonra Kur'an'da hangi ayette hangi manada kullanıldığını açıklama yoluna gitmiştir. Kur'an tefsiri yaparken ihlaslı olmak gerektiğine ayrıca vurgu yapmıştır. O son metodunda Kur'an'da nasih-mensuh olmadığını açıklamıştır. Aynı zamanda bu fikir doğrultusunda tefsirini kaleme almıştır. Neshin, Allah'ın kullarına koyduğu alternatifini göremeyen kimselerin uydurduğu bir anlayış olduğundan bahsetmiş ve tefsirinde nesih olayının olmadığını göstermeye çalıştığını söylemiştir.³⁹

G. "KUR'AN YOLU" VE MÜELLİFLERİ

Kur'an Yolu isimli tefsir bir komisyon oluşturularak yazılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından beş cilt halinde basılmıştır. Komisyon Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mustafa Çağrı, Prof. Dr. İbrahim Dönmez, Prof. Dr. Sadreddin Gümüş adlı alanında uzman kişilerden oluşmaktadır.

Hayrettin Karaman, 1934 yılında Çorum'da doğmuştur. İlkokulu burada okumuş daha sonra Arapça ve İslami ilimleri öğrenmiştir. Konya İmam-Hatip Okulu'nda öğrenim gördü ve 1959 yılında mezun oldu. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde okuyan Karaman, 1963'te enstitünün ilk mezunlarından olmuştur. Daha sonra aynı enstitüde fıkıh asistanı olarak göreve başladı. Tezini bitirdikten sonra 1971 yılında İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'ne tayin oldu. 1975 yılında tekrar İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne dönmüştür. Daha sonra da çeşitli ilahiyat

³⁷ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2013, I, 59-62.

³⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, I, 62, 63.

³⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, I, 63, 64.

fakültelerinde görev alan Hayrettin Karaman, doçentliğin ardından profesör olmuştur. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevinden 2001 yılında ayrılmıştır. Pek çok müstakil kitabın yanı sıra çeşitli dergilerde yazıları yayımlanmıştır.⁴⁰

Mustafa Çağrııcı 1950 yılında Sivas'ın Taşlıhüyük köyünde doğmuştur. Kayseri de hafızlığını tamamladıktan sonra Sivas İmam-Hatip Lisesi'ne gitti ve 1969 yılında mezun oldu. Daha sonra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü kazanan Çağrııcı, 1973 yılında bitirdi. Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı'nda imam-hatip olarak görev yapmıştır. 1977 yılında aynı enstitüde İslam Felsefesi anabilim dalında Lisansüstü eğitim almaya başladı ve doktorasını tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yardımcı doçent olmuştur. 1996 yılında da profesör unvanını almış ve çeşitli eserler telif etmiştir.⁴¹

Bir diğer komisyon üyesi İbrahim Kâfi Dönmez ise 1951'de İzmir'de dünyaya geldi. Ankara İmam-Hatip Okulu'nu 1970 yılında bitirdi. 1974 yılında ise İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun olmuş ayrıca İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni de okumuş ve 1976 yılında oradan da mezun olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çeşitli görevler almıştır. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1986'da doçent, 1992 yılında profesör olmuştur. Tercüme ve telif ettiği eserleri vardır.⁴²

Sadreddin Gümüş 1945'te Erzurum'da doğdu. 1972 yılında Erzurum İmam-Hatip Okulu'ndan mezun oldu ve 1976 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitiridi. 1977 yılında aynı enstitüde asistan olarak görevine başladı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doktor olduktan sonra 1989'da doçent 1996 yılında da profesör unvanını aldı. Bir süre dekan yardımcılığı da yapmış olan Gümüş çeşitli meal ve tefsir çalışmalarında bulunmuştur.⁴³

⁴⁰ Kılavuz, Ahmet Saim, "Prof. Dr. Hayrettin Karaman", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, 2004, s. 9, 10.

⁴¹ Ağkuş, Yusuf, "Kur'an Yolu Adlı Tefsirin İlmi Açısından Değerlendirilmesi", *SÜSBE*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 17, 18.

⁴² Çakır, Arif, " Hak Dini Kur'an Dili ve Kur'an Yolu Tefsirlerinin Ahkâm ayetleri Açısından Değerlendirilmesi" *GÜSBE*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 15; Ağkuş, "Kur'an Yolu Adlı Tefsirin İlmi Açısından Değerlendirilmesi", s. 18.

⁴³ Ağkuş, "Kur'an Yolu Adlı Tefsirin İlmi Açısından Değerlendirilmesi", s. 19.

Yeni bir tefsir yazmaya duydukları ihtiyacı dile getiren komisyon, bu tefsirin amaç ve yöntemini giriş kısmında 14 maddeyle açıklamıştır. Öncelikle bu tefsirin Kur'an'ı doğru anlamak isteyen insanların ihtiyaçları gözetilerek hazırlandığı hedef kitlesinin bu alanda araştırma yapan ilim adamları olmadığını dile getirmişler. Çeşitli tefsir kaynaklarından yararlanmanın yanı sıra gerekli gördükleri zaman kendi yorum ve düşüncelerini de aktarmaktan geri durmamışlardır. Tefsir kaynaklarından aktaracakları bilgileri dikkatlice inceledikten sonra özet şeklinde ve tercih ettikleri görüş ışığında yer vermişlerdir. Günümüz okuyucusuna hitap etmeyen bilgilere değinmekten kaçınmış bazen de o konu için müracaat edilebilecek kaynakları belirtmişlerdir. Ayet meallerinde özellikle Kur'an'ın indiği dönemdeki manaları ve ilk muhataplarının anladıkları tespit etmeye özen gösterilmiştir. Bazı kavram ve kelimelerin açıklaması yapılırken ilk geçtiği yeri öncelemek yerine konunun yoğun olarak ele alındığı noktalar tercih edilmiştir.⁴⁴

Sureler ele alınırken öncelikle nüzûlü, adı, ayet sayısı ve konusu gibi genel bilgiler aktarılmış sonra ayetlerin meali verilip tefsir kısmına geçilmiştir. Geçmiş dinlerden ve peygamberlerden bahseden ayetler tefsir edilirken gerekli görülen yerlerde Kitab-ı Mukaddes'ten bilgiler aktarılmıştır. Tefsir kitaplarının yanında bazı ilmi çalışmalardan ve tarih kitaplarından da yararlanılmıştır. Ayetlere meal verilirken kelime ve ifadelerin anlamları özenle seçilmiş, farklı manalarına da tefsirde yer verilmiştir. Tefsiri yazan komisyon üyelerinin kendi uzmanlık alanları ve konuları dikkate alınarak paylaşılan sureler daha sonra hepsi tarafından değerlendirilerek tek metin halinde okuyuculara sunulmuştur.⁴⁵

H. "HAYAT KAYNAĞI KUR'AN TEFSİRİ" VE MÜELLİFİ

Mehmet Sait Şimşek 1951'de Mardin'in Kumlu köyünde dünyaya geldi. Şanlıurfa Ceylanpınar'da İlkokulu bitiren Şimşek, Diyarbakır İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Daha sonra Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirmiştir. 1977'de Konya Yüksek İslam Enstitüsü'ne Arap Dili ve Edebiyatı alanında Araştırma Görevlisi olarak görev almıştır. 1984 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tefsir alanında yaptığı doktorasını tamamladı ve 1987 yılında doçent

⁴⁴ Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meali ve Tefsiri*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006, I, 47-50.

⁴⁵ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 50, 51.

oldu. 1994 yılında ise Profesör unvanını aldı. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmış ve emekli olmuştur. Tercüme ve telif ettiği eserlerin yanı sıra pek çok makalesi yayımlanmıştır.⁴⁶

En önemli eserlerinden birisi Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri isimli eseridir. Bu tefsiri yazmadaki amacını ve yöntemini eserin önsöz kısmında açıklamıştır. Kur'an'ın indiriliş amacına uygun bir tefsir yazdığını dile getiren Sait Şimşek hem klasik hem de modern tefsir kaynaklarından yararlanmıştır. Sadece gerekli gördüğü yerlerde kaynak ismi zikretmekle yetinmiş, herhangi bir ekol veya kişilerin etkisinde kalmadan kendi görüşlerini de aktarmıştır. Sade bir dil kullanmış ve akademik ayrıntılara çok fazla yer vermeden özlü bir tefsir oluşturmuştur. On bir yılda tamamladığı eserini beş cilt halinde okuyucuya sunmuştur.⁴⁷

Tefsirini yazarken önce sureler hakkında bilinmesi gereken genel bilgilerden bahsetmiş daha sonra ayetlerin metin ve meallerine yer vermiştir. Önemli bulunduğu kısımları tefsir etmiş ve bazen başlıklar koyarak konuyu açıklamıştır. Tefsir ettiği ayetle ilişkisi bulunan başka ayetler varsa onları da zikretmiştir. Sebebi nüzulleri aktarmanın yanında bazı kavramların dilsel analizlerini de yapmıştır. Çoğunlukla ayetlerin siyak ve sibakına yer vermeye özen göstermiştir. Ayetlerin bazılarında görüşünü temellendirmek için Tevrat ve İncil'i kaynak gösterdiği olmuştur. Tefsirinde bazı güncel meselelere değindiği görülmüştür.⁴⁸

I. “TEVHİT MESAJI: ÖZLÜ KUR'AN TEFSİRİ” VE MÜELLİFLERİ

Bu tefsiri yazan Hasan Elik, 1949 yılında Tokat'ta doğmuştur. Hafızlığını bitirdikten sonra İstanbul'da çeşitli hocalardan dersler aldı. 1971 yılında İstanbul İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Daha sonra da İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden 1976 yılında mezun oldu. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından İlmi araştırmalar için Suudi Arabistan'a gönderildi ve orada bulunan Kral Abdulaziz (Ummu'l-Kura) Üniversitesi Arap Dili Enstitüsünde öğrenim gördü. Aynı üniversitede tefsir ve hadis alanında yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. Değişik ülkelerde sempozyumlara katıldı. Türkiye'ye

⁴⁶ Köse Uyanık, Esra, “Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri Metodu ve Konuları”, *NEÜSBE*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016, s. 12.

⁴⁷ Şimşek, Mehmet Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, I, 9, 10.

⁴⁸ Pehlivan, Fatma, “Kitap Tanıtım ve Değerlendirme”, *HÜİFD*, 2012, cilt:11, sayı:22, s. 301-306.

döndükten sonra Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapmıştır.⁴⁹

Tefsiri yazmak için bir komisyon oluşturmayı düşünen Hasan Elik, bazı zorluklar nedeniyle bundan vazgeçmiş daha sonra Yüksek Lisans tez danışmanlığını yaptığı öğrencisi Muhammed Coşkun'un Tefsir Anabilim Dalına araştırma görevlisi olarak görevlendirilmesinin ardından çalışmalarında başarılı bulunduğu için ona tefsiri birlikte yazmayı teklif ettiğini belirtmiştir.⁵⁰ Muhammed Coşkun, 1977 yılında Erzurum'da doğmuş, 1966 yılında Bursa İmam-Hatip Lisesi'nden, 2002 yılında ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 2011 yılında aynı üniversitede araştırma görevlisi olmuştur. Hâlen Dr. Öğretim Üyesi olarak görevine devam etmektedir.⁵¹

Müellifler eserin giriş kısmında Kur'an'ın genel özelliklerinden ve tefsirinde kullandığı yöntemlerden bahsetmiştir. Tefsirin amacını Kur'an'ın indiği ortamda kullanılan anlamlarını klasik tefsirlerden yola çıkarak özlü bir şekilde okuyucuya aktarmak olduğu dile getirilmiştir. Kur'an'ın en temel mesajının tevhit olduğuna vurgu yapılmış ve çalışmada bu konunun temel alındığı hatta başlığının "Tevhit Mesajı" olarak belirlendiği görülmektedir. Ülkemizde kullanılan meal yöntemleri hakkında bilgiler verilmiş ve lafzî çevirinin mümkün olmadığını dile getirilmiştir. Tercih edilen yöntem kısa açıklamalı tefsir yöntemidir. Bu yöntemi uygularken ayetlerin nüzul ortamlarına özellikle dikkat edildiği de belirtilmiştir. Çeviri yaparken ayetlerin lafızlarındaki kelime ve ifadelerin bire bir manasını vermek yerine onlardan anlaşılmanayı doğru bir şekilde aktarmayı seçmişlerdir. Böylece lafzî değil tefsiri tercüme ön planda tutulmuştur. Gerekli görülen yerlerde açıklamalar dipnot verilerek yapılmıştır. Mealde kullanılan kaynak dipnotta sadece müfessirin ismiyle belirtilmiştir. Tefsirin giriş kısmından sonra ise hangi kaynakları kullandıkları künyesiyle birlikte verilmiştir. Bu tefsirin bir diğer özelliği de sureleri içerdiği konular bağlamında kendi içinde bölümlere ayırması ve çeşitli alt başlıklar da ele almasıdır.⁵²

⁴⁹ "Hasan Elik", <https://www.biyografya.com/biyografi/15896> (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019)

⁵⁰ Elik, Hasan, Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, MÜİFV, İstanbul 2016, s. X.

⁵¹ "Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Coşkun", <https://ilahiyyat.marmara.edu.tr/bolumler/temel-islam-bilimleri/tefsir/drogruyesi-muhammed-coskun/> (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019)

⁵² Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. XIX-XXXIX

Mushaf sıralaması takip edilerek yazılan bu çalışmada surelerin hemen ardından içerdiği anlamı belirten kısa ifadeler yer almıştır. Klasik tefsirlerin aksine surelerin içindeki ayetler konu bütünlüğü gözetilerek ele alınmış ve aynı surede birbirinden uzak konu olabileceği kabul edilmemiştir. Tefsirde ilk dönem muhatapları üzerinde önemle durulmuş ve bazı ifadelerin kime hitap ettiği belirlenmeye çalışılmıştır.⁵³ Kur'an'ın yeniden anlaşılması için duyulan ihtiyacı ön planda tutulup temel kaynaklardan da yararlanılarak günümüz Türkçesi ile kaleme alınan bu tefsir 2013 yılında tek cilt halinde okuyucuya sunulmuştur.⁵⁴

Çalışmamızın bu bölümünde ele alacağımız tefsirler hakkında bilgi verilmiştir. Öncelikle müfessirlerin hayatları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra tefsirlere geçilmiş ve kullandıkları yöntemler açıklanmıştır. İkinci bölümde ise seçilen konular bağlamında bu müfessirlerin görüşleri incelenecektir.

⁵³ Arpaguş, Faysal, “Tevhit Mesajı-Özlü Kur'an Tefsiri (Kitap Tanıtımı)”, *GÜİFD*, 2014, cilt:2, sayı:2, s. 345-348.

⁵⁴ Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. XVII, XIX.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE TEFSİRLERDE İBADETLERLE İLGİLİ TARTIŞMALI KONULAR

İbadetler, kulların yaşamlarına ilahi bir düzen getiren davranışlarıdır. İbadet kelimesi sözlükte, “itaat ve boyun eğmek”⁵⁵ anlamına gelmektedir. Ayrıca ibadet sözcüğü “kendini alçaltma veya kendi kibrini kırmanın” en son noktasını ifade eden bir kavramdır.⁵⁶ Bu durumu ise yalnızca en nihâî derecede ihsanda bulunan biri hak eder ki O da yaratıcımız olan Yüce Allah’tır.⁵⁷ İbadet kavramı genel olarak Allah’a karşı duyulan sevgi ve saygının bir göstergesi olarak Allah’ın rızasına uygun iradî davranış sergilemek anlamına gelmektedir. Özel anlamı ise; mükelleflerin yaratana karşı saygı ve itaatin göstergesi olarak Allah ve Peygamber tarafından yapılması istenilen davranış biçimlerine verilen addır. İbadetin bu özel anlamı daha çok kullanılmaktadır. İslam’ın temel şartlarını oluşturan namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek ve bunlarla birlikte dua etmek, Kur’an okumak, kurban kesmek gibi davranışlarda ibadetlere örnektir.⁵⁸

Taabbüdî özellik taşıyan ibadetler, Yüce Allah’ın emrettiği ve Hz. Peygamberin açıklayıp uyguladığı şekliyle yerine getirilmesi gerekmektedir. Kur’an’da daha çok mücmel bir ifadeyle emredilen ibadetleri Hz. Peygamber açıklamış, uygulamış ve öğretmiştir. Müslümanlarında ibadetleri bu doğrultuda yerine getirmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber ve sahabeden gelen rivayetlerde daha çok genel ifadelerin yer alması, bireysel ve toplumsal hayatta yeni ve farklı durumların oluşması gibi nedenlerle ibadetlerin ifa ediliş şekli ve şartlarına ilişkin farklı görüşler ortaya çıkmıştır.⁵⁹ Fıkıh âlimleri ilk dönemden itibaren ibadetlerle ilgili pek çok eser kaleme almışlardır. Modern çağda değişen şartlar göz önüne alınarak insanlar için önem arz eden bu ibadetler hakkında yeni ve farklılık arz eden bir takım görüşler ortaya çıkmıştır.

⁵⁵ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab*, el-Matbaatü’l-Kübra el-Miriye, 1. Baskı, Bulak 1300h. , III, 2477.

⁵⁶ Râgıb el-İsfahânî, Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredât*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut 2010, s. 319.

⁵⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 319; Tehânevi, Muhammed Ala b. Ali b. Muhammed Hamid, *Keşşâfu Istilahâti’l-Fünûn*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1998, III, 199.

⁵⁸ Koca, Ferhat, “İbadet”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 240.

⁵⁹ Koca, “İbadet”, *DİA*, XIX, 241.

Çalışmamızın bu bölümünde beş temel ibadetle ilgili ayetlerin klasik tefsirlerde nasıl yorumlandığı ve modern tartışmaların Türkçe tefsirlere ne şekilde yansıdığını inceleyeceğiz. Çalışmamızın kapsamı gereği ibadetler bütün yönleriyle ele alınmayacak tartışmalı konular üzerinde durulacaktır.

A. NAMAZ

Namaz, İslam'ın en önemli ibadetlerinden biridir. Dilimizde daha çok namaz olarak telaffuz edilen “salât” kelimesi sözlükte: “dua etmek, istiğfar dilemek, aziz kılmak”⁶⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Aynı zamanda salât aslı dua olan özel bir ibadetin adıdır.⁶¹ Terim olarak ise, kendisi için takdir edilmiş vakitlerde bir takım şartlara bağlı kalarak yerine getirilen, belirlenmiş zikirler ve özel rükûnlardan oluşan bir ibadettir.⁶² Bu özel rükûnlar; iftitah tekbiri, kıyam, rüku, secde ve kâde olarak belirlenmiştir.⁶³ Kur'an'da zikir ve tesbih kelimesinin türevleri ile de namaz ibadetine işaret edilmiştir.⁶⁴ Salât kelimesi ve türevleri, sözlük ya da terim anlamı kullanılarak Kur'an'ın doksan dokuz yerinde geçmektedir.⁶⁵ Namaz ibadeti şeklinde bazı değişiklikler olmakla birlikte bütün ilahi dinlerde olan bir ibadettir.⁶⁶

Yüce Allah'ı zikretmemize vesile olan bu ibadet Hz. Peygamber tarafından dinin direği olarak nitelendirilmiştir.⁶⁷ Namaz ibadeti için bazı şart ve rükûnların gerçekleştirilmesi gerekir. Ayrıca belirli vakitlerde yerine getirilmesi farz kılınmıştır.⁶⁸ Yüce Allah Kur'an'ın pek çok yerinde namaz kılınmasını emretmekle birlikte nasıl kılınacağı konusunda çok fazla ayrıntıya yer vermemiştir. Bununla birlikte bazı özel durumlara getirilen kolaylıklar bildirilmiştir. İslam âlimleri, namaz ibadetinin şartlarının oluşması ve uygulanışıyla ilgili farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Müfessirlerin namaz ibadeti içerisinde; abdest, orta namaz, Cuma namazı, yolcu ve korku namazları konuları üzerinde tartıştıkları görülmektedir.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 2230; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 285.

⁶¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 285.

⁶² Cürcânî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbu't-Tarifât*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2003, s. 309.

⁶³ Tehânevi, *Keşşâfu Istilahâti'l-Fünûn*, III, 81.

⁶⁴ Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Namaz”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 350; Namaz ibadetine işaret eden örnek ayetler için bkz. : Ankebût 29/45, Cum'a 62/9, Rûm 30/17;

⁶⁵ Muhammed Fuâd, Abdalbâkî, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (thk. Muhammed Said Lehham) Daru'l-Marife, Beyrut-Lübnan 2015, s.644-646.

⁶⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 285; Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, XXXII, 350.

⁶⁷ Aclunî, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, II, 31.

⁶⁸ Nisâ 4/103.

Öncelikle namazın kabul şartlarından biri olan abdest konusunu ele alacağız. İslam âlimlerinin bu konuda ittifak ettiği hükümlerin yanı sıra ihtilafa düştükleri hususlar da vardır. Biz de aktarılan tartışmalar bağlamında konuyu ele almaya çalışacağız.

1. Abdest Ve Mushaf'a Abdestsiz Dokunma Meselesi

Arapçada vudu' kelimesiyle ifade edilen abdest, özel bir temizlik çeşididir. Suyun el, yüz, baş ve ayak gibi organlar üzerinde özel bir biçimde kullanılmasıyla yerine getirilir. Namaz kılmak, tilavet secdesi yapmak, Kâbe'yi tavaf etmek gibi bazı ibadetleri yapmak isteyen kişilerin abdest almaları farz kılınmıştır.⁶⁹ Kur'an okumak veya Mushaf'a dokunmak için abdestli olmak gerekir mi konusu ise tartışılmıştır. Bizde abdestin farzlarını açıklamadan önce bu konuya değineceğiz.

Kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'i okumakta bir ibadet sayılmıştır. Mushafı abdestsiz ele alıp alamayacağımız ise tartışılmıştır. Bu bağlamda “*O, elbette değerli bir Kur'an'dır. Korunmuş bir kitaptadır. Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir.*”⁷⁰ ayetleri incelenerek farklı açıklamalar yapılmıştır.

Alimlerin bir kısmına göre ayette bahsedilen kitap Levh-i Mahfuz'dur. Ve ona temiz olanlar yani melekler dokunabilirler anlamı çıkmaktadır. Nitekim bu konuda aktarılan rivayetlere bakıldığında kâfirlerin, Hz. Muhammed'e vahyolunan Kur'an'ı şeytanların indirdiğini iddia ettikleri bunun üzerine Yüce Allah'ın şeytanların Levh-i Mahfuz'a ulaşamayacağını, onların buna layık olmadıklarını belirttiği görülmektedir.⁷¹ Taberî temiz olanlar ifadesinin genel bir ifade olduğunu bunun içine melekler, peygamberler ve günahattan arınmış herkesin girebileceğini belirtmiştir.⁷² Bazı âlimler Kur'an'a Allah katındayken sadece temiz olanların,

⁶⁹ Ceziri, Abdurrahman, *Kitab'l-fikh: ale'l-mezahibi'l-erbaa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, I, 46, 47.

⁷⁰ Vâkı'a 56/77-79.

⁷¹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi't-Kur'an* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Dari Hicr, Kahire 2001, XXII, 363; Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer (606/1209), *Tefsîru'l-Fahri'r-Razi et-Tefsîru'l-Kebir Mefâtihi'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981, XXIX, 194, 195; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fazlu'l-Acmâî, Ali Ahmed Abdülbakî, Hasen Abbâs Kutub), Mektebetü Evlâdi Şeyh li't-Türâs, I. Baskı, Kahire 2000, XIII, 390; Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Razî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Sabık Kamhavi), Müessesetü't-Tarihu'l-Arabî, Beyrut-Lübnan 1412, V,300; Sabunî, Muhammed Ali, *Ravaiu'l-Beyan Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'an*, Mektebeu'l-Gazali, 3. Baskı, Dimeşk 1980, II, 506.

⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 367.

yeryüzüne indikten sonra ise Müşrik, Mecusi ve Münafıkların dokunabileceğini söylemiştir.⁷³

Diğer bir kısım âlimler ise; “*Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir.*” ayetindeki zamirin Levh-i Mahfuzu değil de Kur’an’a işaret ettiğini, durum böyle olunca Kur’an’a ancak cünüplük veya abdestsizlik gibi manevi kirlilerden temizlenenlerin el sürebileceği şeklinde bir mananın anlaşıldığını dile getirmişlerdir.⁷⁴ Fıkıh âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir.⁷⁵ Hz. Peygamberin Kur’an’a bir zarar gelmesinden endişe duyduğu düşman memleketlerine giderken Kur’an götürmeyi yasakladığı rivayet edilmektedir. Ayrıca bir mektupta Kur’an’a temiz olanlardan başkasının dokunmaması gerektiğini yazdırdığı belirtilmektedir.⁷⁶ Hz. Ömer’in Müslüman oluş hadisesi anlatırken, kız kardeşi ve eniştesinin Hz. Ömer’e Kur’an ayetlerinin yazılı olduğu belgeye ancak abdest alarak dokunabileceğini söyledikleri hatırlatılarak bu duruma delil getiren de olmuştur.⁷⁷

Mezhep imamlarının ve âlimlerin çoğunluğunun Mushaf’a abdestsiz dokunmanın haram olduğu konusunda görüş birliği içinde olduklarını söyleyebiliriz.⁷⁸ Ancak bu konuda farklı deliller ileri sürülmüştür. Bazı âlimler bu hükmü mevzuumuz olan ayete dayandırırken, bazıları ise hadislerden yola çıkarak böyle bir hüküm vermenin daha doğru olacağını ileri sürmektedirler.⁷⁹ Bu konudaki tartışma günümüzde de devam etmektedir. Mushaf’a abdestsiz dokunmanın hükmü ve bu ayetle ilişkilendirilmesi ele alınmaktadır. İlgili ayetin böyle bir hükme işaret etmediğine ilişkin; ayetin nüzul dönemi, siyak-sibak ilişkisi ve ayetteki kelimelerin anlamları verilerek açıklamalar yapılmaktadır.⁸⁰

⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 366; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 390; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V,300.

⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 363; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII, 391; Sabunî, *Ravaiu'l-Beyan*, II, 506.

⁷⁵ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1949, XVII, 226.

⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 227.

⁷⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 300.

⁷⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Ceziri, *Kitab'l-fikh: ale'l-mezahibi'l-erbaa*, I, 53-60; Sabunî, *Ravaiu'l-Beyan*, II, 506.

⁷⁹ Akpınar, Ali, “Mushaf’a Abdestsiz Dokunma Meselesi”, *CÜİFD*, 2001, cilt: V, sayı:1, s. 98-102.

⁸⁰ Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, s. 34-40; Akpınar, Ali, “Mushaf’a Abdestsiz Dokunma Meselesi”, s. 82-94; Uğur, Hakan, “Vakıa Suresi 79. Ayet Bağlamında Mushaf’a Abdestsiz El Sürme Meselesi”, *Usul: İslam Araştırmaları*, 2016, sayı: 25, s. 207-226.

Türkçe tefsirlere baktığımızda yukarıda bahsettiğimiz iki farklı görüşe de yer verildiği, bazılarının bir tercih yaparak bunu açıkladıkları görülmüştür. Bir kısım ayetteki ifadeyi açıklarken, Levh-i Mahfuzda korunmuş olan kitaba, ancak tertemiz olan meleklerin dokunabileceğini söyleyen görüşü benimsedikleri anlaşılmaktadır.⁸¹ Ayet Kur'an'ın bir şair ve kâhin sözü değil de Allah kelamı olduğunu ifade etmektedir.⁸² Doğrul, bu ifadeyle müşriklerin Kur'an'a dokunamayacaklarını, kalpleri temiz olmayan kimselerin ondan istifade edemeyeceğini aktarmıştır.⁸³

Bazı müellifler ise ayetteki olumsuzluğu yasaklama olarak görmüş, Kur'an'a maddi ve manevi kirlilerden arınmış kişilerin yani abdestli kimselerin dokunabileceği anlamını vermişlerdir. İslam Fıkhnına göre cünüp kimsenin Kur'an okuyamayacağı ve abdesti olmayanların Mushaf'a dokunamayacağı bildirilmiştir.⁸⁴ Bu durumu sadece Kur'an'a saygı olarak görenler de vardır.⁸⁵ Diğer yandan Şimşek, böyle bir hükmün Kur'an'da bulunmadığını, abdestsiz Kur'an okunabileceği ama Mushaf'ın tutulamayacağı görüşünün tutarsız olduğunu ve şekli bir kutsallığa dönüştüğünü ifade etmiştir.⁸⁶

Bazı müellifler ise ayetteki ifadeyi açıklarken iki görüşü de aktarmış ve herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁸⁷

Bayraktar Bayraklı ise ayetteki hu zamirini, korunmuş olan Levh-i Mahfuz olarak kabul edilirse ancak ona meleklerin dokunabileceği şeklinde anlaşılacağını ancak elimizdeki Mushaf olarak düşünürsek dokunma eylemini “iletişim kurmak” şeklinde anlamamız gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre Kur'an'a cünüp ve abdestsiz kişilerin dokunamayacağını bildiren görüşlerin ayetle bir ilgisi yoktur. Bu görüşlerden bazılarının uygulanması halinde Kur'an'ın hiç ele alınmayacağı endişesini taşımaktadır. Kâfir veya müşriklerin hem inanç bakımından kirli olduğu hem de cünüp oldukları kabul edildiğine göre onların incelemek için Kur'an'ı ele

⁸¹ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 230; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 160; Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara Okulu, Ankara 2015, s. 738.

⁸² Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 230; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 738.

⁸³ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, II, 831.

⁸⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VII, 147; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 3614.

⁸⁵ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 230; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 738.

⁸⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 160.

⁸⁷ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, III, 1003; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 233-235.

aldıkları gördüğümüzde, ellerinden almaya gitmemiz mi gerekir? Sorusunu sormaktadır. Ona göre “mutedharun” kelimesiyle iyi niyetli ve duygu temizliğine sahip kimseler kastedilmekte ve dokunma eylemiyle de iletişim kurma manası anlaşılmaktadır. Ayrıca adet gören kadınların normal hasta insanlar gibi kabul edilmesi gerektiğine değinip Kur’an’ı adetliken eline alamazsın demenin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Daha sonra Hz. Peygamberin Kur’an’ı düşman yurduna götürmeyi yasaklaması hadisinin bu ayeti güzel bir şekilde açıkladığına değinmiştir. Bu hadis, Kur’an’a inkârcıların, kötü niyetle dokunmalarını engellemeyi ve dokundurmamayı ifade etmektedir.⁸⁸

Diğerlerinden farklı olarak Tevhid Mesajı tefsirinde, Ferrâ ve Râgıb el-İsfehânî’nin görüşünü kabul ettiğini belirtmiş ve ayete: “*Şunu iyi bilin ki yüce kitaptan ancak onun kıymetini bilenler, ona inanalar istifade ederler.*”⁸⁹ anlamı vermiştir.⁹⁰

Türkçe tefsirlerin konuyu Klasik dönem tefsirlerindeki yaklaşımla açıkladıkları ve aynı ihtilafların onlarda da görüldüğü anlaşılmıştır. Elmalılı ve Ömer Nasuhi Bilmen, Kur’an’ın yazılı olduğu Mushaf’a abdestsiz dokunmanın yasaklandığını söylerken Kur’an Yolu tefsiri müellifleri ve Sait Şimşek bu düşüncüyü eleştirmiş, ayetteki ifadeyle meleklerin kastedildiğini söylemişlerdir. Doğrul ise bu ifadenin müşriklerin Kur’an’a dokunmasının yasaklandığı şeklinde anlaşıldığını söylemiştir. Ayrıca diğerlerinden farklı olarak, Bayraktar Bayraklı, Kur’an ile iletişim kurmak, Tevhit Mesajı’nda ise Kur’an’dan faydalanmak şeklinde anlam verilmiştir. Vâkı’a 56/79. ayetinin Mushaf’a Abdestsiz dokunma hükmüyle ilişkilendirmeyen müfessirlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Ayetteki ifadelerde bulunan kapalılık, kelimelerin birden fazla anlama gelmesi ve zamirin işaret ettiği yer gibi nedenler farklı görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İlgili ayetin Mushaf’a abdestsiz dokunma konusunda kesin bir delil teşkil etmemesinin yanı sıra fakihlerin büyük çoğunluğunun gerek ayetlerden gerekse

⁸⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, XVII, 549-551.

⁸⁹ Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur’an Tefsiri*, s. 1225.

⁹⁰ Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bkz.: Elik, Hasan, “Mushaf’a Abdestsiz Dokunup-Dokunulamayacağı Problemi”, *Kur’an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1998, cilt:I, sayı:6, s. 48-78.

hadislerden hareketle bu durumu yasakladıkları hususunun göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

Yüce Allah namazın şartlarından birisinin abdest almak olduğunu şu ayet ile bildirmiştir: *“Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin). Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”*⁹¹

Ayet hadesten taharet olarak kabul ettiğimiz; abdest, gusül ve teyemmümden bahsetmektedir. Biz öncelikle abdest konusu üzerinde duracağız.

Abdestin farzları ayette belirtilmiştir. Ancak bunların nasıl olması gerektiği fakihler tarafından tartışılmıştır.

Hanefi mezhebine göre abdestin farzı dört tanedir. Bunlar; dirseklerle beraber ellerin ve yüzün yıkanması, başın dörtte birinin mesh edilmesi ve ayakların yıkanmasıdır.⁹² Şafiiler ise buna niyet etmeyi ve organları sıra gözetilerek yıkamayı da dâhil etmişlerdir. Hanbelîler, sırayı takip etmenin yanı sıra azâları ovalamayı da farz olarak kabul etmişlerdir. Malikiler ise; başın tamamını mesh etmek, niyet etmek, sırayı takip etmek ve azâları ovalayarak yıkamayı da farz sayarak abdestin yedi tane farzı olduğunu dile getirmişlerdir.⁹³

Ayette en çok tartışılan konu “erculeküm” kelimesinin iki farklı kıraatle okunmasından kaynaklanan ayakların yıkanması veya mesh edilmesidir.

Hicaz ve Irak kâriyelerinin bir kısmı “ercul” kelimesinin lam harfini fetha ile okumuşlar ve “ellerinizi” kelimesine atfetmişlerdir. Bu durumda ayetin manası “ayaklarınızı da topluklarla beraber yıkayınız” şeklinde olmaktadır. Cumhurun ve ilim adamların çoğunluğunun kabul ettiği bu görüştür. Hz. Peygamberin abdest

⁹¹ Maide 5/6.

⁹² Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru'n-Neseî*, (thk. Yusuf ali Bedivi), Daru'l-Kelim't-Tayyib, 1. Baskı, Beyrut 1998, I, 429, 430.

⁹³ Ceziri, *Kitab'l-fikh: ale'l-mezahibi'l-erbaa*, I, 53-63; Yıldırım, Celal, *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farklılıkları*, Bahar Yayınevi, İstanbul 1972, I, 39-40.

alırken ayaklarını yıkadığına dair pek çok rivayet bulunmaktadır.⁹⁴ Hz. Peygamber topukları yıkamayanlara “*Ateşten çekeceklerinden dolayı topukların vay haline! Abdestinizi iyice alınız.*” diyerek uyarmıştır.⁹⁵ Ayrıca Yüce Allah ellerin sınırını belirtirken “Dirseklere kadar” buyurduğu gibi ayakları da “Her iki topuğunuza kadar” demiş ve bu sınırı belirtmiştir. Bunların hepsi ayağın yıkanması gerektiğine karşı delillerdir.⁹⁶ İbn Kesîr de ayakların yıkanmasının emredildiğini dile getiriyor. Ona göre eğer ayakların mesh edilmesi emredilseydi ayağını güzel yıkamayanları Hz. Peygamber bu kadar çok uarmazdı. Hz. Ali’den mesh ile ilgili gelen bir rivayeti de ayağın hafifçe yıkanılmasının anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁷

Diğer kârilere ise aynı kelimenin lam harfini kesra ile okumuşlar ve “başlarınızı” kelimesine atfetmişlerdir. Bu okuyuşa göre ayet, başların ve ayakların mesh edilmesini emretmektedir. Taberî bu kıraat ve anlamı aktaran kişileri de nakletmiştir.⁹⁸

Taberî’nin tercih ettiği görüş; ayakların tamamının su ile mesh edildiğinin emredildiği görüşüdür. Ona göre abdest alırken ayaklarının tamamını su ile mesh eden kimseye “ayaklarını mesh eden” de “yıkayan” da denir. Ancak Taberî, ayakların bir kısmının mesh edilmesini kabul etmemektedir. Bu konudaki rivayetlere değinirken Hz. Peygamberin abdestli iken tekrardan abdest alırken bir kısmını mesh etmiş olabileceğini aktarır.⁹⁹

Türkçe tefsirleri incelediğimizde çoğunluğunun ayakların yıkanmasını abdestin farzı olarak kabul ettikleri görülmektedir.¹⁰⁰ Yazır, konuyla ilgili rivayetlere yer verdikten sonra ayakları yıkamak gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre çıplak ayağa mesh, ayetin sonundaki “*O, sizi tertemiz yapmak ister.*” ifadesiyle ters düşmektedir. Ayrıca kirli ayaklarla camiye girmenin normal temizlikle bile bağdaşmadığını dile getirmiştir. Daha sonra Hz. Peygamberin güzel yıkanmayan

⁹⁴ Şafî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1980, I, 44; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 188, 189; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 91, 92; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 349.

⁹⁵ Buhari, “Kitâbu'l-vudû” 29; Müslim, “Kitabu't-tahare” 26.

⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 93, 94; Neseî, *Tefsiru'n-Neseî*, I, 430.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 112-117.

⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 187, 188; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 349.

⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 200.

¹⁰⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 195; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I, 158; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, 272; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 733; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 224; Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. 260.

ökçeklerle ilgili hadisini nakletmiştir. Eğer ayet ayakları mesh etmeyi isteseydi “başlarınızı” kelimesi gibi “ayaklarınızı” demekle yetinirdi “topuklarınıza kadar” kaydı düşmezdi. Bütün bunlar ayakları yıkamanın farz olduğunu, meshin buna bağlı bir durum olduğunu göstermektedir. Mesh olayı ise sünnet ile açıklanmıştır. Abdest aldıktan sonra giyilmiş mest ve fotin üzerine mesh edilebilir.¹⁰¹

Ateş ise, ayetteki kıraat farklılığını değinmiş ve Arap gramerine göre “ayaklarınızı yıkayınız” şeklindeki mananın tutarlı olmadığını dile getirmiştir. Ona göre Yüce Allah yüz ve kol iki uzvun yıkanmasını emrederken diğer iki uzvun yani baş ve ayakların mesh edilmesini emretmiştir. Kur’an’ın bütünlüğüne baktığımızda her kelime birbiriyle uyum içerisindedir. Bu ayette de aynı uyum söz konusu olmalıdır. Ateş bu durumu açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır; “Şimdi “yıkayınız” fiilinden sonra gelen iki tümleçten ilki nasıl bir tek uzvu, ikincisi iki uzvu (yani iki eli) gösteriyorsa; “meshediniz” fiilinden sonra gelen iki tümleçten birincisi de tek uzvu, ikincisi iki uzvu (iki ayağı) göstermektedir. Eğer ayaklarınızı tümleci yüzlerinize atfedilmiş olursa bu ahenk ve tenasüb bozulur ki bu, Kur’an’ın bilinen mucizevi ahenk ve uslubuna aykırı olur.”¹⁰² Daha sonra bu konu hakkındaki rivayetleri nakletmiş ve Hz. Peygamberin bazen ayaklarını yıkadığını bazen de mesh ettiğini söyleyerek iki farklı rivayeti bağdaştırmıştır. Ona göre Kur’an’ın emri ayakların mesh edilmesidir, sünneti ise yıkanmasıdır. Peygamberimiz Kur’an’ın emrinden fazlasını yapmış ve çoğu kez yıkamıştır. Böyle yapılırsa daha güzel olur ancak soğuk veya suyun az olduğu zamanlarda ayakları mesh etmekle de emri yerine getirmiş oluruz.¹⁰³

Günümüzde abdest alırken çorapları çıkarma zorunluluğu hususuna kolaylık sağlamak amacıyla çoraba mesh etme konusu gündeme gelmektedir. Nasların yoruma açık olması hasebiyle bu görüşe cevaz verilip verilmeyeceği tartışılmıştır.¹⁰⁴

Cumhura göre; ayağa giyilmiş mest üzerine mesh etmek caizdir. Bu konuda

¹⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 273.

¹⁰² Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II, 477, 478.

¹⁰³ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II, 480.

¹⁰⁴ Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, s. 26-34; Yalçın, İsmail, “Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükümü” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2019, cilt: XXIII, sayı: 1, s. 353-374; Tunç, Mazhar, “Çorap Üzerine Mesh Hadislerine Dair, Bir Değerlendirme”, *YYÜİFD*, 2018, cilt: VI, sayı: 8-9, s. 22-49.

pek çok rivayet vardır.¹⁰⁵ Çorap üzerine mesh konusuna gelince; Ebu Hanife, Şafii ve İmam Malik ancak çorabın deri ile kaplanmış olması halinde yapılabileceğini söylemişlerdir.¹⁰⁶

Süleyman Ateş ayette mestten söz edilmediğine de değinmiştir. Daha sonra Hz. Peygamberin çorap, ayakkabı ve sarığı üzerine mesh yaptığına dair rivayetleri nakletmiştir. Rivayetlerden yaptığı çıkarıma göre; özellikle kadınların, erkeklerin bulunduğu yerlerde başörtülerini ve çoraplarını çıkarmadan onların üzerine de mesh yapabileceklerdir. Mesh yapılan şeyleri çıkardıklarında abdestleri bozulmuş olur. Gusülde ise bunlar çıkarılarak yıkanmak gerekir.¹⁰⁷

Bayraktar Bayraklı ise ayetin mealini “topluklara kadar ayaklarınızı yıkayınız” şeklinde vermiş ancak kıraatten kaynaklanan iki farklı anlamı da kabul ettiğini belirtmiştir. Ona göre şartlara bakılarak uygulanmalıdır. Örneğin; çok fazla akarsu bulunmayan Arabistan’da gölet veya bir kabın içinden abdest alan insanları ayaklarını yıkamaya zorlamak doğru olmaz, mesh etmeleri onlar için yeterlidir. Şartları ayakları yıkamaya müsait olanların ise yıkaması gerekmektedir. Bayraklı, ayağında mantar gibi rahatsızlığı bulunanların veya çalışan kadınların çoraplarını çıkarmada zorluk yaşarlarsa çoraplarının üstüne mesh yapabileceklerini de aktarmıştır. Bunlar kıraat farklılığının bize sağladığı kolaylıktır. Topuklarla birlikte ayakları yıkamak veya ayağın üstünü mesh etmek öngörülen şartlardan birisidir.¹⁰⁸

Ayetteki ifade ve Hz. Peygamberin uygulaması esas alındığında ayakların yıkanmasının farz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ayakların yıkanması veya mesh edilmesi tercih konusu değildir. Hastalık veya başka bir zaruret halinde elbette kolaylık sağlanmaktadır. Ancak bu kolaylığı genelleyip kişilerin keyfiyetine bırakmak doğru olmaz. Çorap üstüne mesh konusuna gelince; Hz. Peygamberin ve sahabenin uygulaması dikkate alındığında çorabın belli özellikler taşıması gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Günümüzde giyilen her çorabın mesh edilmeye uygun olmadığı kanaatindeyiz. Bu nedenle kişi isterse çorabının üzerine mesh yapabilir gibi genel bir hüküm çıkarmak doğru değildir.

¹⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 119; Râzî, *Tefsir*, XI, 166; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 353; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 92.

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 102.

¹⁰⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 480, 481.

¹⁰⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 476-478.

¹⁰⁹ Ceziri, *Kitab'l-fikh: ale'l-mezahibi'l-erbaa*, I, 177.

Türkçe tefsirler genellikle abdestin dört tane farzı olduğuna değinmişlerdir. Çoğu tefsirde Hanefi mezhebinin görüşlerinin benimsendiğini görmekteyiz.¹¹⁰

Ayetin başında yer alan “*Namaza kalkacağınız zaman*” ifadesiyle her namaz kılınacağında abdest almak gerekir mi yoksa abdesti olmayanların mı alması gerekir tartışılmıştır. Türkçe tefsirler bu ifadeyle abdest bozulmadığı sürece her namaz için yeni abdest almanın gerekmediğini dile getirmişlerdir.¹¹¹ Nitekim Hz. Peygamberin her namaz için ayrı abdest aldığı rivayet edildiği gibi Mekke’nin fethinde bir abdestle birkaç namaz kıldığı ve bununla ümmetine, bozulmadığı sürece aynı abdestle birden fazla namaz kılınabileceğini gösterdiği anlaşılmaktadır.¹¹²

Gusül abdestinden de bahsedilen ayette ağız ve burun dâhil bütün vücudun su ile yıkanılması guslün farzı olarak belirlenmiştir.¹¹³

Ayette dikkat çeken bir konu da teyemmümdür. Hastalıkta veya seferdeyken suyun bulunmadığı zamanlarda teyemmüm abdesti alabileceğimiz bildirilmiştir. Buda bize kolaylık sağlamaktadır.

Abdesti bozan durumlardan biri olarak “kadınlara dokunmak” ifadesi geçmektedir. Bunu gerçek manasıyla anlayanlar her türlü dokunmanın abdesti bozacağını kabul etmişlerdir. Genel kabul gören görüş ise bu ifadeyle cinsel ilişki kastedilmektedir. Hanefilerde bu görüşü kabul etmektedir.¹¹⁴

Sonuç olarak; Türkçe tefsirlerin genellikle Ehl-i sünnetin görüşlerini yansıttıklarını ve Hanefi mezhebinin hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Abdest alırken ayakların yıkanması veya mesh edilmesi hem eski kaynaklarda hem de ele aldığımız Türkçe eserlerde tartışılmış çoğunluğu yıkanması gerektiğini savunurken, Süleyman Ateş ayetin ayakları mesh etmemizi ifade ettiğini belirtmiştir. Bayraktar Bayraklı ise iki görüşünde doğru olduğunu dile getirerek kişinin içinde bulunduğu duruma göre hareket edebileceğini bunun bir kolaylık olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca çıplak

¹¹⁰ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, III, 274; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 733; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II, 481, 482; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, II, 223, 224.

¹¹¹ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, III, 274; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 733; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II, 476, 477; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, II, 225. Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, II, 19.

¹¹² Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, III, 274; Sabunî, *Ravaiu’l-Beyan*, I, 537, 538; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, II, 225; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, II, 19.

¹¹³ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, III, 276; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 733; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, II, 226.

¹¹⁴ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 733; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II,483; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, II, 227.

ayağa mesh etmeyi çoğu müfessirin kabul etmediğini de görmekteyiz. Mest, çorap veya başörtüsü üzerine mesh yapma durumu da ayrıca tartışılmış ve Süleyman Ateş'in bu fikri savunduğu anlaşılmıştır. Gusül ve teyemmümün şartlarında ise pek fazla farklılık görülmemiştir.

Namazın abdest şartını inceledikten sonra diğer başlıkta, beş vakit namazın içerisinde hangisine işaret ettiği tartışma konusu olan “es-salâtu'l-vusta” (orta namaz) ifadesini ele alacağız.

2. Orta Namaz

Namaz Müslümanlar üzerine beş vakit olarak farz kılınmıştır. Kur'an'ın çeşitli yerlerinde bu vakitlere işaret edilmiştir.¹¹⁵ Bazen açıkça belirtilirken bazen genel ifadeler kullanılmıştır. Açıkça anlaşılmayan ifadelerden biri de orta namazdır. Yüce Allah Kur'an'da “*Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.*”¹¹⁶ buyurmuştur.

Ayette mücmel bir lafızla zikredilen “es-salâtu'l-vusta” ifadesinin hangi namaza işaret ettiği hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Alimlerin çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre bu ifade ikinci namazı anlamına gelmektedir. Hz. Ali ve Hz. Aişe'den de bu yönde rivayetler aktarılmıştır. En meşhurlarından birisi Hendek Savaşı'nda Hz. Peygamber'in ikinci namazını kılamamaları üzerine “*Bizi orta namaz olan ikinci namazından alıkoydular. Allah evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun.*” rivayetidir.¹¹⁷ Ayrıca Peygamberin ikinci namazının orta namaz olduğunu söylediği de nakledilmiştir.¹¹⁸ Genellikle insanların dünya işleriyle daha çok meşgul oldukları vakit olan ikinci namazına daha fazla önem vermeleri için ayette dikkat çekildiği düşünülmektedir.¹¹⁹ Taberî diğer farklı

¹¹⁵ Hûd 11/114; İsrâ 17/78; Tâhâ 20/130; Rûm 30/17-18.

¹¹⁶ Bakara 2/238.

¹¹⁷ Müslim, “kitabu'l-mesâcid ve mevâdi'ı's-salâh”, 36.

¹¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 352-354; Râzî, *Tefsîr*, VI, 162, 163; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 396-398; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 210; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 86; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I, 64; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I, 187; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 248; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 423; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, I, 377; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, III, 205; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 256.

¹¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 359; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I, 187; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 248.

rivayetleri aktardıktan sonra bu namazın ikinci namazı olduğu görüşünün doğru olduğunu belirtmiştir.¹²⁰

Orta namazın sabah namazını işaret ettiğine dair rivayetlerde aktarılmıştır. Sabah namazının önemini bildiren ayet ve hadislerin olması böyle anlaşılmasını sağlamıştır.¹²¹ Bazı rivayetlerden kunutun sabah namazının içinde yapıldığı böylece ayette bahsedilen namazın sabah namazı olduğu aktarılmıştır. Ayrıca sabah namazı gece ve gündüz namazlarının ortasında kalmaktadır.¹²² İmam Şafî de bu namazın sabah namazı olduğunu söyleyenler arasındadır.¹²³

Diğer bir görüşe göre orta namaz öğle namazıdır. İnsanların dinlenmek için gölgeliklere çekilmesi veya ticaretle uğraşmaları nedeniyle cemaatle namaza az kişinin gelmesi nedeniyle bu namaza işaret edildiği rivayet edilmiştir.¹²⁴ Orta namazın hangisi olduğunun açık bir şekilde belirtilmemiş olmasından hareketle bütün namaz vakitlerine önem verilmesi gerektiğini anlayan âlimler de olmuştur.¹²⁵ Nasıl ki; Ramazan ayı içerisinde Kadir gecesi, Cuma günü içerisinde duanın kabul edileceği vakit gizlenmişse namazlar içerisinde orta namaz da böyle gizli bırakılmıştır. İmam Kurtubî de bu konu hakkındaki rivayetleri aktardıktan sonra bütün namazlara önem verilmesi gerektiğini söylemiştir.¹²⁶

Bu namazın akşam, yatsı ve Cuma namazı olduğunu aktaran âlimlerde bulunmaktadır.¹²⁷

Elmalılı, orta namaz hakkındaki on yedi farklı rivayeti aktardıktan sonra ikinci namazı üzerinde daha çok durulduğundan bahsetmiştir. Ancak bütün rivayetler değerlendirildiğinde beş vakit namazdan herhangi birinin olabileceğini ihtimalinin ağırlık kazandığını ve hepsine önem verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre;

¹²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 372.

¹²¹ Ayet ve hadis örnekleri için bkz.: Tâhâ, 20/130; Kâf 50/39; Buhârî, “Kitabu mevâkîti’s-salâh” 26/573.

¹²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 369; Râzî, *Tefsîr*, VI, 159; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, II, 393; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi'l-Kur’ân*, III, 211; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, 187; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 424; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, I, 377.

¹²³ Şafî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, I, 59, 60; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, II, 393.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 361; Râzî, *Tefsîr*, VI, 161, 162; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, II, 394; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi'l-Kur’ân* III, 209; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, 188; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 423, 424.

¹²⁵ Râzî, *Tefsîr*, VI, 157; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi'l-Kur’ân* III, 212; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, 190; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 248; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, I, 378; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, I, 256.

¹²⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi'l-Kur’ân* III, 212.

¹²⁷ Râzî, *Tefsîr*, Kurtubî, VI, 163; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi'l-Kur’ân* III, 212.

insanların, meşguliyetleri veya bazı engeller sebebiyle kılmakta zorlandıkları ve ortada kalan namaz hangisi ise kişi için o namaz, orta namazdır.¹²⁸

Bu ayetin beş vakit namaza işaret ettiği de dile getirilmiştir. Hangi namaz olursa olsun ortada olabilmesi için diğer namazların dört vakit olması gerekmektedir.¹²⁹

Ayette dikkat çeken bir diğer hususta “kunut” kelimesine verilen anlamdır. Daha çok namazda huşu içerisinde olma anlamı öne çıkmaktadır. Namazın içindeki şükür, zikir ve kıraat aslında “kunut”un yapısını oluşturmaktadır.¹³⁰ İnsan, namazını huşu içinde kılması için Rabbi’nin huzurunda olduğu bilinciyle, samimiyet içerisinde, saygı ve itaat halinde olmalıdır.¹³¹ Taberî bu kelimenin “itaat edenler” manasına geldiğini çünkü Allah’a itaatin hem namazda susmayı hem de huşu içinde olmayı kapsadığını dile getirmiştir.¹³²

Elmalılı bu kelimeyi açıklarken Türkçedeki “divan durmak” ifadesiyle örtüştüğünü dile getirmiştir. Ona göre; namazda iken ayakta durmak, Kur’an okumak, dua etmek veya huşu ve sessizliği uzatmanın hepsi kunut ifadesinin içine girmektedir. Namazların hepsinde öncelikle divan durmak vardır. Bu nedenle aslında namaz bir kunuttur diyebiliriz, der.¹³³

Süleyman Ateş ise ayetin son ifadesiyle namazda konuşmamak gerektiğinin anlaşıldığını ifade etmiştir. Ona göre, saygıya aykırı olduğu için konuşmamak gerekmektedir. Ateş, ele aldığı hadislerden hareketle, İslam’ın ilk yıllarında namaz esnasında konuşulduğunu belirtmiş daha sonra bu ayetin inmesiyle birlikte namazda konuşmanın yasaklanmış olacağını ifade etmiştir.

Ateş, aslında daha Mekke döneminde namazda konuşma eyleminin Hz. Peygamberin hadisiyle yasaklandığından bahsetmiş, Medine döneminde inen bu ayetle pekiştirildiğini söylemiştir.¹³⁴

¹²⁸ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, 190.

¹²⁹ Râzî, *Tefsîr*, VI, 157; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 248; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, III, 205

¹³⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, III, 208.

¹³¹ Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, I, 377; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, III, 208.

¹³² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV, 383.

¹³³ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, 184,185.

¹³⁴ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 425.

Türkçe tefsirlerin çoğunda gelenekte de olduğu gibi orta namaz, ikinci namazı olarak değerlendirilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır, Sait Şimşek ve Kur'an Yolu tefsirinde bu ifadenin beş vakit namaza da işaret ettiği görüşü savunulmuştur. Elmalılı'nın, kunut kelimesinin Türkçede daha iyi anlaşılması için "divan durmak" deyiimiyle özdeşleştirmesi dikkat çekmektedir.

Orta namaz hakkındaki tartışmalar günümüzde ön planda tutulmasa da tefsir bağlamında ele aldığımız çalışmamızda, bu konuyu incelemeyi uygun gördük ve müfessirlerin farklı görüşlerini aktarmaya çalıştık. Şimdi de Cuma namazı hakkında tartıştıkları konulara değineceğiz.

3. Cuma Namazı

Cuma günü öğle vaktinde cemaatle birlikte haftalık olarak eda edilen namaza cuma namazı denilmektedir. Bu namaz ferdi olarak kılınmaz. Kişi ister mukîm ister misafir olsun Cuma namazını cemaatle kılması gerekmektedir.¹³⁵ Cuma namazı Müslümanlar için ayrı bir önem arz etmektedir. Yüce Allah Kur'an'da "*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*"¹³⁶ buyurarak bu namaza işaret etmiştir.

Rivayetlere baktığımızda İslam gelmeden öncede "arube" adıyla anılan toplanma gününü var olduğunu daha sonra bu güne "Cuma günü" denildiği görülmektedir.¹³⁷ Cuma namazının ne zaman farz kılındığıyla ilgili farklı rivayetler mevcut olsa da Hz. Peygamber'in Hicret zamanı Kuba'da bulunan Rânûnâ vadisinde ilk Cuma namazını kıldırıldığı konusunda ittifak vardır.¹³⁸

Cuma namazını diğer namazlardan farklı kılan hususlar vardır. Cuma namazı kılınabilmesi için bir takım şartların oluşması gerekir. Fakihler bu şartların bazılarında ihtilaf etmişlerdir. Cuma namazının geçerlilik şartlarını özetleyecek olursak; namaz kılınacak yerin şehir veya şehre yakın bir yerleşim yeri olması, caminin bazı özelliklerinin bulunması, Cuma namazını devlet başkanı veya onun

¹³⁵ Şafi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 85.

¹³⁶ Cum'a 62/9.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 97; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, VIII, 356; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 436; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIX, 285,286; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 348.

¹³⁸ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, VIII, 360; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 435; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 349.

tayin ettiği biri tarafından kıldırılması, cemaatin belirli bir sayıda olması, Cuma namazı belirlenmiş vaktinde kılınması, Cuma namazından önce hutbenin okunması gerekmektedir.¹³⁹

Vakit ve hutbe dışındaki şartlarda mezhepler arası birçok farklılık oluşmuştur. Elmalılı H. Yazır bu şartları bir takım rivayetleri de aktararak uzunca ele almış ve genellikle Hanefi fikhinin görüşlerini yansıtmıştır.¹⁴⁰ Sait Şimşek, bazı kişilerin kendi mezhebinin şartları yerine gelmediği için Cuma namazı kılmayı terk etmelerini eleştirmektedir. Böyle durumlarda kişi ayetin genel hükmünü düşünmeli ve Cuma namazına koşmalıdır. Mezhebinin şartlarını oluşturmaya da özen göstermelidir.¹⁴¹

Cuma namazında bir diğer önemli husus da kişinin vücut şartlarını taşımasıdır. Buluş çağına ulaşmış erkek, hür, yolcu olmayan, sağlıklı, gözleri ve ayakları sağlıklı olan yani kötürüm veya âma olmayan kişiler Cuma namazını kılmakla yükümlüdür.¹⁴² Hz. Peygamber'den aktarılan bir rivayete göre kölelere, kadınlara, çocuk ve hastalara bu namaz farz değildir.¹⁴³ Kadınlara cumanın farz olmadığı ile ilgili âlimlerin icmâi bulunmaktadır.¹⁴⁴ Ancak günümüzde bu konu ayrıca tartışılmaktadır. Kadınlara da Cuma namazının farz olduğu görüşü aktarılmaktadır.¹⁴⁵ Bayraktar Bayraklı da bu konuyu tefsirine taşımıştır. Ona göre, ayette “*Ey iman edenler!*” ifadesi kullanılmış böylece hem erkeğe hem de kadına hitap edilmiştir. Bu hitaptan kadınları çıkarmak mümkün değildir zira Kur'an'ın bütününe baktığımızda yapısal olarak erkeklere hitap eden kalıp kullanılsa bile kadınları da içine almaktadır. Bu durumda kadınlara da Cuma namazının farz olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

¹³⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 3726; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 349, 350.

¹⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 361-366.

¹⁴¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 236.

¹⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 361, 362; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 3726, 3727.

¹⁴³ Ebû Dâvud,es-Sicistani, Süleyman b. El-Eşas b. İshak el-Ezdi, *Sunenu Ebû Dâvud*, Matbaatu's-Saade, Kahire 1950 1952, “Salah”, 358/1067; Sabunî, *Ravaiu'l-Beyan*, I, 254.

¹⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 103; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 442; Yıldırım, *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farklılıkları*, II, 383.

¹⁴⁵ Bulut, Mustafa (Edit.), “Çağdaş Dünyada Kadın Problemleri İle İlgili Dini Tartışmalar”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-1*, DİB Yayınları, Ankara 2004, s. 335-355; Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, s. 85-95.

¹⁴⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIX, 287.

Bu hükme sadece ayetteki ifadeden hareketle varmanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. Hz. Peygamber döneminde Cuma namazı kılmak için mescide gelen kadınlar olduğu gibi gelmeyenler de vardı. Eğer bütün kadınlar Cuma namazı kılmakla mükellef olsaydı Hz. Peygamberin bunu bildirmesi gerekirdi. Ayrıca sahabe ve tabiin dönemlerinde de böyle bir uygulamadan bahsetmek mümkün değildir. Kadınlar Cuma namazı kılmakla yükümlü olmadıkları halde isterlerse Cuma namazını kılmaya gidebilirler. Bu durumda öğle namazı üzerlerinden düşmektedir.¹⁴⁷

Hastalık, yaşlılık, can ve mal güvenliğinde herhangi bir tehlike bulunması, hava ve yol şartlarında sağlığa zarar verecek durumların oluşması gibi nedenler Cuma namazını kılmamaya mazeret olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁸ Ayrıca çok önemli bir işte çalışıp onu terk etme imkânı bulunmayanlar da Cuma namazını kılmayabilirler.¹⁴⁹

Süleyman Ateş Cuma namazını farz kılan ayetin genel olduğunu söyleyerek son dönemde ortaya çıkan “İslam’ın hükümlerine göre yönetilmeyen yerlerde Cuma namazı kılınmaz” şeklindeki düşüncenin doğru olmadığını dile getirmiştir. Çünkü ayette böyle bir şarttan söz edilmemektedir. Cuma namazı için ezan okunan her yerde camiye koşmak gerekir. Ayrıca Medine’de henüz İslam hâkim olmadan önce kılınan Cuma namazını aktararak bu fikrin gerçeğe uymadığını dile getirmiştir.¹⁵⁰

Cuma namazında önce hutbe okunur daha sonra iki rekât farz namaz kılınır. Cuma namazının sünnetlerinde ise bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Hanefi mezhebine göre hutbeden önce dört cumanın farzından sonra da dört rekât kılınır hatta Ebu Yusuf ve İmam Muhammed buna iki rekat daha ilave etmişlerdir.¹⁵¹

Cuma namazı konusunda tartışılan bir diğer hususta Cuma namazı kılındığı halde sıhhat şartlarının gerçekleşmediği endişesiyle o günkü öğle namazını kılmanın gerekli olup olmadığıdır. Bazı fakihler bir şehirde iki veya daha fazla yerde kılınan

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Çalış, Halit, “Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2005, cilt: V, sayı: 1, s. 205-212; Şahin, Osman, “Cuma Namazı Mükellefiyeti” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2015, sayı: 26, s. 263-279.

¹⁴⁸ Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, V, 349.

¹⁴⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, XIX, 287.

¹⁵⁰ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 441, 442.

¹⁵¹ Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, V, 350.

Cuma namazından ilk kılınanın sahih diğerlerinin batıl olduğu görüşünden hareketle öğle namazının yeniden kılınması gerektiğini söylemişlerdir.¹⁵²

Cumanın geçerlilik şartlarında her hangi bir eksiklik olduğu ve Cuma'nın kabul edilmeyeceği düşüncesiyle, ihtilaftan kurtulmak için dört rekat “zuhr-i âhir” adı verilen namaz kılınmaktadır.¹⁵³ Bu namaza niyet edilirken; “vaktine yetişip henüz üzerimden düşmemiş olan son öğle namazına” denilir. Eğer kişinin Cuma namazı sahih ise bu namaz kazaya kalmış öğle namazı yerine geçmektedir. Bu namazdan sonra da vaktin sünneti niyetiyle iki rekât daha namaz kılınır.¹⁵⁴ Müelliflerin bazıları böyle bir namazın sünnette olmadığını, uydurma bir namaz olduğunu söylemişlerdir. Kişi istediği nafilayı kılabilir ancak böyle bir niyetle namaz kılmanın doğru olmadığını dile getirmişlerdir.¹⁵⁵ Bayraklı, Cuma namazı kılmış bir topluluğa “sizin namazınız olmadı öğle namazını da kılın” demenin dinde bir karşılığı olmayıp hurafe bir düşünce olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bu konudaki fetvası incelendiğinde, günümüzde Cuma namazını tek camide kılmanın mümkün olmadığı bu nedenle her bir camide kılınan Cuma namazının geçerli olduğu fikrinin kabul edildiği görülmektedir. Bundan dolayı Cuma kılan Müslümanların ayrıca zuhr-i âhir kılmaları gerekmemektedir. Ancak bu namazı kılmak isteyenler kimseler için bir sakınca olmadığı da belirtilmiştir.¹⁵⁷

Ayetteki emirlerden biri de Cuma namazı kılmakla mükellef olan Müslümanların alışverişi bırakıp namaza yönelmeleridir. Burada sadece alışveriş değil namazdan alıkoyan bütün işleri bırakmamız gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁵⁸

Hz. Muhammed ve ilk iki halife zamanına kadar ezan, imam hutbeye çıktığı zaman okunuyordu. Hz. Osman zamanında ise vaktin geldiğini bildirmek için dış tarafta da ezan okutulmaya başlandı. Ve bu hususta sahabilerin icmâi oluştu. Ayette

¹⁵² Karaman, Hayrettin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1993, s. 37-39.

¹⁵³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 3727; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 350.

¹⁵⁴ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 3727.

¹⁵⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 443; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIX, 286; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 350.

¹⁵⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XIX, 286.

¹⁵⁷ “Zuhr-i âhir namazı nedir? Bu namazı kılmak gerekir mi?” <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/278/zuhr-i-ahir-namazı-nedir--bu-namazı-kılmak-gerekir-mi-> (Erişim Tarihi 9 Eylül 2019)

¹⁵⁸ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, III, 1043; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, VIII, 351; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 351.

geçen “namaz için çağrı yapıldığı zaman” ifadesiyle Hz. Peygamber zamanında okunan ezana işaret edilmektedir.¹⁵⁹ Ancak bazı fakihler Hz. Osman’dan sonra uygulanan “dış ezanı” da bu çağrıya dâhil ederek alışveriş yasağını bu ezandan itibaren başlatmaktadırlar.¹⁶⁰ İslam âlimleri bu vakitte yapılan alışveriş akdinin geçerli olup olmayacağını da ayrıca tartışmışlardır.¹⁶¹

Ayette yer alan “Allah’ın zikrine” ifadesinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda farklı açıklamalar getirilmiştir. Çoğunluğa göre burada Cuma’nın hutbe ve namazına işaret edilirken¹⁶² bazıları sadece namaza işaret edildiğini söylemiştir.¹⁶³ Allah’ın zikri ile hutbenin kastedildiğini söyleyen âlimler, hutbede zalimlerin anılmasını ve onları övüp dua etmenin şeytani zikretmek olduğunu ve bunların hutbede bulunmaması gerektiğini söylemişlerdir.¹⁶⁴ Eski dönemlerde hutbe konusunda aktarılan bu tartışmanın Türkçe tefsirlerde yer almadığı görülmüştür.

Yüce Allah Cuma günü anılan bu zikre “koşun” buyurmuştur. İslam âlimleri burada ki emrin daha çok yürüyerek gidin manasında kullanıldığını söylemişlerdir.¹⁶⁵

Cum’a 62/10. ayetinde “*Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.*” buyrulurken namazdan sonra yaptığımız işlere dönebileceğimiz anlatılmaktadır. Burada “*yeryüzüne dağılın*” emri mübahlık ifade etmektedir.¹⁶⁶ Ayrıca bu ifadenin insanları çalışmaya yönlendirdiğini, Cuma gününü tatil günü olmadığını anlayanlar kimselerde olmuştur.¹⁶⁷ Kur’an Yolu tefsirinde Ehl-i kitaba benzememek için tatil olmaması

¹⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 640; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIII, 562, 563; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 100.

¹⁶⁰ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, III, 1043; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 3728; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 440; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, V, 351.

¹⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 108; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, VIII, 351, 352.

¹⁶² Râzî, *Tefsîr*, XXX, 10; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 107; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, VIII, 347,348; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, III, 1043; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 439; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, V, 351.

¹⁶³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, XIX, 287.

¹⁶⁴ Râzî, *Tefsîr*, XXX, 10; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 107.

¹⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 637; Râzî, *Tefsîr*, XXX, 8; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XVIII, 560; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 108.

¹⁶⁶ Râzî, *Tefsîr*, XXX, 9; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIII, 563; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, VIII, 370.

¹⁶⁷ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, II, 855; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, XIX, 289; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, V, 236.

gerektiği anlayışının doğru bulunmadığı ifade edilmiş ve bu ifadeyle alışveriş yasağının namaz süresiyle kısıtlı olduğuna açıklık getirildiği belirtilmiştir.¹⁶⁸

Cuma namazına değinen bu ayetler tefsir edilirken bu namazla ilgili hükümlerde açıklanmıştır. Konuyu en geniş ele alan Elamlılı H. Yazır olmuştur. Pek çok rivayete yer vermiş ve genellikle Hanefi fıkhını takip etmiştir. Cuma namazını kimlerin kılması gerektiği açıklanırken kadınların durumu tartışılmıştır. Ele aldığımız tefsirler içerisinde sadece Bayraktar Bayraklı kadınlara da farz olduğunu dile getirmiştir. Dikkat çeken bir diğer konu da Cuma namazından sonra kılınan zuhr-i âhir namazıdır. Ömer Nasuhi Bilmen bu namazın nasıl kılınacağını açıklamış, Süleyman Ateş, Bayraktar Bayraklı ve Kur'an Yolu tefsiri müellifleri bu namazın sünnette yer almayan uydurma bir namaz olduğuna değinmişlerdir. Son zamanlarda gündeme gelen İslam'ın hükümleriyle yönetilmeyen topraklarda Cuma namazı kılınmaz düşüncesini sadece Süleyman Ateş'in tefsirine yansıtıp eleştirdiği görülmüştür. Türkçe tefsirlerin gelenekte tartışılan konuların yanı sıra gündemde olan tartışmalara da yer verdikleri görülmüştür.

Namaz konusunda farklı görüşlerin ortaya çıktığı bir diğer durumda yolculuk halinde namazın nasıl kılınacağı problemidir. Diğer kısımda müfessirlerin bu konu hakkındaki değerlendirmelerini ele alacağız.

4. Yolcu Namazı

Kur'an-ı Kerim'de yolculuktaki namaza değinen ayet-i kerime mealen şöyledir; *“Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.”*¹⁶⁹

Ayette yolculuk halinde namazı kısaltmaya izin verilmiştir. Ancak bu kısaltmanın ne şekilde olacağı açıklanmamıştır. İslam âlimleri kısaltmayı genel olarak iki farklı şekilde yorumlamışlardır.

Birinci görüşe göre bu kısaltma namazın şeklinde meydana gelen kısaltmadır. Dört rekâtlı farz namazlar iki rekâta düşürülerek kılınır.¹⁷⁰ Hz. Peygamberin sefere

¹⁶⁸ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, V, 352.

¹⁶⁹ Nisâ 4/101.

¹⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 404, 405; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 239-242; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 351.

çıkıldığında namazların rekâtlarını kısalttığı konusunda pek çok rivayet mevcuttur.¹⁷¹ Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre önceleri namaz ikişer rekât olarak farz kılınmıştı. Daha sonra sefer halinde iki rekât kalıp, seferilik durumu dışında arttırılmıştır.¹⁷² Bazı âlimler namazların zaten iki rekât farz kılındığını bu sebeple normal yolculuklarda kısaltılmayıp iki rekât olarak tam kılındığına, korku halinde ise bir rekâta düşürülebileceğine işaret etmişlerdir.¹⁷³

İkinci görüşe göre ayette kısaltma ile namazın rekâtları değil de şeklindeki kısaltmadan bahsedilmektedir. Yani ayakta kılmak yerine oturmak veya rükû ve secdeyi ima ile yapmak şeklinde gerçekleşir.¹⁷⁴ Taberî de bu görüşü savunan âlimlerdendir.¹⁷⁵ Kişinin abdest alıp namaza başladıktan sonra dört rekâtlı bir namazı iki rekâta indirmesi ona savaş meydanında çok kolaylık sağlamadığını gerekçe gösteren de olmuştur.¹⁷⁶

Bayraktar Bayraklı ayeti açıklarken; yukarıdaki iki görüşü aktardıktan sonra bu şekilde tartışmaya girmenin uygun olmadığını dile getiriyor. Meseleyi çözmek için; namazın iki rekât farz kılındığını farzları dört rekâta çıkarmanın Hz. Peygamber olduğunu söylüyor. Ayette kısaltma ile farz olan iki rekâtın bire düşürülmesinin kastedilmediğini, iki rekât halinde namazları cem etmenin anlaşıldığını ifade etmiştir. Öğle ile ikinci namazı, akşam ile de yatsı namazı birleştirilir.¹⁷⁷

Kur'an Yolu tefsirinde rivayetlerden hareketle yolculuk halinde namazları hem cem etmenin hem de dört rekât kılınanları iki rekât şeklinde kısaltmanın caiz olduğunu söylemiştir.¹⁷⁸

Tefsirciler bu ayette bahsedilen kısaltmaya hangi şartlarda izin verildiğini tartışmışlardır. Ayette "*kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız*" şartının getirilmesinden ve diğer ayetlerle olan ilişkisinden hareketle sadece korku halinde

¹⁷¹ Buhârî, "ebvâbu taksîri's-salah" 1089.

¹⁷² Buhârî, "ebvâbu taksîri's-salah" 1090; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 245; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 351, 352; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I,174; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, 151, 152; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 653, 654; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 130.

¹⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 415; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 356.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 408, 409; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 241; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 360, 361; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, 151; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, V, 295; Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. 231.

¹⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 409, 410.

¹⁷⁶ Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. 231.

¹⁷⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, V, 295.

¹⁷⁸ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 130, 131.

böyle bir kısaltmaya ruhsat verildiğini söyleyenler olmuştur.¹⁷⁹ Öte yandan bu konudaki hadislere ve uygulanan sünnete baktığımızda yolculukta namazların kısaltıldığını görmekteyiz. Hz. Ömer'in ayetteki korku halinin ortadan kalktığından bahsedip Hz. Peygamber'e bu durumu sorduğu, O'nun da Allah'ın bir sadakası olduğunu ve bu sadakayı kabul etmelerini söylediği rivayet edilmiştir.¹⁸⁰

Günümüzde seferiliğin şartları, zaman ve mekan kriterleri, namazların kısaltılması veya birleştirilmesi gibi konular tartışılmaktadır.¹⁸¹

Yolculuğun en az ne kadarlık mesafede olması gerektiği de tartışılan bir diğer konudur. Mezhep imamları da bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Mesafeyi zamanla ölçenlerin bazıları bir gün, bazıları iki gün bir kısmı da üç gün yolculuk yapan kişiyi seferi kabul etmiştir. Bu mesafenin yaya olarak mı yoksa deve gibi binek üzerinde gidilerek mi tespit edileceği de ayrıca tartışılmıştır. Rivayetlerde kesin bir sefer mesafesi belirlenemediği için böyle çeşitlilik oluşmuştur.¹⁸² Ömer Nasuhi Bilmen'e göre orta yürüyüşle üç günlük yani on sekiz saat gidilen mesafe seferiliktir. Bu yürüyüş yaya yürüyüşü olarak belirlenmiştir ancak bazı vasıtalar kullanarak hızlıca gidilse bile bu mesafe seferilik olarak kabul edilmektedir.¹⁸³ Bayraklı ise namazları kısaltmada verilen ruhsatın, mesafeye veya zamana bağlı olmadığını asıl önemli olanın hayati tehlikenin bulunup bulunmaması olduğunu söylemiştir. Mesafe kullanılan araca göre uzayıp kısalabilir bu yüzden böyle bir belirleme doğru değildir. Ayrıca hayat tehlikesi varsa kişi evden çıktığı andan itibaren bu ruhsatı kullanabilir. Hayat tehlikesi olmayan yolculuklarda ise kişi namazını kısaltamaz.¹⁸⁴

Seferilikle ilgili sağlanan kolaylığın sadece hayati tehlike ile kısıtlanmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz. Yukarıda belirttiğimiz üzere Hz. Peygamberin tehlike dışında da namazlarını kısalttığı bilinmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle daha rahat

¹⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 409, 410; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 360, 361; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 356; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, V, 296; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 560.

¹⁸⁰ Müslim, "kitabı salati'l-musafirin ve kasriha", 6; Râzî, *Tefsîr*, XI, 18; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 237; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, 152; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 131.

¹⁸¹ Seferilikle ilgili tartışmalar için bkz.: Atar, Fahrettin, "Genel Olarak Seferilik ve hükümleri", *Seferilik ve Hükümleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 13-36.

¹⁸² Râzî, *Tefsîr*, XI, 20; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* ; V, 354, 355; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 359.

¹⁸³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 654.

¹⁸⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, V, 296.

yolculuk yapabiliyor olsak da kişinin kendine has çektiği meşakkatler mevcuttur. Ayrıca seferilikle ilgili hükümlerde illet meşakkat değil seferiliğin kendisidir.¹⁸⁵

Yolculukta namazları kısaltmanın hükmü de ayrıca tartışılmıştır. Bazı âlimler ayette “*namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur*” ifadesinden hareketle bunun bir emir olmadığını, ruhsat verildiğini ifade etmişlerdir.¹⁸⁶ Hanefi mezhebinde ise yolculukta namazları kısaltma ruhsatının kullanılması gerektiği, uzatmanın caiz olmadığı ifade edilmiştir.¹⁸⁷

Âlimlerin bir kısmı her türlü sebep için çıkılan yolculukta namazların kısaltılabileceğini söylerken bir kısmı ancak hac, umre, cihat ve sılayı rahim gibi hayır amaçlı yolculuklarda namazları kısaltma ruhsatının bulunduğunu ifade etmişler.¹⁸⁸ Şafi, Müslüman zulmetmek yol kesmek, fesat çıkarmak gibi masiyet içerikli niyetlerle yola çıkan kimselerin namazı kısaltamayacağını eğer kısaltırlarsa kıldığı her namazın iade edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁸⁹

Bazı müfessirler bu ayette korku halindeki namazdan bahsedildiğini¹⁹⁰ seferilikle ilgili hükümleri burada aramanın doğru olmadığını dile getirmişlerdir.¹⁹¹

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere; yolculuk halinde namazlardaki kısaltmanın nasıl olması gerektiği hem klasik hem de Türkçe tefsirlerde tartışılmış ve farklı yorumlanmıştır. Elmalılı H. Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Doğrul tefsirlerinde bu kısaltmanın dört rekâtlı namazların iki rekâta düşülmesi şeklinde yapılmasını dile getirirken; Süleyman Ateş yolculuktaki korku anında iki rekâtın bire düşürüleceğinden bahsetmiştir. Tevhit Mesajı tefsirinde, kısaltmanın bazı rükünleri ima ile yapmak anlamına geldiği söylenmiştir. Bayraktar Bayraklı ise; namazları iki rekât şeklinde cem ederek kılmak gerektiğini ifade etmiştir. Kur’an Yolu tefsirinde hem cemi hem de kısaltmayı caiz görmüştür. Ayrıca çoğunluğuna göre her türlü

¹⁸⁵ Atar, Fahrettin, “Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri”, *Seferilik ve Hükümleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997; s. 18.

¹⁸⁶ Şafi, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 88; Râzî, *Tefsîr*, XI, 18, 19; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, V, 295.

¹⁸⁷ Râzî, *Tefsîr*, XI, 18, 19; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, III, 151.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 246; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 355, 356.

¹⁸⁹ Şafi, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 88.

¹⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 422, 423; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 654; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 560.

¹⁹¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, III, 151.

yolculukta bu ruhsata uyulabilirken; Bayraklı ve Tevhit Mesajı müellifleri hayati tehlikenin bulunduğu korku halinde bu kısaltmaya izin verildiğini dile getirmiştir.

Klasik tefsirlerde seferiliğin mesafesi, süresi, ne için yapıldığı ve hükmü üzerinde geniş açıklamalar yapılırken Türkçe tefsirlerin bazıları bu konulara kısaca değinmekle yetinmiştir.

Müfessirlerin yolcu namazıyla ilgili görüşlerini yukarda açıkladık. Şimdi korku namazı hakkındaki tartışmaları ele alacağız.

5. Korku Namazı

Yüce Allah insanın her hal ve şartta namaz kılmasını emretmiş ancak bazı özel durumlara kolaylık sağlamıştır. Bu kolaylıklardan biri de tehlikeli durumlarda uygulanmaktadır. Bakara suresinde bu konuya işaret ederek şöyle buyrulmuştur; “Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da, Allah’ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın).”¹⁹² Bu namaz korku namazı olarak kabul edilmektedir.¹⁹³

Âlimler korku namazının genellikle savaş meydanlarında kılındığını söylemişlerdir. Ayrıca yırtıcı hayvanların saldırısından endişe etmek, sel gibi doğal afet zamanlarında da korku namazı kılınır.¹⁹⁴ Bayraktar Bayraklı bu durumu daha da genişleterek; ameliyattaki doktorların, toplantı halindeki devlet adamlarının ve önemli görevleri olan mühendislerin, korku namazı kılma ruhsatlarının olduğu söylenmiştir.¹⁹⁵

Tehlikenin durumuna göre yaya olarak veya binek üstünde namaz kılınabilir.¹⁹⁶ Kılınan namazlarda kıbleye yönelme mecbur değildir. Rükû ve secdeler baş hareketleriyle yapılır.¹⁹⁷ Süleyman Ateş, korku namazının iki rekât kılındığına buna güç yetmezse bir rekâta kılınabildiğine değinmiştir. Ona göre; bu rekâtları

¹⁹² Bakara 2/239.

¹⁹³ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, II, 190.

¹⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, III, 224; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 87; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, II, 190; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, I, 64; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 248; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 425; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, III, 209; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, I, 378.

¹⁹⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, III, 209.

¹⁹⁶ Şafi, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 96; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, III, 223; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 248.

¹⁹⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, III, 209.

kılmak tehlikeyi artırıyorsa sadece iki tekbir almak yeterlidir. Önemli olan Allah'ı anmaktır.¹⁹⁸

Bayraktar Bayraklı günümüzde değişen binek şekillerine değinmiş ve savaşta uçak kullanan kişilerin de bu gruba girdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Allah'ın namaz konusunda getirdiği kolaylıkları din görevlilerinin de örnek alması gerektiğini vurgulamış ve bazı örnekler vermiştir. Namaz kılınca memuriyetinin tehlikeye girmesinden korkan bir memurun sadece Fatıha okuyarak kibleye dönmeden ima ile namaz kılabileceğini söylemiştir. Eğer abdest alması mümkün değilse gizlice teyemmüm yapabileceğinden de bahsetmiştir.¹⁹⁹

Korku namazı kılabilmek için hayati tehlike gibi ciddi bir durumun olması gerekmektedir. Bu konuda sağlanan kolaylığı kişilerin inisiyatifine bırakarak genişletmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Bu ayetle İslam Dini'nde namaz kılmaya ne kadar çok önem verildiğini anlıyoruz. İnsan bulunduğu şartlar ne olursa olsun namazını terk etmemelidir. Bazı durumlarda namazın şartlarını veya rükünlerini yerine getirme imkânımız olmazsa mümkün olan şekilde kılmamız gerekir.²⁰⁰

Kur'an'da savaş anında Hz. Muhammed'in nasıl namaz kıldırması gerektiği Nisâ 4/102. ayette “(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü'minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırmanın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah, inkârcılara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.” şeklinde açıklanmıştır.

Ayette Hz. Peygamberin imamlığında korku namazının nasıl kılınacağını tarif edilmesi akıllara Hz. Muhammed'den sonraki imamlar için de geçerli olup

¹⁹⁸ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 427.

¹⁹⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, III, 210.

²⁰⁰ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 378.

olmadığı sorusunu getirmektedir. Âlimlerin bazıları bu şeklin Peygambere has olduğunu dile getirmişlerse de çoğunluğu; savaşta ordunun başında bulunan komutanın veya askerlerin içinden imamlık yapacak birinin böyle bir namazı kıldırabileceğini söylemiştir.²⁰¹ Öte yandan veli olduğu düşünülen muhterem bir kişinin, bütün cemaat imam olmasını isterse o zaman bu namazın kılınabileceği kaydını getiren de olmuştur.²⁰²

İmamın arkasında nasıl kılınacağı tarif edilen namazda birer rekât kılan cemaat sırasıyla cepheye dönmektedir. Kalan bir rekâtı nasıl kılacakları ayette belirtilmemiştir. Uygulamaya baktığımızda da bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bir görüşe göre; bir rekâtı imamla kılan kişi diğer rekâtı da bulunduğu yerde tamamlamaktadır. Diğer bir görüşe göre imam ilk rekâtı birinci grupla kılar ve ayakta bekler, grup burada diğer rekâtı tamamlayıp nöbete geçer, sonra ikinci grup gelir o da aynısını yapar.²⁰³ Ayrıca birinci grubun lâhik hükmünde olduğunu bu yüzden diğer rekâtı kıraatsiz kılacağı, ikinci grubun ise mesbuk kabul edildiğinden kıraat ederek tamamlaması gerektiğinden bahsedilmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen, imamla kılınan kısmını namazların rekât sayısına göre farklılaştığına değinmiştir. Cemaat iki rekâtlı namazlarda birinci rekâta, üç ve seferi değillerse dört rekâtlı namazlarda ilk iki rekâta imama uyması gerekmektedir.²⁰⁴ Süleyman Ateş ise imamın iki rekât cemaatin ise sadece bir rekât kıldığını, ayetten bu kıyış şeklinin bir kısaltma olduğunu anladığını dile getirmiştir.²⁰⁵

Yüce Allah “*Silâhlarını da yanlarına alsınlar*” buyurarak Müslümanların tedbiri elden bırakmamalarını istemektedir. Bu emir gereği silahı yanında taşımanın vacib olduğu söylenmiştir.²⁰⁶ Silahları yanlarına alması gereken grubun kimler olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazı âlimler düşmana doğru dönmüş olan kısmın silahları almalarını emrettiğini savunurken diğer bir kısım âlim namaz kılan grubun o

²⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 424; Râzî, *Tefsîr*, XI, 24; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 365; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, 155; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 657; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 358; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, V, 298; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 132.

²⁰² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 426.

²⁰³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 431; Râzî, *Tefsîr*, XI, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 366; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 132.

²⁰⁴ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 656, 657.

²⁰⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 356.

²⁰⁶ Râzî, *Tefsîr*, XI, 27; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 371.

esnada silahını yanında bulundurmasını emrettiğini ifade etmişlerdir.²⁰⁷ Ayetin devamında yağmur veya hastalık gibi durumlarda silahları bırakmaya izin verilmiştir. Razî, ayetin bu kısmını açıklarken sadece düşmandan sakınmanın vacip olduğuna değil de insanın her türlü zarardan kendini muhafaza etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Örneğin; hastalıkta ilaç içmek, vebadan kaçınmak, yıkılmak üzere olan duvara yanaşmamak gibi davranışları yapmak kişiye vacip olur.²⁰⁸

Bayraklı günümüzde değişen savaş durum ve aletlerine değişerek komutanın bütün askerlere namaz kıldırmasının pek mümkün olmadığını dile getirmiştir. Ayette asıl vurgunun savaşta dahi olsa namazın terk edilemediği, Bakara 2/239. ayetinde belirtilen şekliyle kılınabileceğini söylemiştir.

Nisâ suresinin bir diğer ayetinde de, korku namazını bitirdikten sonra Allah'ı anmaya devam edilmesi istenmektedir. “*Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.*”²⁰⁹ Namaz kıldıktan sonra Allah'ı zikretmeye devam etmek gerekir.²¹⁰ Savaş halindeyken bile ayakta kılıç çekerken, diz üstü ok atarken veya yere düştüğünüz anda Yüce Allah'ı aklınızdan çıkarmayın ve dilinizden düşürmeyin denilmektedir.²¹¹ Diğer bir açıdan baktığımızda ise; savaşın şiddeti arttığında eğer topluca namaz kılma imkânı olmazsa, bulunduğu hal üzere ayakta, otururken veya yatarken ima ile namazlarını kılınsınlar anlamını taşımaktadır.²¹² Bu duruma kıyasla hastalık gibi mazeretlerde namazın ima ile bu şekilde kılınabileceği sonucunu çıkaran âlimler olmuştur.²¹³ Sağlıklı kişi ayakta, hasta olan oturarak, felç gibi bir hastalık geçirip hiç kalkamayacak olan kişiler de yanı üzerine yatarak namazlarını kılmaları gerekir.²¹⁴

²⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 371.

²⁰⁸ Râzî, *Tefsîr*, XI, 28.

²⁰⁹ Nisâ4/103.

²¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 444.

²¹¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, 155; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 360.

²¹² Râzî, *Tefsîr*, XI, 28; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 237, 238; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 372, 373; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, 155; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, V, 300; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 132.

²¹³ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 133.

²¹⁴ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, II, 658.

Fiilen savaş halinde bile bu şekilde zikir ve ima ile namaz kılınması gerektiği sonucunu çıkaran âlimler olduğu gibi fiilen savaşın namaza engel olduğunu o namazın kazaya bırakılması gerektiğini söyleyenlerde olmuştur. Hz. Peygamberin Hendek Savaşı'nda dört vakit namazı kazaya bıraktığı rivayet edilmiştir. Hanefî âlimleri bu görüştedir.²¹⁵

Korku hali, tehlikeli durum sona erince artık namazı tam kılmak gerekir. Namazın şartlarına ve rükünlerine riayet edilerek belirlenmiş vakitlerde kılınmalıdır.

Korku namazı hakkındaki bilgilere baktığımızda Türkçe tefsirlerin çoğunluğunun klasik kaynaklarda aktarılan rivayetlere yer verdikleri ve konuyu bu bağlamda ele aldıkları görülmektedir. Bayraktar Bayraklı, korku namazının kılınabileceği durumları daha da genişleterek; doktor, devlet adamı ve mühendislerin de iş başındayken bu ruhsattan yararlanabileceklerine işaret etmiştir. Ayrıca memuriyet hakkının elinden gitmesinden korkan bir memurun da ima ile korku namazı kılınabileceğinden bahsederek diğerlerinden farklı bir açıklama getirmiştir. Ayrıca günümüzde değişen savaş şekil ve aletlerine değinerek toplu halde namaz kılmanın olanaksız olduğunu aktarmıştır. Korku namazına konusuna Kur'an'da ele alınmış itibariyle bakıldığında, Bayraklı'nın bu görüşlerini kabul etmenin mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

Bu bölümde namaz ibadeti hakkında müfessirlerin üzerinde durduğu tartışmalara değindik. Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde namaz ibadetiyle birlikte zekâtın zikredilmesinden hareketle diğer bölümde zekât konusunu ele almayı uygun bulduk.

B. ZEKÂT

Zekât, Allah'ın rızasını kazanmak için mal ile yapılan önemli ibadetlerden biridir. Zekât kelimesi sözlükte; “artma, temizlik, bereket ve övgü”²¹⁶ anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise Allah katında sorumlu hür Müslümanın, bir senelik nisaptan belirlenmiş miktarı, hiçbir menfaati olmaksızın fakir Müslümanlara -Haşimi ve köle olmayan- vermesidir.²¹⁷ Kur'an'da sadaka kelimesinin de bazen zekât

²¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 248; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 370; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, III, 155; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 360.

²¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 1679, 1680; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 213, 214.

²¹⁷ Tehânevi, *Keşşâfu Istilahâti'l-Fünûn*, III, 310.

manasında kullanıldığı olmuştur.²¹⁸ Kur'an'ın otuz iki yerinde geçen zekât kelimesi çoğunlukla namazla birlikte zikredilmiştir.²¹⁹ Sadaka kelimesi de Medeni surelerin on iki ayetinde zekât manasında kullanıldığı tespit edilmiştir.²²⁰

Bir Müslüman fakirin hakkı olan zekâtı vererek hem malında hem de maneviyatında temizlenme ve bereket yaşar. Kişi cimrilik, mal sevdası gibi hastalıklardan kurtularak verilen nimete şükretmeyi öğrenir. Zekâtın, bireyin yanı sıra toplum üzerinde de büyük etkisi vardır. Ekonomik hayata canlılık katar ve sosyal yapıyı güçlendirir. Devletin ulaşamadığı ihtiyaç sahipleri gözetilir ve sermayeyi yatırıma dönüştürme fırsatı doğar.²²¹

Zekât ibadeti de diğer ibadetler gibi bazı şartlara bağlı kılınmıştır. Hem kişinin hem de malların bir takım özellikler taşıması gerekmektedir. Para ve malların nisap miktarının belirlenmesi, hangi maldan ne kadar zekât verileceği gibi hususlar Kur'an-ı Kerim'de yer almamakla birlikte Hz. Peygamberin bu konudaki uygulamaları bize yol gösterici olmaktadır. Çalışmamızın kapsamı gereği bu konuda ayetlerden hareketle ele alınmış tartışmayı inceleyeceğiz. Kur'an, zekâtın kimlere verileceği konusuna ayrı bir önem vermiş ve bu sınıflar tek tek saymıştır. Âlimler de ayette ifade edilen bu grupların taşıması gereken özellikleri farklı yorumlamışlar ve bazı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Biz de bu önemli konu üzerinde duracağız.

1. Zekât Verilen Yerler

Yüce Allah zekât vermeyi emretmiş daha sonrada kimlere verilmesi gerektiğini açıklamıştır. Tevbe 9/60. ayette “*Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.*”²²² buyrulur bu sekiz sınıfa verilmesi emredilmiştir.

Dinen zengin sayılan Müslümanlar zekât verecekleri kişilerin ayette belirtilen vasıfları taşıyıp taşımadıklarına bakmaları gerekir. İslam âlimleri bu sınıfları açıklarken farklı görüşler dile getirmişlerdir.

²¹⁸ Erkal, Mehmet, “Zekât”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 197.

²¹⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 577, 578.

²²⁰ Erkal, “Zekât”, *DİA*, XLIV, 197.

²²¹ Erkal, “Zekât”, *DİA*, XLIV, 197.

²²² Tevbe 9/60.

Fakir; dilimize “yoksul” olarak tercüme edilmiştir.²²³ Bu sınıfın özellikleri anlatılırken; nisap miktarı mala sahip olmayanlar,²²⁴ muhtaç olan yani geliriyle geçinmekte zorlanan,²²⁵ dilenmekten utanan²²⁶ ifadeleri kullanılmıştır.

Miskin ise düşkün, dışarıdan bakıldığında yoksulluğu belli olan,²²⁷ dilenen yoksul,²²⁸ çalışarak dahi fakirlikten kurtulamayan, fakirliğin kendisine yerleştiği kimsedir.²²⁹ Miskinlik hali, fakirlikten daha kötü bir durumdur.²³⁰ Bazı âlimlere göre fakirlik daha aşağı durumda olandır.²³¹ Ömer Nasuhi Bilmen, fakiri açıklarken; geçimini sağlayacak malı olmayan kimse, miskin ise elindeki malı geçimi için yeterli olmayan kişi ifadelerini kullanmıştır.²³² Fakir ile miskin arasında bir ayrım olmadığını söyleyen âlimler de vardır.²³³ Âlimlerin çoğunluğuna göre zekât verilecek fakir ve miskin Müslüman olması gerekmektedir.²³⁴ Ancak bazı âlimler ayette böyle bir sınırlama olmadığını değinerek gayrimüslimlerin fakirlerine de zekât verilebileceğini ileri sürmüşlerdir.²³⁵

Zekât üzerine amiller; zekât toplamakla görevli kişilerdir. Yüce Allah bu görevlilere toplanan zekâtın pay verilmesine izin vermiştir.²³⁶ Bu ücreti hizmetlerinin karşılığı olarak almaktadırlar. Zekâtların toplanmasında çalışan kâtip, tahsildar, koruyucu, hayvanların çobanlığını yapanlar bu grubun içine girerler.²³⁷ Zekât toplayan memurun fakir olması veya devletten maaş almaması şartını ileri

²²³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII, 246.

²²⁴ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I, 286.

²²⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, IV, 531.

²²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 514; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 99.

²²⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, IV, 532.

²²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 515; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 99.

²²⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII, 247, 248.

²³⁰ Şafî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 164; Râzî, *Tefsîr*, XVI, 110-113; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 169; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, IV, 532; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 99. Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII, 247, 248; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 462

²³¹ Râzî, *Tefsîr*, XVI, 110-113.

²³² Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, III, 1287.

²³³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 170; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 99; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 24.

²³⁴ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, III, 1287; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 24; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 462.

²³⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 101, 102; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII, 247, 248; Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s.494.

²³⁶ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 100.

²³⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, IV, 532.

sürenler olduğu gibi²³⁸ fakir olma şartının bulunmadığını söyleyenler de vardır.²³⁹ Zekâttan alacakları miktar konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Zekâtın sekizde biri verilir veya yaptıkları iş kadar verilir diyenler olmuştur. Bir diğer görüşe göre ücretleri beytü'l-maldan verilmesi gerekir. Zekât toplamakla görevli kişilerin Ehl-i Beyt'ten olması halinde zekâttan pay verilmemesi gerektiğini ileri sürenlerin yanı sıra peygamberin uygulamasından hareketle görevleri karşılığı ücret verilebileceğini söyleyenler de olmuştur.²⁴⁰

Bayraktar Bayraklı, ayette bu grubun sayılmasından kişilerin kendi istekleri doğrultusunda zekât dağıtamayacaklarını, devletin toplayıp ayette ifade edilen sınıflara dağıtması gerektiğini anlamıştır. Ona göre zekâtın devlet eliyle toplanmasının iki sebebi vardır. Birincisi zekât veren ve alan arasında gurur veya aşağılık duygusu gibi psikolojik durumların oluşmasını engeller. İkinci olarak ihtiyaç sahiplerini devlet daha kolay belirler ve böylece dengeli bir dağıtma sağlanabilir.²⁴¹ Süleyman Ateş de zekâtın İslam devleti tarafından toplanması gerektiğini şahısların keyfiyetine bırakılmayıp, iyice hesaplanması gerektiğine değinmiş ve İslam devletinin bütün masraflarını zekâtla karşıladığını söylemiştir.²⁴² İmam Kurtubî de adaletli bir İmam varsa devletin başında o zaman zekâtın devlete verilmesi gerektiğinden bahsetmiştir.²⁴³ Öte yandan rivayetlere baktığımızda Hz. Osman döneminde görünmeyen mallardan alınan zekâttaki zorluk sebebiyle kişilerin kendilerinin vermesine izin verilmiştir. Sadece görünen mallardan zekât toplamak için memurlar tayin edilmişti.²⁴⁴ Daha sonraları mükellef Müslümanların kendileri zekâtlarını dağıtmışlardır.²⁴⁵

Müellefe-i kulüb, kalpleri İslam'a ısındırılmak istenen sınıftır. Yeni Müslüman olmuş ancak kalplerine tam yerleşmemiş olanlara Hz. Peygamberin zekâttan pay verdiği rivayet edilmektedir.²⁴⁶ Ayrıca İslam'ı kabul etmesi umulan bazı

²³⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VII, 248.

²³⁹ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 24.

²⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 185.

²⁴¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Ku'an Tefsiri*, VIII, 247-250.

²⁴² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 103.

²⁴³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 187.

²⁴⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, IV, 532.

²⁴⁵ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, III, 1288.

²⁴⁶ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, IV, 532, 533; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, III, 1287; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 463.

kabile reislerine, Müslümanlara eziyeti önlemek için kâfirlere de ihsan ve yardımda bulunmuştur. Ancak bu yardımları Hz. Peygamberin kendi payına düşen ganimet hissesinden verdiği ifade edilmiştir. Bu sebeple, İmam Şafî gibi bazı âlimler bu sınıfla gayrimüslimlerin girmediğini savunmuşlardır.²⁴⁷ Ancak bazı âlimler gayrimüslimlerin de bu sınıfa dâhil olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴⁸ Tevhid Mesajı tefsirinde, Müslüman olması için bazı kimselere mal verilmesinin İslam'ın ilkeleri açısından problemlili bir davranış olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca müellefe-i kulûb ile Müslüman olmayı düşünen ama Müslüman olursa bir takım maddi zarara uğrayacağı endişesi taşıyan ve bu sebeple İslam'a girmede kararsız kalan kimselerin kastedildiği ifade edilmiş ve bu payın onlar için güvence olduğu söylenmiştir.²⁴⁹

Müellefe-i kulûba zekâtтан pay ayrılması durumunun, Hz. Peygamberin vefatından sonra devam edip etmediği tartışılmıştır. Bir kısım âlime göre Müslümanların artık güçlü olması ve İslam ülkelerine hâkim olmaları sebebiyle bu payın müellefe-i kulûba verilmesi Hz. Peygamberden sonra kaldırılmıştır. Hz. Ebu Bekir'in halife olduğu dönemde, Hz. Ömer'in müellefe-i kulub sınıfına giren bazı insanlara pay verilmesini reddetmesi ve ümmetin icmâının bulunması bu duruma delil getirilmiştir.²⁵⁰ Diğer âlimler ise Hz. Peygamberin Mekke'nin fethinden sonrada yani İslam'ın güçsüz olmadığı dönemde zekâtтан onlara verdiğini belirterek bu uygulamanın devam ettiğini dile getirmişlerdir.²⁵¹ Süleyman Ateş, bu ayetin ganimet hakkında değil de zekât hakkında indiğini vurgulayarak Kur'an'ın kalbi İslam'a ısındırılmak istenen insanlara zekâtтан pay ayırdığını ve bu durumun her zaman geçerli olduğuna değinmektedir. Ona göre İslam'a fayda sağlayacak Müslüman veya gayrimüslim herkese bu paydan verilebilir.²⁵² Kur'an Yolu tefsirinde de sahabenin uygulamasının, ayetin amacına bakıldığında yerilmiş bir karar olduğunu ve buna bakılarak ayetteki hükmün yürürlükten kaldırıldığını söylemenin yanlış olduğu ifade

²⁴⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 533.

²⁴⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Ku'an Tefsiri*, VIII, 247-250; Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. 495.

²⁴⁹ Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. 495.

²⁵⁰ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 534; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 100; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, III, 25; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 463.

²⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 523; Râzî, *Tefsîr*, XVI, 113, 114; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 100; Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s.494.

²⁵² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 100.

edilmiştir.²⁵³ Türkçe tefsirlerin çoğunluğunun zekâtın bu sınıfa verilmesinin devam ettiğini savunduğu görülmektedir.

Bayraktar Bayraklı bu sınıfın günümüzde şöyle anlaşılması gerektiğini söylemiştir: “Müslümanlar çalışıp zengin olacak, zekât verir hale gelecek ve dinini yaymak için sahip olduğu ekonomik imkânları kullanacak, gerekirse müslüman olmayanlara da zekâtını verecektir. Zekâtı devlet dağıtacağına göre, bu faaliyet aynı zamanda devletin faaliyeti olacaktır. Müslüman olmamış fakat kalbi tevhid inancına yatkın olan insanların kalbini kazanmanın bir yolu da, onu ekonomik imkânlardan istifade ettirmektedir. Gönül kazanmanın yollarından biri de budur. Böylece zekâtın eğitici bir yönünün olduğu da ortaya çıkmaktadır. Maddî bir imkânın, kalplerde oluşturduğu manevî bir oluşuma dikkat çekilmektedir. Maddenin mânaya dönüşümü burada görülmektedir. İnancı ne olursa olsun mideye giden gıdanın gönülde bir değişim meydana getireceği gerçeğine işaret eden bu âyet, insan psikolojisini gündeme getirmektedir.”²⁵⁴

Ayette zikredilen bir diğer sınıf da kölelerdir. Bir bedel ödemesi sonucunda serbest kalacağı şart koşulmuş olan kölelere bu bedeli ödemeleri için zekât verilir.²⁵⁵ Özgürlüğüne kavuşturmak için kölelerin kendilerine zekât verilebilir veya zekâtle köleler satın alınıp serbest bırakılabilirler.²⁵⁶ Devlet eliyle dağıtılan zekâttan kölelerin özgürlüğüne kavuşması için bir pay ayrılması, İslam dininin insan hürriyetine verdiği önemi gösteren uygulamalardan bir tanesidir.²⁵⁷ Aynı zamanda köleliğe son verme istediğini de ortaya koymaktadır.²⁵⁸

Yüce Allah borçlu kimselere de zekât verileceğini bildirmiştir. Kumar, içki, faiz borcu gibi günah bir iş olmaksızın borcu olup onu ödeyecek malı olmayanlara zekât verilir.²⁵⁹ İslam âlimleri bu grubu açıklarken sadece kendisi için borçlananların

²⁵³ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 25.

²⁵⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VIII, 247-249.

²⁵⁵ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, III, 1287, 1288; Elik-Coşkun, *Tevhid Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s.494; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 463.

²⁵⁶ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 101; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 463.

²⁵⁷ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 26; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VIII, 247-249; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 463.

²⁵⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 463.

²⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 527; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, III, 1288; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 463.

yanı sıra toplum yararına borçlanan kimseleri de bu sınıfa dâhil etmişlerdir.²⁶⁰ Bir diğer açıdan değerlendirenler ise borçlu ile sadece ferdin kastedilmediğini iflasa doğru giden bir şirketin de bu sınıfa girdiğini onlara da devletin yardım etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.²⁶¹

Allah yolunda olanlara zekât verilir. Bu sınıfa kimlerin gireceği tartışılmıştır. Fi sebilillah kavramı genellikle cihad için kullanılmıştır. Bazı âlimler, bu ayette de cihad için kullanıldığını, mücahidlere ve cihad için yapılan hazırlıklara zekâttan pay verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.²⁶² Fakir olan gazilerin,²⁶³ İslami ilimleri öğrenmeye kendini adanmış olanların,²⁶⁴ hacca gidenlerin, cami, yol hastane yapımını üstlenmiş kimselerin de bu sınıfa dâhil olduklarını söyleyenler olmuştur.²⁶⁵ Günümüzdeki İslam âlimlerinin bu ifadeyi Müslümanların yararına olacak her türlü çalışma olarak gördükleri anlaşılmaktadır.²⁶⁶ Elmalılı, bu ifadeyi her çeşit hayrı içine alan bir ifade olarak görmeyi eleştirmiştir. Fî sebilillâh kavramının özel bir anlamda kullanıldığına ve cihat ihtiyaçlarının hepsinin kastedildiğini vurgulamıştır. Ona göre; misafirhane veya cami yapmakla zekât borcu ödenmiş olmaz, onlar ancak sadaka yerine geçebilir.²⁶⁷ Cami, Kur'an Kursu, hastane vb kurumlara zekât verilip verilemeyeceği günümüzde de tartışılmaktadır. Bu kurumlara zekât vermenin caiz olmadığı genel kabul gören görüştür.²⁶⁸

Ayette zikredilen en son sınıfta ibnu's-sebîl kavramıyla ifade edilen yolda kalmış kimselerdir. Yolculuğu dinen günah sayılabilecek bir amaç için olmaması gerekmektedir. Yolculuğa çıkmış ve bulunduğu yerde herhangi bir sebeple parası kalmayan kimseye ülkesinde zengin dahi olsa zekât verilebilir.²⁶⁹ Bu durumda olan

²⁶⁰ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 26.

²⁶¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Ku'an Tefsiri*,

²⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 528; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 538; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 463.

²⁶³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, III, 1288.

²⁶⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 536.

²⁶⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 101; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 26; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 463.

²⁶⁶ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 26.

²⁶⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 538.

²⁶⁸ Yücel, Fatih, "Türkiye'de Güncel Zekât Problemleri", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları* (Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı), Ensar Yayınları, İstanbul 2017, s. 656, 657.

²⁶⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 536; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 101; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*,; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 464.

hacılara da zekât verilebilir.²⁷⁰ Ayrıca ülkesinde zengin olduğu halde zorla orayı terk etmesi gereken mülteciler de bu sınıftan sayılır.²⁷¹ Bayraktar Bayraklı'ya göre bitirilememiş, yarım kalmış herhangi projede bu kavramın içinde değerlendirilebilir. Ona göre sağlık yatırımlarına ve bilimsel araştırmalarla ilgili projelere zekât verilebilir.²⁷² Bayraklı'nın bu görüşüyle gelenekten ayrıldığı göze çarpmaktadır.

Razî bu sekiz sınıfa zekât verilmesi hususuna değinirken; ilk dört sınıfın zekâtları kendilerine verilip, istedikleri tasarrufta bulunabileceklerine fakat son dört sınıfta durum biraz farklı olduğuna değinmiştir. Onların zekâtı kendilerine verilmez, zekâttan pay alma sebeplerine göre harcanır. Yani köleye değil onu azat edecek efendiye verilir. Borçluların da borcunu ödemesi için verilir. Allah yolunda savaşa gidenler ve yolda kalmışlarda da durum böyledir.²⁷³

Zekâtın bu sekiz sınıfın içine girenlere verilmesi gerektiğinde İslam âlimleri ittifak etmişlerdir. Ancak bu sınıfların hepsine dağıtmak mı gerekir yoksa herhangi birine vermek yeterli olur mu tartışılmıştır. Hanefî ve Maliki mezhebine göre zekâtle mükellef olan kişi bu gruplardan her birine verilebileceği gibi tek bir gruptaki kişilere de verebilir. Şafilere göre eğer kişi zekâtını kendi dağıtıyorsa zekât memurlarının dışındaki yedi gruba da eşit bir şekilde dağıtması gerekmektedir.²⁷⁴

Yüce Allah ayette zekâttan kimlerin yararlanacağını açık bir şekilde belirtmiş ve zekâtın hukukunu oluşturmuştur.²⁷⁵ Ayrıca münafıklar, Allah Rasulü'nün sadakaları dağıtırken adaletsizlik yaptığını iddia edip, ayıplamalarına cevap verilmiş, bu sekiz sınıfın dışında kimseye zekât verilemeyeceği beyan edilmiştir.²⁷⁶

Türkçe kaleme alınmış tefsirlere baktığımızda zekâtın verileceği yerleri açıklarken farklı tanımlamalar yaptıklarını ve bazı müelliflerin kavramların anlamını daha geniş tutup, güncel açıklamalara da yer verdikleri görülmüştür. Müellefe-i kulûba zekât verilmesinin günümüzde devam etmesi gerektiğini söyleyenlerin çoğunlukta olduğu ancak bazılarının bu uygulamanın sona erdiğini ifade ettikleri

²⁷⁰ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, III, 1288.

²⁷¹ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 26.

²⁷² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VIII, 252.

²⁷³ Râzî, *Tefsîr*, XVI, 116, 117.

²⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 531; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 278; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, III, 27.

²⁷⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VIII, 252.

²⁷⁶ Râzî, *Tefsîr*, XVI, 117.

tespit edilmiştir. Ayrıca zekâtın sadece devlet eliyle toplanabileceğini savunanlar olduğu gibi mükelleflerin kendilerinin dağıtabileceğini ifade edenlerde olmuştur.

Zekâtın verileceği yerleri açıklarken daha çok ayete bağlı kalarak açıklamalar yapılmış, zekât ile ilgi diğer konulara çok fazla girilmemiştir. Bazı ahkâm tefsirlerinde yer alan; zekâtın miktarı, zekâtın verilemeyeceği yerler, zekâtın vaktinde verilip verilmemesi gibi konulara değinilmemiştir.

2. Zekâtın Toplumsal Yönü

Mali bir ibadet olan zekât, kişiye kazandırdıklarının yanı sıra topluma sağladığı yararlarla da ön plana çıkan bir ibadettir. Zekât, zengin fakir arasında dengeyi sağlamakta, Müslümanların güçlü olması anlayışını hatırlatmakta ve sosyal güvenliği tesis etmektedir.²⁷⁷

Günümüzde İslam âleminin içinde bulunduğu sıkıntılardan biri de maddi olanakların dengeli bir şekilde dağılmamış olmasıdır. Müslümanlar zekâtlarını vermekte gereken hassasiyeti göstermedikleri zaman bu dengesizlik daha belirgin hale gelmektedir. Hatta Hristiyan misyonerlerin Müslüman toplumların fakir kesimini etkilemeye çalıştıkları görülmektedir. Eğer zengin Müslümanların tamamı zekâtını verirse fakirlik problemi büyük ölçüde çözülmüş olur.²⁷⁸

Nitekim Yüce Allah “*Allah’ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir)*”²⁷⁹ buyurmuş ve özellikle malın zenginler arasında dolaşan bir servet olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bu ayet, İslam’ın sosyal adalete ne kadar çok değer verdiğini göstermektedir. İslam’ın getirdiği ilkelere baktığımız zaman; zekâtın farz kılınması, faizin yasaklanması, infakın teşvik edilip karaborsacılığın yasaklanması, bazı davranışlara mali cezalar verilmesi ve bunların fakirlere dağıtılmasının emredilmesi gibi konuların hepsi malın belirli kişilerde toplanmasını önlemek için alınan tedbirler kapsamındadır.²⁸⁰ Süleyman Ateş’e göre bu ayet aynı zamanda devlet başkanına servetin yaygınlaşması ve fakirlerin refaha kavuşturulması

²⁷⁷ Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, III, 27.

²⁷⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, II, 464.

²⁷⁹ Haşr 59/7.

²⁸⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, V, 203.

için meşru çerçevede tedbir alma yetkisi de vermektedir. Gerekirse devlet başkanı bazı gelirleri sadece fakirlere tahsis edebilir.²⁸¹

Bir diğer açıdan bakıldığında Yüce Allah “..*Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “İhtiyaçtan arta kalanı.” Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.*” buyurmuştur. Yani meşru yollarla kazanılan maldan kişinin kendisinin, aile ve çocuklarının ihtiyaçları karşılandıktan sonra arta kalan maldan hayır işlerine harcayabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca kişinin bakmakla yükümlü olduğu anne baba gibi kimselerin nafakaları da kendi nafakaları gibi kabul edilmekte ve hayır yapmak amacıyla bile olsa ailesi ve bakmakla yükümlü oldukları şahısları nafakasız bırakmanın doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Hayır harcamaları bu nafakanın fazlasından yapılmalıdır.²⁸² İslam dini her durumda itidalli olmaya teşvik eder. İnfak güzeldir ama israf haramdır. Tutumluluk da güzeldir ama cimrilik haramdır. İhtiyaç fazlasını vermek sosyal adaletinde bir gereğidir. Ayet bunu tavsiye ediyor. İnsanlar ihtiyaç fazlasını gönül rızasıyla verirse ülkedeki fakirlik düzeyi azalır ve bunalımlar durulmuş olur.²⁸³

Türkçe tefsirlerin zekâtın toplumsal yönüne vurgu yapan açıklamalarda buldukları ve günümüz fakirlik sorununu çözmek için bu sosyal adalet ihtiyacı olduğunu belirttikleri görülmüştür. Zekât konusunda ele alınan bu görüşleri aktardıktan sonra Müslümanlar için ayrı bir öneme sahip olan oruç ibadetini inceleyeceğiz.

C. ORUÇ

İslam dininin temel esaslarında sayılan bir diğer ibadet oruç tutmaktır. Dilimizde oruç olarak telaffuz edilen “savm” kelimesi sözlükte: “yemenin, içmenin, nikâhın ve konuşmanın terk edilmesi veya bu durumlardan kendini tutma/geri durma”²⁸⁴ gibi anlamlarla gelmektedir. İstılahta ise; tan yerinin ağarmasından güneş batıncaya kadar niyet ile birlikte yemeyi, içmeyi ve cinsel ilişkiyi terk etmek²⁸⁵ demektir. Buradaki terk etme, nefsi bu fiillerden alıkoymak anlamına gelir. Unutarak

²⁸¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 556.

²⁸² Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, II, 149.

²⁸³ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 377.

²⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 2264; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 291.

²⁸⁵ Cürcânî, *Kitâbu't-Tarifât*, s. 210; Tehânevi, *Keşşâfu Istilahâtı'l-Fünûn*, III, 72.

bu fiileri işlemek sorun teşkil etmez ve orucu bozmaz.²⁸⁶ Oruç ibadeti, Hicretin ikinci yılının Şaban ayında farz kılınmıştır.²⁸⁷ Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de "savm" kelimesi farklı türevleriyle on üç kez geçmektedir.²⁸⁸ Bu ayetlerin bir kısmı bize oruç ibadeti hakkında bilgi verirken diğer bir kısmı kefaretlerdeki oruçtan bahsetmektedir.

Oruç ibadeti hakkındaki tartışmaların; orucun farz kılınması, vakti, oruç tutmamayı mübah kılan haller ve fidye üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Biz de konuyu bu bağlamda ele alacağız.

1. Orucun Farz Kılınması

Kur'an'da oruç ibadetinin farz kılındığını bildiren ayetin meali şöyledir: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."²⁸⁹ Yüce Allah bu ayet-i kerimeyle müminlere seslenmekte ve eskiden beri var olan bu ibadeti Müslümanlara da farz kıldığını bildirmektedir.

Ayette geçen "sizden öncekilere farz kılındığı gibi" ifadesinden orucun daha önceki milletlere de farz kılındığını anlıyoruz. Müfessirler bu ifade ile kimlerin kastedildiği konusunda farklı açıklamalar yapmışlardır.

Bazı müfessirler bu ifadeden maksadın Hristiyanlar olduğunu dile getirmişlerdir. Çünkü Hristiyanların orucu, zaman ve miktar bakımından Müslümanların orucuna benzemektedir. Aktarılan rivayetlere göre onlara da ramazan ayında oruç tutmaları emredilmişti. Ancak orucun çok sıcak veya çok soğuk günlere denk gelmesi onları zorlamıştı. Hristiyanlar da bu durumu değiştirmek için orucu yaz ve kış arasında bir mevsime denk getirmişler ve yaptıkları bu değişiklikten dolayı orucu yirmi gün daha arttırmışlardı.²⁹⁰

Bu konudaki bir diğer rivayete göre ayet bütün Ehl-i kitabı içine almaktadır.²⁹¹ Hem Hristiyanlarda hem de Yahudilerde oruç ibadetinin var olduğu bilinmektedir. Bazı müfessirler ifadeye daha geniş bir anlam katarak bu ayetle

²⁸⁶ Tehânevi, *Keşşâfu Istilahâti 'i-Fünûn*, III, 72.

²⁸⁷ Dönmez, İbrahim Kâfi, "Oruç", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 417.

²⁸⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s.647.

²⁸⁹ Bakara 2/183.

²⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 153; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 212; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 255.

²⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 155; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 212; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 174,175.

orucun Hz. Âdem'den bu güne kadar bütün peygamberlere ve ümmetlere farz kılındığını dile getirmişlerdir. Onlara göre; önceki oruçların adedi veya vaktinin Müslümanlarla aynı olması da gerekmemektedir.²⁹²

Katâde'den gelen bir rivayete göre bu ifade Müslümanlar için kullanılmıştır. Çünkü Müslümanlara ramazan orucu farz kılınmadan önce her ayın üç günü oruç tutmaları farz kılınmıştı. Ramazan orucu emredilince bu oruçlar kaldırılmış oldu. Taberî bu görüşleri naklettikten sonra kendi tercihinin Ehl-i kitap olduğunu dile getiriyor.²⁹³

Klasik dönem tefsirlerinde ele alınan bu farklı görüşlerin Türkçe tefsirlere de yansıdığını görmekteyiz. Ömer Rıza Doğrul, bu ayeti açıklarken “*sizden öncekilere farz kılındığı gibi*” ifadesinden maksadın Hristiyanlar olduğunu dile getirmiş, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş ve Kur'an Yolu tefsiri açıklamalarında Hristiyanların yanı sıra Yahudileri de içine aldığı aktarmıştır.²⁹⁴ Bayraktar Bayraklı ve Sait Şimşek ise Hz. Âdem'den bugüne bütün peygamberlerde oruç ibadetinin olduğunu ve ayetin buna işaret ettiğini belirtmiştir.²⁹⁵

Elmalılı, Müslümanların orucun meşakkatinin sadece kendilerine yazıldığı zannedip de gocunmamaları için orucun diğer peygamber ve ümmetlere yazıldığı gibi Müslümanlara da yazıldığına değinmiştir. Oruç eskiden beri olan ilahi bir kanundur. Ona göre buradaki benzetme orucun sıfatı, sayısı veya vaktinin herhangi birinde olabilir. Elmalılı daha sonra Yahudi ve Hristiyanların oruçlarından bahsetmiştir.²⁹⁶

Oruç, kişinin nefsinin kontrol altına almasını ve kendini korumasını sağlayan en önemli ibadetlerden biri olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamberden önceki ümmetlere farz kılınan bu ibadet, Müslümanlara da farz kılınmış böylece yeme, içme ve cinsel ilişkiden, belli bir süre, sırf Allah'ın rızasını kazanmak için uzak durmaları istenmiştir.

²⁹² Râzî, *Tefsîr*, V, 74,75; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, II, 174.

²⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 155; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 212; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 256.

²⁹⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 65; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 176. ; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 300; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 276.

²⁹⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 412,413; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 206.

²⁹⁶ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, II, 22, 23.

Orucun farz kılınmasıyla ilgili müfessirlerin görüşlerini aktardıktan sonra orucun vaktiyle ilgili tartışmaları ele alacağız.

2.Orucun Vakti

Müslümanlara farz kılınan oruç, zaman ile kayıtlandırılmış bir ibadettir. Orucun hangi ayda tutulması gerektiği, başlangıç ve bitiş vakitleri fakihler tarafından ayet ve hadisler ışığında açıklanmıştır. Biz de bu kısımda ayetlerdeki ifadelerin nasıl anlaşıldığını aktaracağız.

Yüce Allah önce Müslümanlara orucu farz kıldığını bildirmiş daha sonra da onun sayılı günlerde olacağını ifade etmiştir.²⁹⁷ Müfessirler ayetteki “*Oruç, sayılı günlerdedir*” ifadesinden maksadın hangi zaman olduğunu hakkında iki farklı görüş dile getirmişlerdir.

Birinci görüşe göre sayılı günlerden maksat ramazan ayının günleri değil, başka günlerdir. Bu konudaki rivayetlere baktığımızda bir kısmı, her ayın üç günü olduğunu söylemiş, bir kısmı da buna aşure gününü de eklemiştir. Bu günlerde tutulan orucun daha sonra ramazan orucunu farz kılan ayet inince nesh edildiğini dile getirip bu husustaki delillerini aktarmışlardır.²⁹⁸

İkinci ve daha fazla kabul gören görüşe göre bu günler ramazan ayının günleridir. Önceden tutulan her ayın üç günü bu ifadenin içine girmemektedir. Çünkü o günler de oruç tutmak sünnetti, ayet ise farz olan orucu açıklamaktadır. Ayrıca daha önce başka oruçların farz kılındığını bildiren herhangi bir delil olmadığından dolayı nesihten söz etmek doğru değildir.²⁹⁹

Türkçe kaleme alınmış tefsirlere baktığımızda sayılı günlerden muradın Ramazan ayı olduğu konusunda ittifak ettiklerini görmekteyiz. Bakara 2/185. ayetinde bu ifadenin Ramazan ayı olduğu açık bir şekilde beyan edilmiştir. Ayette nesihten söz edilmesi de mümkün görülmemektedir.³⁰⁰ Ayrıca bazı müellifler bu sayılı günlerin 29 veya 30 günden oluşan bir ay olduğunu dile getirmişlerdir.³⁰¹

²⁹⁷ Bakara 2/184.

²⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 157, 158; Râzî, *Tefsîr*, V, 77.

²⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 158,159; Râzî, *Tefsîr*, V, 77; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 256.

³⁰⁰ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I,50; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 300; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 278; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 413; Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. 64.

³⁰¹ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 66; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 176.

Yüce Rabbimiz Bakara 2/185. ayetinde Kur'an'ın indiği mübarek Ramazan ayına erişenlerin oruç tutmasını farz kılmıştır. Ayın hareketlerine göre belirlenen Ramazan ayını tespit etmek için hilalin görülmesi gerekmektedir. Fakihler Ramazan hilalinin görülüp görülmemesi, bu hilâli gören kişinin şahitliği gibi pek çok konuda hükümler ortaya koymuşlardır. Bu konuda nakledilen bir hadis-i şerifte Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: “*Onu (hilali) görünce oruç tutunuz yine onu görünce oruç açınız. Eğer buluttan dolayı göremeyecek olursanız sayıyı tamamlayınız.*”³⁰² Bu ve başka hadislerden de anlaşılacağı üzere Ramazanın başlangıç ve bitişinin belirlenmesi için hilalin bizzat görülmesi veya güvenilir şahit tarafından görüldüğünün duyulması gerekmektedir.³⁰³

Ramazan hilali ve diğer kameri ayların başlangıcının belirlenmesi konusu günümüzde halen tartışılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1973-1978 tarihler arasında İstanbul'da İslam ülkelerinin âlimlerinin katıldığı bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta İslam ülkeleri arasında birlik sağlanması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Modern astronomik hesaplar göz önünde alınarak hilalin yeryüzünün herhangi bir bölgesinde görülmesiyle ayın başladığına hükmetmenin doğru olacağına karar verilmiştir.³⁰⁴

Yazır, Ramazan orucunun farz olma sebebinin hilali görmek olduğunu, ayın yirmi dokuzunda hilali aramanın farzı kifâye kabul edildiğini söylemiştir. Elmalılı hilali görmekle ilgili bazı rivayet ve görüşleri naklettikten sonra gökbilimi ile hesaplanması konusuna değinmiştir. Ona göre gökbilimi ile ayın hareketleri hesaplanırken yirmi dokuz ile otuz arasında kesirli bir ölçü çıkmaktadır. Bu ölçüde oruç için uygun değildir. Ayrıca gökbilimi ile hesaplanan hilaller görmeye dayanan bir ilim değil de delil göstermeye dayanan bir ilim olarak kabul edilir. Yazır bu ve başka açıklamalarla Ramazan orucu için hilalin görülmesinin şart olduğunu, hesap yapılarak belirlemenin nasslar ve fen açısından uygun olmadığını dile getirmiştir.³⁰⁵

Bu konuda farklı açıklamalarda bulunan müfessirler de vardır. Onlara göre, peygamberimizin hilali görülmesi konusundaki hadislerinden asıl anlaşılması gereken, Ramazanın girişinin tespit edilmesidir. Eskiden ayın hareketleri sadece

³⁰² Buhârî, “*Kitabu's-savm*” 1907; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 273.

³⁰³ Râzî, *Tefsîr*, V, 96, 97.

³⁰⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, s. 129-135.

³⁰⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, II, 42-47.

gözlem yapılarak hesaplanıyordu. Şimdi ise teknolojinin gelişmesiyle astronomi ilmi güneş ve ayın hareketlerini ince hesaplarla tespit etmekte ve önceden bu konuda bilgi verebilmektedir. Günümüzde astronomi ilmi namaz vakitlerinin belirlenmesi veya ramazan ayının tespit edilmesi gibi hususlarda Müslümanlara kolaylık sağlamaktadır.³⁰⁶ Ayrıca Müslümanların oruca başlarken ve bayram ederken ayrılığa düşmemesi, birlikte hareket etmesi için bu konuda ortak karar alması gerekmektedir. Ateş, bir kongre düzenlenerek bu mesele üzerinde anlaşma sağlanmasını temenni etmektedir.³⁰⁷ Kur'an Yolu tefsiri de bu konuya değinirken şu ifadelerle yer vermiştir: *“1978 yılında İstanbul’da İslâm ülkeleri temsilcilerinin katılımıyla yapılan ilmî bir toplantıda ramazan ve bayram hilâllerinin, dünyanın herhangi bir yerinde görülebilir hale gelmesine dayalı hesaplar ve buna uygun takvim yapılmasına, ayrıca özel rasathânelerden gözetleme yapılarak hesabın kontrol edilmesine karar verilmiştir. O günden itibaren bu kararlara uyan ülkeler arasında birlik hâsıl olmuştur. Kararlara ve bunların dinî-ilmî gerekçelerine katılmakla beraber bu kararlara uymayan ülkelerde ise bazı yıllarda –hesaba göre– dünyanın hiçbir yerinden hilâlin görülmesinin mümkün olmadığı zamanda görme iddialarına dayalı ilânlar yapılmaktadır. Türkiye’de yaşayanlara, alınan kararlara titizlikle uyan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın takvimine uymalarını, etraflı dinleyerek kafalarını karıştırmamalarını tavsiye ediyoruz.”*³⁰⁸

Görüldüğü gibi Yazır, klasik tefsirlerde olduğu gibi hilalin bizzat gözle görülüp görülmemesine göre oruca başlanması gerektiğini savunurken, bazı modern müfessirler Ramazan ayının başlangıcını tespit etmek için astronomiden ve teknolojik aletlerden faydalanmak gerektiğini, bunun nassa aykırı bir durum oluşturmadığını dile getirmişlerdir. Kanaatimizce, ramazan hilalinin görülmesi için modern astronomik alet ve hesaplardan faydalanılabilir. Ancak önceden hesaplanarak oluşturulan takvimin, ayın hareketleri doğrultusunda kontrol edilerek şüphelerin giderilmesi sağlanmalıdır.

Ramazan ayının tespitinden sonra oruç ibadeti için bir diğer vakit tayini ise gün içinde orucun ne zaman başlayıp ne zaman son bulacağıdır. Bakara 2/187. ayet-i

³⁰⁶ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 308; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, II, 413; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, I, 282.

³⁰⁷ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 308.

³⁰⁸ Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, I, 282.

kerimesinde “*Fecirden siyah ip beyaz ipten sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin ve için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın..*” ifadesi yer almaktadır. Bu da bize orucun vakti hakkında bilgi vermektedir.

Beyaz ve siyah iplik tabiri burada gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığını anlatmak için kullanılmıştır. Aktarılan rivayetlerde bazı sahabilerin beyaz ve siyah iplik tabirinin gerçek manada kullanıldığını düşündüklerini ve bu duruma Hz. Peygamberin mizahi bir şekilde cevap verdiğini görmekteyiz.³⁰⁹ Ayrıca aktarılan bir diğer görüşe göre karışıklığı gidermek için “fecirde” kelimesinin daha sonradan indiği dile getirilmektedir.³¹⁰

Oruç, fecrin doğuşuyla başlar ve güneşin batışıyla sona erer. Âlimler arasında orucun güneşin batışıyla sona ereceği konusunda ittifak varken, oruca başlama vaktinde ihtilaf oluşmuştur. Fecirde iki farklı zamanda aydınlık oluşmaktadır. Bunlara fecr-i kazib ve fecr-i sadık denir. Hz. Peygamberden gelen rivayetlere baktığımızda ve bu konudaki icma göz önüne alındığında oruca başlama vaktinin, fecri sadıkta yani ufukta görülen, etrafa yayılan aydınlık zaman olduğu anlaşılmaktadır.³¹¹ Bu konuda aktarılan bir diğer görüşe göre; orucun fecri sadıkta değil de güneşin doğuşuyla başlaması gerektiğidir. Çünkü onlara göre nasıl ki gündüzün sonu güneşin batmasıyla oluyorsa başlangıcı da güneşin doğması olması gerekmektedir. Bu zayıf bir görüş olarak kabul edilmektedir. Bazı kimseler ise gündüzün başlangıcının fecrin doğuşu olarak kabul edildiğini ve gündüzün sonunun da buna kıyas edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Onlara göre ufuktaki kızılılık kaybolunca veya yıldızlar çıkınca oruç açmak caiz olur. Bu görüşte batıl bir görüş olarak kabul edilmiştir.³¹²

Türkçe yazılmış tefsirlere baktığımızda genel kanaate göre; orucun zamanı, fecrin doğuşuyla başlar ve güneşin batışıyla son bulur.³¹³ Yazır, bunun şer’i gün

³⁰⁹ Müslim, “*kitabu’s-savm*” 33.

³¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 250, 251; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 299.

³¹¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 252, 253; Râzî, *Tefsîr*, V, 118, 119; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 298.

³¹² Râzî, *Tefsîr*, V, 119.

³¹³ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, II, 67; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 183; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I, 50; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, II, 458; Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, I, 287.

olduğundan bahseder ve güneşin doğuşundan batışına kadar olan örfi veya astronomik günden farklı olduğuna değinir.³¹⁴

Süleyman Ateş ise, bu konudaki mevcut rivayetleri naklettikten sonra, Kur'an'ın ruhu ve bazı sahabi açıklamalarından yola çıkarak, çoğunluğun kabul ettiği oruca başlama vaktinin bu kadar erken olmadığını, güneşin doğmasına yaklaşık kırk beş dakika veya en fazla bir saat kalaya kadar yenilip içilebileceğini söylemektedir. Âlimlerin ihtiyaten güneşin doğuşundan bir buçuk, iki saat kala oruca başlattıklarını, herhangi bir sebeple geç kalan kişilerin, Hanefî mezhebinde sabah namazı kılmanın sünnet olduğu vakte yani evlerin, sokakların belli olacağı vakte kadar yenilebileceğini aktarmıştır.³¹⁵

Yaşar Nuri Öztürk *Kur'an'daki İslam* adlı eserinde; oruca, varlıkların ayırt edileceği sabahın ilk saatlerinde başlaması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre, Kur'an'daki ifadeden anlaşılan, oruca güneşin doğmasına yarım saat kala başlamaktır. Geleneksel yaklaşım orucu gece yarılarında başlatarak ayetteki beyanı zorlamaktadır. Dileyen bu zamanda başlatabilir ancak ona göre, Kur'an'ın belirlediği zamanda başlatanlara sataşmak doğru bir yaklaşım değildir.³¹⁶

Bazı tefsirlerde orucun vaktinden bahsederken, güneşin aylarca batmadığı veya doğmadığı kutup bölgelerinde yaşayan insanların bu vakti nasıl belirlemeleri gerektiğine de değinmişlerdir. Burada yaşayan Müslümanlar oruç vaktini ya Mekke takvimini uygulayarak belirlerler ya da kendilerine en yakın normal bölgenin takvimini uygulayarak belirlerler.³¹⁷ Bayraklı ise kutup bölgelerinde günün yirmi dört saat kabul edilip onu ikiye bölerek oruç tutmaları gerektiğini dile getirmiştir.³¹⁸

Bazı durumlarda güneşin doğuş ve batışını çıplak gözle tespit etmek zor olmaktadır. Ancak teknolojik aletlerin icat edilmesiyle bu durumdaki zorluk ortadan kalkmaktadır ve bu aletlerle daha hassas ve kolay tespitler yapılmaktadır.³¹⁹

Türkçe tefsirlerin çoğunluğunun oruca başlama vaktini, gelenekteki gibi kabul ederken bazı müellifler bunun erken olduğunu, ayetin daha sonraki bir vakte

³¹⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 67.

³¹⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 314.

³¹⁶ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'daki İslam*, Yeni Boyut, 10. Baskı, İstanbul 1995, s. 414, 415.

³¹⁷ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 288; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 316.

³¹⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Ku'an Tefsiri*, II, 458, 459.

³¹⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Ku'an Tefsiri*, II, 458, 459; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 287.

işaret ettiğini dile getirmişlerdir. Ayrıca sonraki tefsirlerde klasik tefsirlerde yer almayan; güneşin doğmadığı veya batmadığı ülkelerde oruca başlama ve bitirme vaktinin nasıl tespit edilmesi gerektiği konusu gündeme getirilmiştir.

3. Oruç Tutmamayı Mübah Kılan Haller

Yüce Allah oruç tutmayı emrettikten sonra bazı mazeret durumlarında oruç tutmama ruhsatı verdiğini bildirmiştir. Bu ruhsatı insanların, hastalık, yolculuk veya güç yetirememe gibi durumlarda kullanabilecekleri ifade edilmiştir. Bizde şimdi bu durumları ele almaya çalışacağız.

a.Hastalık

Yüce Allah Bakara 2/184. ayetinde “..Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar...”³²⁰ buyurarak Ramazan ayında hasta olanların oruç tutmamalarına izin vermiş ve bu tutamadıkları orucu daha sonra kaza etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

Klasik dönem müfessirleri ayette bahsedilen hastalığın nasıl anlaşılması gerektiği, bu ruhsatı kimlerin kullanabileceğini açıklarken farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Fakihlerin çoğuna göre oruç tutan kimse eğer bu durumun kendisine zarar vereceğini veya hastalığının artacağını düşünüyorsa oruç tutmama ruhsatını kullanabilir. Ancak bazı kimseler ayette hastalığa bir sınır getirilmemesini öne sürerek en hafif hastalıklarda dahi bu ruhsatın kullanılabileceğini dile getirmişlerdir.³²¹ İmam Şafi, kişinin oruç tuttuğu takdirde hastalığın artması ihtimal dâhilinde ise oruç tutması gerektiğini söylemiştir. Eğer kişinin hastalığın artacağı kesin ise oruç tutmaz.³²²

Bu hastalığın sınırının, kişinin ayakta namaz kılmasına engel bir hastalık kabul edilmesi gerektiğini savunanlar da olmuştur.³²³ Ebu Hanife ise bu durumu anlatırken, kişinin orucunu açmadığı zaman gözünün ağrısının veya sıtmasının artacağından endişe ederse orucunu açabileceğini ifade etmiştir.³²⁴

³²⁰ Bakara 2/184.

³²¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 257; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 213.

³²² Şafi, *Ahkâmi'l-Kur'an*, I, 109.

³²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 201, 202; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 212; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 174,175.

³²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 257; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 212.

Günümüz tefsirlerine baktığımızda benzer görüşlerin aktarıldığını görmekteyiz. Ağır hastalıklar oruç tutmamayı mübah kılan bir mazeret olarak ittifakla kabul edilirken hafif hastalılarda ölçünün, genellikle oruç tutulunca ilerlemesinden endişe edilen hastalık olarak belirlendiği görülmektedir.³²⁵

Bayraklı, Yüce Allah'ın insanların, hastalık ve yolculukta oruç tutmamasını bir mazeret olarak gördüğünü bu durumun, ibadetlerin insana külfet getirmemesi gerektiğine işaret olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu ayetlerin ibadetlerin yerine getirilmesinde kulun kendi durumunun belirleyici olması gerektiğine dikkat çekmiştir.³²⁶

Görüldüğü gibi bazı fakihler oruç tutmamak için mazeret kabul edilen hastalık durumunun, kişiyi zor duruma sokan hastalıklar olarak görürken bazıları en küçük hastalığı bile neden olarak kabul etmişlerdir.

b. Yolculuk

Ramazan ayında oruç tutmamaya izin verilen bir diğer durum da yolculuk halinde olmaktır. Sefere çıkan kişi oruç tutup veya açmakta serbesttir. Bu onun için bir ruhsattır. Cumhuriyetin görüşü de bu yöndedir. Seferdeyken oruç tutan bir sahabi Hz. Peygambere durumunu anlatınca Rasulullah: “*Dilersen tut, dilersen tutma.*” buyurmuştur.³²⁷ Bazı fakihler ise ayetteki emir gereği yolcu olan kişinin oruç tutmamasının vacip olduğunu söylemişlerdir. Çünkü oruç mukim olan kişilere farz kılınmıştı, yolculara ise tutamadıkları gün adedince başka günlerde tutmaları emredilmektedir.³²⁸

Oruç tutmamayı mübah kılan yolculuğun mesafesi hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. İmam Şafi ve İmam Malik'e göre en az on altı fersahlık yol giden kimse yolcu sayılır ve bu ruhsatı kullanabilir. Ebu Hanife'ye göre bu mesafe yirmi dört fersahlık mesafedir.³²⁹

Ömer Nasuhi Bilmen, mezheplerin sefer müddeti hakkındaki görüşlerini naklettikten sonra en az 18 saatlik bir mesafeyi sefer olarak değerlendirmiştir. Ayrıca

³²⁵ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 278.

³²⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 413-415.

³²⁷ Buhârî, “*kitabı's-savm*”, 1943; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 214.

³²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 206-212; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 175; Sabunî, *Ravaiu'l-Beyan*, I, 204-207.

³²⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 258.

diğer mezheplerdeki farklılıkların birer zenginlik olduğunu yolculara kolaylık sağladığını belirtmiştir.³³⁰

Yazır da cumhurun görüşünü kabul etmiş, seferde oruç tutmamanın bir ruhsat olduğunu vacip olarak kabul edilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre bir kişinin yolcu sayılabilmesi için üç günlük yol gitmesi gerekir. Her gün için normal bir yürüyüşle altı saatlik uzaklık ölçü alınmalıdır. Bundan daha az mesafe gidilirse seferilik sayılmaz.³³¹

Yolculuğun sınırının namazların kısaltılması veya cem edilmesini caiz kılacak kadar yapılan mesafeler olduğunu dile getirenlerde olmuştur.³³² Ateş, bu ruhsatın savaşlarda azimete dönüştüğünü rivayetler naklederek ifade etmiştir.³³³

Bayraklı ise seferiliğin mekân ve mesafeye bağlı kılınmasını eleştirmektedir. Ona göre seferiliğin belirlenmesi için yolculuğun meşakkat ve tehlike durumuna bakılması gerekir. Hayati tehlikenin olmadığı yerlerde mesafenin de önemi yoktur. Bazen 90 km'lik yol hiçbir meşakkate katlanılmadan gidilirken bazı durumlarda örneğin savaş halinde olan bir ülkede yolculuğa çıkacak kişi evinden çıkmakla bile seferiliği başlar çünkü hayat tehlikesi vardır.³³⁴

Ramazan ayında, hastalık veya yolculuk gibi geçici durumlarda tutulamayan oruçların, ramazandan sonra tutulmayan günler adedince kaza edilmesi gerekmektedir.

c. Oruca Güç Yetirememek

*“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”*³³⁵ Ayet-i kerimeden de anlaşılacağı üzere Yüce Allah oruç tutmaya gücü yetmeyen Müslümanların fidye vermelerini istemektedir.

Ayetteki “yutükune” ifadesinin ne anlama geldiği, bu durum ile kimlerin kastedildiği müfessirler tarafından farklı yorumlanmıştır.

³³⁰ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 176.

³³¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, II, 26, 27.

³³² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 302, 303; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 278.

³³³ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 303.

³³⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 413-415.

³³⁵ Bakara 2/184.

Bazı müfessirler bu ifade ile mukim olup oruca güç yetiremeyen kimselerin oruç tutmak veya fidye ödemek konusunda muhayyer bırakıldıklarını daha sonra Yüce Allah'ın Bakara 2/185. ayetindeki “..Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin..” emriyle bu ayetin nesh edildiğini belirtmişlerdir. Bu duruma örnek teşkil eden rivayetleri de aktarmışlardır.³³⁶ Taberî de bu görüşü benimseyen âlimlerdendir.³³⁷

Öte yandan bu ayetin nesh edilmediğini hükmünün devam ettiğini savunan fakihlerde vardır. Ebu Hanife ayetteki ifadeyle oruç tutmaya gücü yetmeyen yaşlıların kastedildiğini onların her güne karşılık fidye vermeleri gerektiğini belirtmiştir.³³⁸ İmam Malik de yaşlıların oruç tutmamalarına izin verildiğini hatta onların fidye verme sorumluluğunun olmadığını, verirlerse güzel bir iş yapmış olacaklarını dile getirmiştir.³³⁹ Ayrıca güç yetirememe durumuna hamile ve emzikli kadınlarında dâhil olduğunu söyleyen rivayetlerde vardır. Buradaki tartışma da ise, hamile kadınların tutamadıkları oruç yerine fidye vermelerini savunanlar olduğu gibi onların hasta gibi kabul edilip daha sonra kaza etmeleri gerektiğini de ifade edenler olmuştur.³⁴⁰

Bir diğer tartışma da ayetteki “yutikune” ifadesinin anlamı üzerinden olmuştur. Bu ifadenin “oruca zorlukla güç yetirmek” anlamına geldiğini, olumsuz mana taşımadığını savunanlar olduğu gibi, başına nefy edatı lâ'nın takdir edilmiş olduğunu böylece mananın “oruca güç yetirememek” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtenler de olmuştur.³⁴¹

Eski dönemlerde tartışılan bu ifadenin Türkçe Tefsirlere de yansıdığını, onların da farklı açıklamalara yer verdiğini görüyoruz.

Yazır, “yutikune” ifadesini açıklarken önce kelime tahlili yapıyor. İtaka kelimesinin iki anlamından bahsediyor. Birincisi “yapabilmek” ikincisi ise “tatvik yani zor dayanmak, hatta dayanamamak” manalarına gelir.³⁴² Daha sonra yapabilmek

³³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 166, 167; Râzî, *Tefsîr*, V, 85, 86; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 177.

³³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 178.

³³⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 217.

³³⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 217; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 269.

³⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 269.

³⁴¹ Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, I, 159.

³⁴² Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, II, 29.

manasında olursa ayetin bütününe uymayacağını bazı çelişkiler meydana geleceğini söylüyor ve burada kastedilen mananın “oruca çok güçsünür yani dayanamazlar” şeklinde olması gerektiğini ifade ediyor. Elmalılı bu ayet hakkındaki rivayetleri inceledikten sonra ayetin çok yaşlı kimseler için, onların eda ya da kazaya güç yetiremediklerinden dolayı fidye vermeleri gerektiğini açıklamak için indiğini belirtmiştir. Ona göre, gebe ve emziren kadınların durumu, hasta olan insanların durumuna benzemektedir ki onlarda tutamadıkları oruçları daha sonra kaza etmeleri gerekmektedir. Ayrıca bu ayette nesihten söz etmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir.³⁴³

Elmalılı'nın altını çizdiği bir diğer nokta da; alışkın olmadıklarından dolayı oruca dayanamayacaklarını düşünenlerin fidye vererek bu sorumluluktan kurtulamayacaklardır. Bu düşüncede olan kimselerin oruç tutmaya gayret etmeleri gerektiğini, bugün olmasa bile gelecekte kaza etme imkânları olacağını ifade etmektedir.³⁴⁴

Türkçe kaleme alınmış çoğu tefsire baktığımızda bu ifadeyi “oruca güçlükle dayananlar, oruç tutmakta zorlananlar” şeklinde tercüme ettikleri görülmektedir. Ayrıca ittifak edilen bir diğer nokta, bu kimseler, çok yaşlı olduğu için veya sürekli devam eden bir hastalığı bulunduğu için, oruca zorlukla dayanırlar ve bundan dolayı fidye vermeleri onlar için yeterlidir.³⁴⁵ Şimşek'e göre bu ayet orucu hiç tutamayacak kadar yaşlı veya ölümcül bir hastalığı olan kişileri kapsamamaktadır. Çünkü bu kişiler orucun farz oluşuna muhatap olacak durumda değillerdir. Ancak bu durumda olup da maddi durumu iyi olanların fidye vermesinin güzel olacağını belirtmektedir.³⁴⁶

Bazı tefsirler oruca zorlukla dayanabilenler grubuna sadece yaşlı ve sürekli hastalığı olan kimselerin girmediğini, aşırı hararetili ocak başında çalışan işçilerin,³⁴⁷

³⁴³ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 29-36.

³⁴⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 36.

³⁴⁵ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 66; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 176; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 301; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 278. ; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 419,420; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 207.

³⁴⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 207.

³⁴⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 420.

ağır işlerde çalışan hamal, tellak gibi veya dökümcü, maden, beton ve yol işçisinin³⁴⁸ de bu gruba dâhil edilerek fidye verebileceklerini aktarmışlardır.

Mustafa Öztürk mealinde bu ayeti “(hasta ve yaşlı olmadıkları halde) oruç tutmaya dayanamayan kimseler” şeklinde tercüme etmiş ve ifadenin oruç tutmakta zorlanan herkesi kapsadığını belirtmiştir. Bir sonraki ayetle hasta veya yolcu dışında oruç tutmayıp fidye verme ruhsatının ortadan kalktığını da ifade etmiştir.³⁴⁹

Bu ifadeyi daha farklı şekilde yorumlayan Tevhit Mesajı tefsirinde ise, “fidyeye güç yetirenlere” olarak çevrilmiştir. Bu ayette nesihten söz edilemeyeceği, yutıkune kelimesine lâ takdirinin de zorlama bir görüş olduğu da dile getirilmiştir. Tefsirde Razi'nin de naklettiği görüşlerden biri olan; hastalık veya yolculuk sebebiyle orucunu tutamayan kimselerin içerisinde varlıklı olanlarının, bu günleri hem kaza etmeleri hem de fidye vermeleri gerektiği şeklinde açıklama yapılmıştır. Ayette bahsedilen durum böyle anlaşılmalıdır.³⁵⁰ Abdulaziz Bayındır, *Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar* adlı eserinde hasta veya yolcu olduğu için Ramazan ayında orucunu tutamayan kimselerin bu hayırdaki eksikliği gidermek için hem kaza edip hem de fidye vermeleri gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca diğer rivayetleri inceleyerek yanlış olduklarını açıklamaya çalışmıştır.³⁵¹

Yaşar Nuri Öztürk *Kur'an'daki İslam* adlı eserinde oruçla ilgili hükümleri açıklarken “yutıkune” ifadesine de değinmiştir. Ona göre, bu ifade oruca “zorlukla ve güçlükle dayanabilmek” manasına gelmektedir. Bu ifadeyle sadece ihtiyaçların veya şifa ümidi kalmamış hastaların anlaşılması ve böyle bir sınırlama getirmek doğru değildir. Bu ilave Kur'an'a uygun değildir. Oruca zorlukla dayanabilen herkes bu grubun içine girebilir. Kur'an onlara fidye imkânı vermektedir. Ayrıca Allah'ın kullarına getirdiği kolaylıkları onların elinden alarak iyilik yapmış olmayız aksine samimiyetsizliğe ve riyakârlığa itmiş oluruz.³⁵²

Görüldüğü gibi “yutıkune” ifadesinin anlamı ve içerdiği kimseler hem önceki âlimler hem de günümüzdeki âlimler tarafından tartışılmış ve farklı açıklamalar

³⁴⁸ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 278.

³⁴⁹ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 71.

³⁵⁰ Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. 64.

³⁵¹ Bayındır, Abdulaziz, *Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 199-206.

³⁵² Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'daki İslam*, s. 409-411.

yapılmıştır. Türkçe tefsirlerin bazılarında gelenekle aynı yaklaşım sergilenirken bazılarında yeni anlamlar verilmiştir.

4.Oruç Fidyesi ve Oruç Gecesi Kadınlara Yaklaşmak

Bazı özel haller nedeniyle oruç tutmayan kimselerin, oruç açtığı her güne karşılık gelecek şekilde fidye vermeleri gerekmektedir. Fidyeye yoksulun bir günlük yiyeceğine verilen isimdir. Fidyenin miktarı konusunda fakihler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebu Hanife her güne karşılık, yarım sa' buğday verilmesi gerektiğini söylerken, İmam Malik ve Şafi Hz. Peygamber'in müddü ile bir müd verilmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁵³

Kur'an Yolu tefsirinde, eskiden verilmesi öngörülen buğday, üzüm veya hurma gibi yiyeceklerin Peygamberimiz zamanında bölgenin temel gıdaları kabul edildiğinden bahsedilmiş ve burada fidyenin "temel yiyeceklerin orta kalitede olanından bir günlük ihtiyaç karşılığı" olarak tespit edilmesi gerektiğinin savunulmuştur.³⁵⁴

Genel kabule göre fidye olarak, bir fakirin sabah akşam karnını doyuracak kadar yemek verilmeli veya onun maddi karşılığı verilmelidir.³⁵⁵ Yemeğin kişinin ailesine yedirdiği orta cins yemekten olması gerekmektedir.³⁵⁶

Türkçe tefsirlerin fidyenin miktarını açıklarken daha çok günümüzde anlaşılacak ölçü ve ifadeler kullandıkları görülmektedir.

Yüce Allah'ın oruçla ilgili hükümleri beyan ettiği bir diğer ayette "*Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı, onlar sizin örtünüz, siz de onların örtülerisiniz. Allah, nefsinize güvenemeyeceğinizi biliyordu, bu sebeple tevbenizi kabul edip sizi affetti; artık onlara yaklaşabilirsiniz. Allah'ın sizin için takdir ettiğini dileyin. Tan yerinde, beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırdedilinceye kadar, yiyeceğinizi için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın. Mescidlerde itikafa çekildiğinizde kadınlarınıza yaklaşmayın. Allah insanlara yasaklardan sakınsınlar diye ayetlerini böylece apaçık bildirir.*"³⁵⁷ buyrulmaktadır.

³⁵³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 217; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 269, 270.

³⁵⁴ Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 279.

³⁵⁵ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 176.

³⁵⁶ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 302.

³⁵⁷ Bakara 2/187.

Ayette geçen “rafes” kelimesinin anlamlarından biri çirkin söz söylemek olsa da bu ayette kinaye olarak cima’ yani cinsel birleşme kastedilmektedir.³⁵⁸

Ayeti kerimeden anlaşılacağı üzere, eskiden oruç gecesi kadınlara yaklaşma haram iken bu hüküm kaldırılmış ve helal kılındığı bildirilmiştir.³⁵⁹

Orucun ilk farz kılındığı zamanlarda insanların, akşam uyuduktan sonra veya yatsı namazını kıldıktan sonra yemesi, içmesi ve cinsi münasebette bulunması bir sonraki akşama kadar yasaklanmış oluyordu.³⁶⁰ Bu durum bazı Müslümanları zorlamış ve bu yasağı çiğnemelerine neden olmuştu. Bu ayetin inişi ile ilgili aktarılan en meşhur rivayete göre bir oruç gecesi, Ömer b. Hattab eve geldiğinde karısının uyuduğunu görür ve ilişki kurmak istediğini söyler. Hanımı ise uyuduğunu belirttiği halde Ömer b. Hattab buna inanmaz ve eşiyle cinsel ilişkide bulunur. Sabah olunca durumu Hz. Peygambere anlatır. Başka sahabilerde benzer durum anlatır. İşte bu durum üzere ayetin indiği rivayet edilmiştir.³⁶¹

Kur’an Yolu bu ayetin gönderiliş nedenine değinirken bazı sahabilerin Yahudi ve Hristiyanların adetlerinden etkilendikleri için ramazan geceleri cinsel ilişkiye girmeyi ve uyuduktan sonra sahur yapmayı yasak zannediyorlardı. Bu nedenle sıkıntılara düşüyor ve çiğnedikleri yasağı gizliyorlardı. İşte bu gibi yanlış anlaşılmaları gidermek ve sınırları belirlemek için bu ayet indirilmiştir.³⁶² Razî de tefsirinde bu görüşü savunanlardan bahsetmiştir.³⁶³

Genel olarak bu ayet Ramazanda cinsel ilişkinin sınırlarını çizmektedir. Ramazan geceleri oruç başlama vakti gelene kadar cinsel ilişki serbesttir. Ancak mescitlerde itikâfa girenler için gece hanımlara yaklaşma yasaklanmıştır.³⁶⁴ İtikâf, bir mescitte itikâf niyetiyle durmak, insanlardan kendini soyutlayarak mescitte zikir ve ibadetle meşgul olmak anlamlarına gelir. İtikâf Hz. Peygamberin Ramazan aylarında yaptığı müekked sünnetlerdendir. Ümmetine de bu sünneti tavsiye

³⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 295; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, II, 64; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, II, 450,451.

³⁵⁹ Râzî, *Tefsîr*, V, 110,111; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 293.

³⁶⁰ Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, II, 64; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 182; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 311.

³⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 233, 234; Râzî, *Tefsîr*, V, 113; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 194, 195; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 294; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I,182; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 311.

³⁶² Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, I, 285.

³⁶³ Râzî, *Tefsîr*, V, 110.

³⁶⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, II, 459.

etmiştir. İtikâfa çekilen bir Müslüman vaktini ibadetle geçirir, tuvalete gitmek veya bir hastalık durumu gibi zaruri ihtiyaçları dışında yerinden ayrılmaz. İtikâfta oruçlu olmak şart mıdır yoksa değil midir tartışılmıştır. Ayette oruç hükümlerini anlatırken değinilmiş olması ve Hz. Peygamberin ramazanın son on günü itikâfa çekilmesi oruçlu olunması gerektiği görüşünü kuvvetlendirmektedir.³⁶⁵ Bilmen'e göre bu ayetle itikâfın kutsi bir ibadet olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁶⁶

Ayrıca ayette öne çıkan bir diğer durum da aile hayatının önemine işaret ediyor olmasıdır. Nitekim Rabbimiz evli olan erkek ile kadınının birbirlerinin örtüsü, elbisesi olduğuna değinmiş ve böylece pek çok açıdan aralarındaki bağlılığa işaret etmiştir.³⁶⁷

Yüce Allah, oruç ibadetinin sınırlarını genel hatlarıyla belirlemiş ve kullarına bazı kolaylıklar sağlamıştır. İslam'ın temel özelliklerinden biri kabul edilen oruç ibadetini, emirleri dikkate alarak ve yasaklarından kaçınarak yerine getirenler ahrete de karşılığını alacaklardır.

D. HAC

İslam'ın bir diğer temel ibadeti hacdır. Hac kelimesi sözlükte “ gitmek, yönelmek, ziyaret etmek”³⁶⁸ anlamlarına gelmekle birlikte ıstılahta; imkânı olan Müslümanların belirli bir zamanda, Kâbe'yi tavaf edip Arafat'ta vakfe yapmak ve bazı dini görevleri yerine getirmekle sorumlu oldukları bir ibadettir.³⁶⁹ Hac kelimesi isim ve fiil halinde Kur'an'da on bir yerde geçmekle³⁷⁰ birlikte Kur'an'ın yirmi ikinci suresinin adı olmuştur. Yüce Allah eskiden beri var olan bu ibadeti nasıl yapmamız gerektiğini bildirmiş ve Cahiliye döneminde yapılan şirk unsurlarından temizleyerek asıl haline döndürmüştür. Kutsal topraklara dünyanın her yerinden hacılar gelir ve manevi coşkuyu birlikte yaşarlar. Haccın diğer ibadetlerden farklı olan birçok özelliği vardır. Tavaf, vakfe ve şeytan taşlama gibi menâsikler belirli mekânlarda yapılır. Yılda bir kez yapılabilen hac ibadetinin zamanı da bildirilmiştir.

³⁶⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, II, 69; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 182. ; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 316; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Ku'an Tefsiri*, II, 459.

³⁶⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 182.

³⁶⁷ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I, 182.

³⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 745; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 107.

³⁶⁹ Cürçânî, *Kitâbu't-Tarifât*, s. 145; Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâtı'l-Fünûn*, I, 386; Harman, Ömer Faruk, “Hac”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 382.

³⁷⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 436, 437.

Hiz. Peygamber Veda Haccı'nda Müslümanların bu ibadeti nasıl yerine getirmesi gerektiğini uygulamalı olarak göstermiştir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi hac ibadetinde de İslam âlimleri bazı farklı düşünceler ortaya koymuşlardır. Bu konuyu da tartışmalar bağlamında ele alacağız.

1. Haccın Zamanı

Hac, belli bir zamanda yapılması gereken ibadetlerden biridir. Yüce Allah Bakara Suresi'nde "*Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur.*"³⁷¹ buyurarak bu gerçeğe işaret etmiştir. Hiz. İbrahim'den bu yana yapılan hatta başka rivayetlere göre Hiz. Âdem ile başlayan hac ibadeti, Cahiliye döneminde de yapılıyordu.³⁷² Ancak onlar başka vakitlerde de yapılabileceğini söylüyorlardır.³⁷³

Âlimlerin çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre hac ayları ile kastedilen zaman; şevval, zilkade ve zilhicce ayının ilk on günüdür.³⁷⁴ Ebu Hanife'nin görüşü de bu doğrultudadır. İmam Şafi zilhiccenin dokuzuncu günü sona erdiğini söylemiştir.³⁷⁵ İmam Malik ise zilhiccenin tamamının hac aylarından sayılması gerektiği ifade etmiştir.³⁷⁶ Hac ibadetinin yapılacağı bu aylardan önce hac için ihrama girilip girilemeyeceği tartışılmıştır. Bazı âlimler, hac için başka aylarda da ihrama girilebileceğini ancak bunun mekruh olduğunu ifade ederken, bu ayların dışında girilen ihram ancak umre için olur diyenler de olmuştur.³⁷⁷

Bayraktar Bayraklı ayette "bilinen aylar" ifadesi geçtiği halde günümüzde sadece zilhicce ayında hac yapıldığından bahsetmiştir. Ayette çoğul şekilde aylar ifadesinin kullanılmasının akla zilhicce ayının dışında hac yapma imkânı var mıdır yok mudur sorusunu getirdiğini ifade etmiştir. Yani şevval ve zilkade aylarında da hac yapılabilir mi? Artan Müslüman nüfusunu düşünerek kalabalık nedeniyle haccın

³⁷¹ Bakara 2/197.

³⁷² Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 304.

³⁷³ Râzî, *Tefsîr*, V, 173; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 108.

³⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 443; Râzî, *Tefsîr*, V, 173; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 382; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 71; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, I, 54; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 107; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 198; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 312.

³⁷⁵ Şafi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 115.

³⁷⁶ Râzî, *Tefsîr*, V, 173; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 382; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, I, 54; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 107,108; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 198; Sabunî, *Ravaiu'l-Beyan*, I, 254.

³⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 450; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 383; Sabunî, *Ravaiu'l-Beyan*, I, 254, 255.

yapılamaz hale geleceğini ve bu durumda haccın üç aya yayılması konusunun gündeme taşınacağını düşünmektedir. Ancak böyle bir fikre Müslümanların büyük bir tepki göstereceğini düşünerek bu konuda görüş bildirme cesaretini kendinde bulmadığına değinmiştir. Daha sonra gelecekte bu konudan bahsedilip Allah'ın aylar ifadesiyle bildirdiği ruhsatın hayata geçeceğini ifade etmiştir.³⁷⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2002 yılında “Güncel Dini Meselelere İstişare Toplantısı-I” düzenlenmiştir. Oluşturulan komisyonların birinde hac konusu ele alınmış ve “Hac İbadetinin İfa Edilme Zamanı” tartışılmıştır.³⁷⁹ Bu komisyona katılan Bayraktar Bayraklı konuşmasında Bakara 2/197. ayette “eşhur” ifadesinin kullanıldığından ve bunun en az üç aya işaret ettiğinden bahsetmiştir. Hac ibadeti sırasında yaşanan sıkıntı ve izdihamı önlemek amacıyla ayetteki ifadeye dayanarak haccın senede birden fazla kez düzenlenebileceğini gündeme getirmiştir.³⁸⁰ Toplantıda bulunan diğer katılımcılar ise bu fikre karşı çıkmıştır. Haccın taabbudi bir hüküm olduğundan ve vaktinin değiştirilemeyeceğine vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamberin uygulamalarıyla bu ayeti tafsil ettiğinden ve bizim de ondan öğrendiğimiz şekilde hac ibadetini yerine getirmemiz gerektiği söylenmiştir. Bu ibadetin eskiden beri yapılan ve vakti belirlenmiş bir ibadet olduğu bu yüzden de Arafat Vakfe'sinin istediğimiz zaman dilimine taşınmasının mümkün olmadığı da dile getirilmiştir. Ayrıca kalabalık nedeniyle meydana gelen sıkıntıların teknolojinin yardımıyla çözülebileceği vurgulanmıştır.³⁸¹ Komisyon raporunda bu konu şöyle sonuçlanmıştır: “*Hac bilinen aylardadır1 anlamındaki ayete dayanarak, hac ibadetinin senede birden fazla yapılabilmesi şeklinde ileri sürülen görüş değerlendirilmiş, konuyla ilgili ayetlerin bütününden ve Hz. Peygamberin sünnetinden vakfesi Zilhiccenin 9. gününde olmak üzere Şevval ayından itibaren ihrama girilebileceği, bilinen aylarda yani Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları*

³⁷⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 297, 298.

³⁷⁹ Bulut, Mustafa (Edit.), “Hac İbadetiyle İlgili Tartışmalar”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-I*, s. 375.

³⁸⁰ Bulut, Mustafa (Edit.), “Hac İbadetiyle İlgili Tartışmalar”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-I*, s. 379, 380.

³⁸¹ Aktarılan görüşler için bkz.: Bulut, Mustafa (Edit.), “Hac İbadetiyle İlgili Tartışmalar”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-I*, s. 375-411.

içerisinde yılda bir defa yapılması gerektiği, bir katılımcı dışında bütün komisyon üyeleri tarafından kabul edilmiştir.”³⁸²

Kur’an Yolu tefsirinde bu konuya değinilmiştir. Ayetinin hac ibadetinin yapılacak fiillerin bu sure içerisinde gerçekleşeceğini bildiren genel bir ifade kullandığını ancak bu sure içerisinde hangi vakitte yapılması gerektiğini bildirmediği ifade etmiştir. Ancak bu belirlemeyi Hz. Peygamberin yaptığını ve asırlar boyunca İslam âleminin bu uygulamayı devam ettirdiğinden bahsetmiştir. Daha sonra Hz. Peygamberin Veda Haccı’nda yaptıklarını özetlemiştir. Haccın belirtilen süre içerisinde başka günlerde yapılabileceği düşüncesini şu sözlerle eleştirmektedir: *“Bizzat Hz. Peygamberle Hulefâ-yi Râşidîn’in ve bugüne kadar gelmiş geçmiş bütün Müslüman bilginlerin görüşlerine ve 1400 seneyi aşkın bir süredir yürütülen uygulamaya aykırıdır. Doğabilecek güçlükleri ortadan kaldırmak için yeterli imkânların mevcut olduğu bugünkü şartlarda böyle bir değişiklik gereksizdir, yanlıştır. Ayrıca yapılacak değişikliğin, bu ibadetin dinî, ahlâkî, sosyal, siyasi işlevini de zayıflatacağında kuşku yoktur.”³⁸³*

Tevhid Mesajı tefsirinde de bu düşünce eleştirilmiştir. Tefsirde belirtildiği üzere Kur’an ayetlerini sadece lafza bağlı kalarak tefsir etmek yanlış bir tutumdur. Çünkü ayetin anlamını Hz. Peygamberin ve sahabenin anlama ve uygulama biçimleri şekillendirmektedir. Hac ibadetinde de durum böyledir. “Hac bilinen aylardadır” ifadesini bağlam ve uygulamasına bakmadan anlamak mümkün değildir. Hac eskiden beri uygulanan bir ibadettir ve İslam bu ibadeti şirkten temizleyerek yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu ayette de nüzul şartları ve bağlamını dikkate almadan haccın üç aya yayılarak yapılacağını düşünmek tefsire aykırı bir anlayış olmaktadır.³⁸⁴

Türkçe tefsirlerde genel olarak hac aylarının şevval, zilkade ve zilhiccenin ilk on günü kabul edildiği görülmektedir. Klasik tefsirlerden farklı olarak haccın bu zaman dilimine yayılarak yapılıp yapılmayacağı tartışılmıştır. Bayraktar Bayraklı bu konuyu tefsirinde dile getirmiş, Kur’an Yolu ve Tevhit Mesajı tefsirlerinde ise böyle bir durumun kabul edilemeyeceği açıklanmıştır.

³⁸² Bulut, Mustafa (Edit.), “Hac İbadetiyle İlgili Tartışmalar”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-I*, s. 515.

³⁸³ Karaman vd. , *Kur’an Yolu*, I, 312, 313.

³⁸⁴ Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur’an Tefsiri*, s.106.

Kanaatimizce Bayraktar Bayraklı bu konuda farklı bir bakış açısı getirmiş olsa da ayet ve hadisler çerçevesinde düşünüldüğünde bu fikrin mümkün olmadığı görülmektedir. Ayette çoğul kalıpta gelen ‘aylar’ ifadesi hac menâsiklerinin yapıldığı mevsime işaret etmektedir. Bu ifadeyle haccın başka aylarda da yapılabileceği anlamı çıkmamaktadır. Kur’an’da mücmel olarak bildirilen hükümleri anlamak için öncelikle Hz. Peygamberin uygulamalarına bakmak gerekmektedir. Hz. Peygamberin haccı kendisinden öğrendiğimiz şekliyle yapmamızı istemesi de buna delil teşkil etmektedir.³⁸⁵ Taabbudi özellik taşıyan hac ibadetinin vaktini istediğimiz doğrultuda değiştirmemiz mümkün değildir.

2. Hacc-ı Ekber Günü

Kur’an’da hacdan bahseten Tevbe 9/3. ayette “*Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlünden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah’a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki, siz Allah’ı âciz bırakabilecek değilsiniz. İnkârcılara, elem dolu bir azabı müjdele!*” buyrulmaktadır.

Müslümanlar, Mekkeli Müşriklerle Hudeybiye Antlaşması imzalamış ancak müşrikler bu anlaşmayı bozmuşlardı. Yüce Allah onlara nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini ayetler ışığında haber vermekte ve Müşriklere hac zamanında bildiri okunmasını emredilmektedir.³⁸⁶

İslam âlimleri “en büyük hac günü” olarak tercüme edilen “*Hacc-ı ekber günü*” ifadesinin hangi zaman dilimine işaret ettiği hususunda farklı açıklamalar yapmışlardır. Bu görüşlerin bazılarını aktarmaya çalışacağız.

Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra Müslümanların yapmış olduğu umreye “hacc-ı asgar” denildiği, hicretin 9. yılı ilk defa Hz. Ebu Bekir’in idaresinde yapılan hacca da “hacc-ı ekber” denildiği aktarılan görüşlerden biridir. Taberî gibi bazı âlimler, sadece bu ilk yapılan hacla sınırlı tutulmayıp umre özeliğinde olmayan bütün hacların büyük sıfatının içine girdiğini söylemiştir³⁸⁷. Bir diğer görüş ise ayette geçen ifadenin sadece ilk haccı değil de Müslümanlar için ayrı bir önem arz eden Hz.

³⁸⁵ Ebû Dâvud, “Kitabu’l-Menasik” 68.

³⁸⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, II, 417.

³⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 341, 342.

Peygamber'in bir sene sonra yaptığı Veda Haccı'nı da içine aldığını ifade etmiştir.³⁸⁸ Bu güne büyük hac günü denmesinin sebepleri sayılırken; Müslümanların müşriklerle birlikte hac yapmaları ve aynı günün Yahudi ve Hristiyanların bayramlarına denk gelmesi, yapılan haccın haccı kıran olması ve umre değil de hac olması nedeniyle bu ismin verilmiş olabileceği aktarılmıştır.³⁸⁹

Ayette yer alan yevm kelimesi zaman anlamın da hac mevsimini, hac zamanını ifade ediyor olsa da ayetin bağlamı dikkate alınarak, verilen sürenin başlangıcının bir gün olması gerektiği bu yüzden tek bir güne işaret etmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁹⁰ Bazı âlimler Arefe gününden Mina günlerine kadarki bütün hac günlerini içerdiğini söylemişlerdir.³⁹¹ Öte yandan, bunun tek bir gün olması gerektiğini savunanlar Arefe günü veya kurban bayramının ilk günü arasında ihtilaf etmişlerdir. Kimileri haccın en önemli özelliklerinden birinin Arafat'ta vakfe yapmak olduğu bunun da Arefe günü gerçekleştiğine dayanarak en büyük günün Arefe günü olması gerektiğini söylemiştir.³⁹² Ancak hac fiillerinin tamamlandığı gün olması ve Hz. Peygamberden gelen rivayetler dikkate alınarak Kurban Bayramının birinci günü olduğunu söyleyen âlimler çoğunluktadır.³⁹³

Türkçe tefsirlerin konuyu klasik tefsirlerdeki gibi ele aldığı farklı bir fikre değinmedikleri görülmüştür. Tefsirlerde bu konu hakkındaki rivayetleri nakledildikten sonra kendi görüşlerinin kurban bayramının ilk günü olduğuna yoğunlaştığı görülmektedir. Süleyman Ateş ve Bayraktar Bayraklı ise arefe günü olduğunu söylemişlerdir.

3. Hedy ve İhsar

Hac zamanı öne çıkan ibadetlerden biri de kurban kesmektir. Yüce Allah Bakara 2/196. ayette "*Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar*

³⁸⁸ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 429-431; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VIII, 118; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 724, 725.

³⁸⁹ Râzî, *Tefsîr*, XV, 229, 230.

³⁹⁰ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 431, 432; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 725.

³⁹¹ Râzî, *Tefsîr*, XV, 229, 230. Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 431.

³⁹² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, I, 312; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 431; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 34; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, VIII, 118.

³⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 341, 342; Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim* , I, 271; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, IV, 432; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, II, 725; Elik-Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, s. 474.

başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin."

Deve, sığır ve koyun gibi kurbanlık hayvanların Harem bölgesine gönderilmesine hedy denir.³⁹⁴ Hac döneminde hem hac hem de umre yapanların yani kırân ve temettu' haccını gerçekleştirenlerin kurban gönderip kesmeleri gerekmektedir. İfrad haccı yapanların ise kurban kesmesi zorunlu değildir.³⁹⁵ Bazı fakihler bu kurbanı telefi kurbanı olarak gördükleri için etini sahibinin yiyemeyeceğini söylemişlerdir. Bazı âlimler ise bunun bir şükür kurbanı olduğunu ve sahibinin yemesinde bir mahsur bulunmadığını ifade etmişlerdir.³⁹⁶

İhsar ise ihrama girdikten sonra dini bir mazeret sebebiyle haccın rükunlarını yapmaktan veya umre yapmaktan engellenmek demektir.³⁹⁷ Ayette "Eğer engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin..." ifadesi ile bu konuya işaret edilmiştir. İhsar ile kastedilen engellemeler hakkında farklı görüşler vardır. Düşmanın engellemesi, hac yapmaya engel herhangi bir hastalık, yol emniyetinin bulunmaması, harcanacak malın kaybolması veya kadınlar için mahreminin bulunmaması gibi nedenleri bu engellemelerden kabul edenlerin yanı sıra ayettin inişinden hareketle sadece düşmanın engellemesinin ihsar olduğunu söyleyen âlimler de olmuştur.³⁹⁸ Ayetin devamında engellemeden dolayı Kabe'ye varamayan kimselerin kurbanlık göndermeleri ve o kurban mahalline ulaşınca kadar tıraş olmamaları istenmektedir. Mezhep imamları buradaki mahal ile neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler dile getirmişlerdir. Bir kısma göre bu kelime ile mekân kastedilmekte ve haccı engellenenlerin kurban kesim yeri olan Harem'e

³⁹⁴ Cürçânî, *Kitâbu't-Tarîfât*, s. 341; Ceziri, *Kitab'l-fikh: ale'l-mezahibi'l-erbaa*, I, 697.

³⁹⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 104; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 195; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, I, 307; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 220.

³⁹⁶ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 104.

³⁹⁷ Cürçânî, *Kitâbu't-Tarîfât*, s. 69; Ceziri, *Kitab'l-fikh: ale'l-mezahibi'l-erbaa*, I, 701.

³⁹⁸ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 104; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 340, 341; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, I, 307; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, II, 490-493.

birer kurban gönderirler ve bu kurbanlar kesilince ihramdan çıkarlar. Diğer görüşe göre buradaki kelime ismi zaman anlamındadır ve kurbanlıkları Harem'e göndermelerine gerek yoktur buldukları yerde kesip ihramdan çıkabilirler.³⁹⁹ Ayrıca hastalık veya herhangi bir sebeple ihramdan çıkmak zorunda kalan kimselerin buna karşılık oruç tutmak, sadaka vermek veya kurban kesmek suretiyle fidye ödemesi gerektiği ayette ifade edilmiştir.⁴⁰⁰

Ayette dikkat çeken bir diğer durum da: “*Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir.*” ifadesidir. Maddi sıkıntılardan veya hayvan bulunmaması sebebiyle kurban kesemeyenlerin oruç tutması gerektiği vurgulanmıştır. Üstelik bu on günlük orucun üç günü hacda kalan yedi günü de hac işlerini tamamladıktan veya kimilerine göre ailesine kavuştuktan sonra tutması gerekmektedir.⁴⁰¹ Bayraktar Bayraklı bu ayetteki hükümlere bakarak insanların tek davranış içinde sıkıştırılmadan seçenekler sunulması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre asıl maksat insanın ibadeti kolay ve huzurlu şekilde yerine getirmesidir.

Yüce Allah hacda kurbanın nasıl olması gerektiğini hangi durumlarda ruhsat verildiğini bildirmiştir. Türkçe tefsirlerin hedy ve ihsar konusunda genelde aynı görüşleri aktardıkları görülmüştür.

³⁹⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 340, 341; Karaman vd. , *Kur'an Yolu*, I, 307

⁴⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 103.

⁴⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 105; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 345.

SONUÇ

Çalışmamızda Cumhuriyetten günümüze Türkçe tefsirlerin, İslam'ın temel ibadetleriyle ilgili ayetlere bakış açısı mukayeseli olarak ele alınmaktadır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yazılan tefsirlerle günümüzde yazılanlar arasından uzun zaman geçmemiş olmasına rağmen gündeme taşıdıkları konu bağlamında farklılıkların nasıl meydana geldiği değerlendirilmektedir.

Bu tefsirlerde ibadetle ilgili konular bazen Klasik dönem kaynaklarında olduğu gibi ele alınırken bazen çağdaş problemler üzerinde durulduğu tespit edilmiştir.

İslam'ın beş temel esasından biri olarak kabul edilen namaz ibadeti incelenirken tartışmalardan hareketle; orta namaz, Cuma namazı, yolculuk ve korku halinde kılınacak namaz ve abdest konusu üzerinde durulmuştur. Günümüz tartışma konularından olan Cuma namazının sadece erkeklere değil de kadınlara da farz olduğu düşüncesinin Bayraktar Bayraklı'nın tefsirinde yer aldığı ve bu fikri benimsediği görülmüştür. Ayrıca müellifler, Türkiye'de yaygın olarak Cuma namazından sonra kılınan zuhr-i âhir namazının hükmü hakkındaki tartışmalara da değinmişlerdir. Bu konuyu gündemine taşıyan müfessirlerin çoğunluğu böyle bir namazın sünnette yeri olmayan, sonradan uydurulan bir namaz olarak kabul ettikleri görülmüştür. Seferilikte namazı kısaltma konusunda ise birbirinden farklı görüşler dile getirilmiştir.

Kur'an'a abdestsiz dokunma mevzusu da gelenekteki gibi tartışılmış ve çoğunluğunun ayetin Mushaf'a abdestsiz dokunma konusuyla ilgili olmadığını düşündüğü ortaya çıkmıştır.

Yüce Allah oruç ibadeti hakkındaki hükümlerin bazılarını Kur'an'da bildirmiş ve bir takım mazeretlere kolaylık tanımıştır. Türkçe tefsirler de bu konular üzerine farklı açıklamalar yapılmıştır. Ramazan orucunun başlama vaktinin tespiti tartışılırken gelenekten farklı olarak astronomiden faydalanmak gerektiği ve İslam âleminde birlik beraberliğin sağlanmasının önemli olduğu üzerinde durulmuştur.

Bazı müelliflerin oruç tutmamayı mübah kılan hususları açıklarken kavramlara daha geniş anlam yükleyerek bu ruhsattan yararlanabilecek kişileri fazlaştırdıkları görülmüştür.

Kur'an-ı Kerim'in üzerinde durduğu önemli konulardan biri de zekattır. Yüce Allah dinen zengin sayılan kişilerin sahip oldukları mallardan ihtiyaç sahiplerine vermelerini emretmiştir. Kur'an'da zekâtın hangi mallardan ne kadar verileceği açıklanmazken zekâtın kimlere verileceği üzerinde durulmuştur. Türkçe tefsirlerin zekât verilecek sınıfları açıklanırken gelenekteki ifadelerden yararlandıkları görülmüştür. Bu sınıflardan biri olan Müellefe-i kulûba zekât verme hükmünün günümüzde de devam ettiğini savunanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ayrıca zekâtın devlet eliyle toplanması gerektiği düşüncesi üzerinde de durulmuştur.

Belirli şartları taşıyan Müslümanların haccetmesi farz kılınmıştır. Hac ibadetiyle ilgili ayetler incelendiğinde Türkçe tefsirler arasında çok fazla görüş farklılıkları olmadığı görülmüştür. Bundan dolayı sadece haccın zamanı ve Hacc-ı Ekber günü hakkındaki görüşleri aktarılmıştır.

Ömer Rıza Doğrul, Hasan Basri Çantay gibi tefsirlerin ibadetle ilgili gerekli gördükleri konulara sadece dipnotlarda değindikleri görülmüştür. Bunun tefsir çalışmalarının meal-tefsir olma özelliğinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Elmalılı Hamdi Yazır'ın ise ibadetlerle ilgili ayetleri genişçe ele aldığı görülmüştür.

Türkçe tefsirlerin çoğu konuda gelenekle örtüşen açıklamalar yaptıkları görülmüştür. Süleyman Ateş, Bayraktar Bayraklı ve Tevhit Mesajı müelliflerinin diğer tefsirlere nazaran gelenekten daha fazla farklılıkta oldukları ve güncel tartışmalara yer verdikleri anlaşılmıştır. Bayraktar Bayraklı'nın bazı konularda Kur'an'la bağdaşmayan yorumlar yaptığı görülmüştür.

Çalışmamızı ele alırken bir yandan konunun ihtilafı olması diğer yandan müfessir ve Mezhep imamlarının görüş farklılıklarının fazla olması ve tarihsel süreçte yaşanan değişimlerin tefsirlere yansması ayetleri tespit edip sınıflandırmamızı zorlaştırmıştır. Araştırmamızı İslam hukuku alanında değil de Tefsir sahasında yaptığımız için fihri ayrıntılara, gerektiği ölçüde sadece ayetler bağlamında yer verilmiştir.

Sonuç olarak; İslam'ın beş temel esası üzerinde durduğumuz bu çalışmamızda Türkçe tefsirlerin ahkâm ayetlerini açıklama biçimleri ve hâkim olan anlayışları güncel tartışmalar bağlamında ortaya koymaya çalıştık. Karşılaştırmalı olarak ele aldığımız bu konuda Cumhuriyetten günümüze yazılan Türkçe tefsirlerin klasik dönem kaynaklarıyla hangi hususlarda benzerlik gösterip ne zaman

farklılaştığı üzerinde durduk. Değişen zamanla birlikte bu farklılaşmaların devam edeceği ve yeni meselelerin gündeme geleceğini düşünmekteyiz. Bu alanda yapılacak çalışmalarda gündemin iyi takip edilmesi ve bakış açılarını tespit etmede yol gösterici olacaktır. Tefsir sahasında gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın ibadetlerdeki güncel tartışmalar ve Türkçe tefsirleri inceleme konusunda ilgi uyandırmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

ACLUNÎ, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, I-II, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

AĞKUŞ, Yusuf, “Kur'an Yolu Adlı Tefsirin İlmi Açıdan Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

AKPINAR, Ali, “Mushaf'a Abdestsiz Dokunma Meselesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: V, sayı:1, s. 81-109.

_____, “Ömer Rıza Doğrul ve Tefsire Katkısı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, cilt:6, sayı:1, s. 18-36.

_____, “Tanrı Buyruğu”, *DİA*, 2010, c. XXXIX, s. 571-572.

ALBAYRAK, Halis, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34, 1995, s.156-161.

ARPAGUŞ, Faysal, “Tevhit Mesajı-Özlü Kur'an Tefsiri (Kitap Tanıtımı)”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt:2, sayı:2, s. 343-348.

ARSLAN, Şükrü, “Bilmen Tefsiri'nin Tefsir Literatüründeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2002, sayı:18, s. 3-6.

ATAR, Fahrettin, “Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri”, *Seferilik ve Hükümleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997; s. 13-36.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, I-XII, İstanbul 1988, 1989.

BAYINDIR, Abdulaziz, *Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

BAYRAKLI, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, I-XXI, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2013.

BİLGİN, Mustafa, “Hak Dini Kur'an Dili”, *DİA*, 1997, c. XV, s. 153-163.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I-VI, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1962.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammedb. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-XV, (thk:Takiyüddîn en-Nedvî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2011.

BULUT, Mustafa (Edit.), *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-I*, DİB Yayınları, Ankara 2004.

CESSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Razî, *Ahkâmu'l-Kur'an* (thk. Muhammed Sabık Kamhavî), I-V, Müessesetü't-Tarihu'l-Arabî, Beyrut-Lübnan 1412.

CEZİRİ, Abdurrahman, *Kitab'l-fikh: ale'l-mezahibi'l-erbaa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986

CÜRCÂNÎ, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbu't-Tarifât*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2003.

ÇAKIR, Arif, “ Hak Dini Kur'an Dili ve Kur'an Yolu Tefsirlerinin Ahkâm ayetleri Açısından Değerlendirilmesi” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008

ÇALIŞ, Halit, “Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2005, cilt:V, sayı: 1, s. 205-212;

ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I-III, Elif, 10. Baskı, İstanbul 1980.

DALGIN, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, Ensar Yayınları, İstanbul 2017.

DOĞRUL, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, I-II, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, 3. Baskı, İstanbul 1955.

DÖNMEZ, İbrahim Kafi, “Oruç”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 416-425.

EBÛ DÂVUD, es-Sicistani, Süleyman b. El-Eşas b. İshak el-Ezdi, *Sunenu Ebû Dâvud*, I-II, Matbaatu's-Saade, Kahire 1950-1952.

ELİK, Hasan, “Mushaf'a Abdestsiz Dokunup-Dokunulamayacağı Problemi”, *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1998, cilt:I, sayı:6, s. 48-78.

ELİK, Hasan, Muhammed COŞKUN, *Tevhid Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2016.

ERKAL, Mehmet, “Zekât”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 197-207.

HARMAN, Ömer Faruk, “Hac”, *DİA*, İstanbul 1996 XIV, 382-386.

İŞİK, Emin, “Çantay, Hasan Basri”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 218, 219.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk.Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fazlu'l-Acmâî, Ali Ahmed Abdulkakî, Hasen Abbâs Kutub), I-XV, Mektebetü Evlâdi Şeyh li't-Türâs, I. Baskı, Kahire 2000.

İBNU MANZUR, Muhammed b. Mükerrerem (711/1311), *Lisanü'l-Arab*, I-IXX, 1. Baskı, el-Matbaatü'l-Kübra el-Miriye, Bulak 1300h.

KARA, Mustafa, “Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm Adlı Eseri ve Bu Eserin Günümüz Meâl Çalışmalarına Etkisi”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt:2, sayı:1, s. 49-67.

KARAMAN, Hayreddin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meali ve Tefsiri*, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006.

KARAMAN, Hayrettin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

KILAVUZ, Ahmet Saim, “Prof. Dr. Hayrettin Karaman”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, 2004, s. 9-13.

- KOCA, Ferhat**, “İbadet”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 240-247.
- KÖSE UYANIK, Esra**, “Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri Metodu ve Konuları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir**, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I-XX, Daru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire 1949.
- MUHAMMED FUAD, Abdulkakî**, *El-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (thk. Muhammed Said Lehham), Daru’l-Ma’rife, Beyrut –Lübnan 2015.
- MÜSLİM, Ebu’l-Hüseyin El-Kuşeyri**, *Sahihu’l-Müslim*, I-II, (Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Fariyabi), Daru Taybe, Riyad 2006,
- NESEFÎ, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud**, *Tefsîru’n-Nesefî*, (thk. Yusuf ali Bedivi), I-III, Daru’l-Kelim’t-Tayyib, 1. Baskı, Beyrut 1998
- ÖZTÜRK, Mustafa**, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Ankara Okulu, Ankara 2015.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri**, *Kur’an’daki İslam*, Yeni Boyut, 10. Baskı, İstanbul 1995.
- PEHLİVAN, Fatma**, “Kitap Tanıtım ve Değerlendirme” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, cilt: 11, sayı: 22, s. 301-307.
- RÂGİB EL-İSFAHÂNÎ, Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal**, *el-Müfredât*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut 2010.
- RAZÎ, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer (606/1209)**, *Tefsîru’l-Fahri’r-Razi et-Tefsîru’l-Kebir Mefatihü’l-Ğayb*, I,XXXII, Daru’l-Fikr, Beyrut 1981.
- SABUNÎ, Muhammed Ali**, *Ravaiu’l-Beyan Tefsîru Âyâti’l-Ahkâm mine’l-Kur’an*, Mektebeu’l-Gazali, 3. Baskı, Dimeşk 1980.
- SELÇUK, Hikmet**, “Prof. Dr. Süleyman Ateş ile Söyleşi”, *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1997, cilt: 1, Sayı: 1, s. 66-75.
- ŞAFÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas**, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I-II, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1980
- ŞAHİN, Osman**, “Cuma Namazı Mükellefiyeti” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2015, sayı: 26, s. 263-279.
- ŞİMŞEK, Mehmet Sait**, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (310/922)**, *Tefsîru’t-Teberi Camiu’l-Beyan an Te’vili Ayi’l-Kur’an* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), I-XXVI, Dari Hicr, Kahire 2001.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ala b. Ali b. Muhammed Hamid**, *Keşşâfu Istilahâti’l-Fünûn*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1998.

TEMUR, Rabia Banu, “Dış Politika Yazarı olarak Ömer Rıza Doğul: Hayatı ve Dış Politika Anlayışı” (Yüksek Lisans Tezi), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2008, s. 6-10.

TUNÇ, Mazhar, “Çorap Üzerine Mesh Hadislerine Dair, Bir Değerlendirme”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: VI, sayı: 8-9, s. 22-49.

TURAL, Sadık(Proje Başkanı) vd. , Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, *Atatürk Kültür Merkezi*, Yayınları, Ankara 2003.

UĞUR, Hakan, “Vakıa Suresi 79. Ayet Bağlamında Mushaf’a Abdestsiz El Sürme Meselesi”, *Usul: İslam Araştırmaları*, 2016, sayı: 25, s. 205-230.

YALÇIN, İsmail, “Abdestte Çoraplar Üzerine Meshin Hükmü”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2019, cilt: XXIII, sayı: 1, s. 353-374.

YARAN, Rahmi, “Bilmen, Ömer Nasuhi”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 162, 163.

YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “Namaz”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 350.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 57-62.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (1942), *Hak Dini Kur'an Dili* (s.nşr. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay), I-X, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2016.

YILDIRIM, Celal, *Kur'ân Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farklılıkları*, Bahar Yayınevi, İstanbul 1972.

YÜCEL, Fatih, “Türkiye’de Güncel Zekât Problemleri”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları* (Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı), Ensar Yayınları, İstanbul 2017.

“Bayraktar Bayraklı kimdir?”, <https://m.biyografi.info/kisi/bayraktar-bayrakli>, (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019)

“Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Coşkun”, <https://ilahiyat.marmara.edu.tr/bolumler/temel-islam-bilimleri/tefsir/drogruyesi-muhammed-coskun/> (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019)

“Hasan Elik”, <https://www.biyografya.com/biyografi/15896> (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019)

“Zuhr-i âhir namazı nedir? Bu namazı kılmak gerekir mi?” <https://kurul.diyabet.gov.tr/Cevap-Ara/278/zuhr-i-ahir-namazı-nedir--bu-namazı-kilmak-gerekir-mi-> (Erişim Tarihi 9 Eylül 2019)